

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

**SAKARYA İLİ HUDUTLARINDA BİZANS MİMARİ PLASTİĞİNİN
BELGELENMESİ (GEYVE-PAMUKOVA VE AKYAZI İLÇELERİ)**

Sena Nur AKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tülin ÇORUHLU

AĞUSTOS - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SAKARYA İLİ HUDUTLARINDA BİZANS MİMARİ
PLASTİĞİNİN BELGELENMESİ (GEYVE-PAMUKOVA VE
AKYAZI İLÇELERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sena Nur AKBAŞ

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

**“Bu tez 10/08/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri
üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN	Başarılı
Doç. Dr. Erkan ATAĞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Tülin ÇORUHLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Sena Nur AKBAŞ

10/08/2023

ÖNSÖZ

Sakarya ili, tarihin erken devirlerinden beri önemli bir ulaşım ağının merkezinde kalmıştır. Tıpkı şimdi olduğu gibi önemli bir kavşak görevi görmüş, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.

Sakarya'nın topraklarında hakimiyet kuran devletlerden biri de Bizans'tır. Dünya tarihinin en uzun soluklu devletlerine ev sahipliği yapmak zengin bir kültür birikimini de beraberinde getirmiştir. Bizanslıların inşa ettiği mimari eserlerden günümüze kalan, plastik değer taşıyan, günümüz Geyve, Akyazı ve Pamukova ilçeleri sınırları içerisinde bulunan eserler tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Lisans ve yüksek lisans çalışmalarım boyunca bana ilham veren, sabrı ve güler yüzüyle çalışmamın sonuna kadar destekçim olan kıymetli danışmanın Dr. Öğr. Üyesi Tülin ÇORUHLU'ya teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme ve sevgili eşim Savaş AKBAŞ'a sonsuz teşekkürler.

Sena Nur AKBAŞ

10/08/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
GÖRSEL LİSTESİ.....	iv
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
HARİTA LİSTESİ.....	ix
ÇİZİM LİSTESİ.....	x
TABLO LİSTESİ.....	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiii

GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: SAKARYA İLİ'NİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ.....	5
1.1. Coğrafi Konumu	5
1.2. Tarihi	6
1.3. Akyazı İlçesi.....	23
1.4. Geyve İlçesi (Kabia).....	24
1.5. Pamukova İlçesi.....	28
BÖLÜM 2: BİZANS DÖNEMİ MİMARİ PLASTİĞİ	35
2.1. Mimari İşlevli Eserler.....	35
2.1.1. Sütun Başlığı	35
2.1.1.1 İmpost Sütun Başlığı.....	37
2.1.1.2. Kesit Piramit Formunda Sütun Başlığı	37
2.1.1.3. Korinth Sütun Başlığı	38
2.1.1.4. Yivli Çanak Sütun Başlığı	40
2.1.2. Sütun Gövdesi	42
2.1.3. Çifte Sütun Gövdesi	42
2.1.4. Sütun Kaidesi	43
2.1.5. Çifte Sütun Kaidesi	46
2.2. Mimariye Bağımlı Eserler	46
2.2.1. Templon	47
2.2.2. Paye	49
2.2.3. Levha.....	50

2.2.4. Söve.....	51
2.2.5. Vaftiz Teknesi	52
2.2.6. Lahit	53
2.2.7. Ezme Teknesi	54
2.2.8. Havan	55
2.2.9. Vidalı Pres Ağırlık Taşı	56
2.2.10. Kuyu Bileziği	58
BÖLÜM 3: KATALOG	59
BÖLÜM 4: DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA.....	134
SONUÇ	155
KAYNAKÇA.....	158
EK	164
ÖZGEÇMİŞ.....	169

KISALTMALAR

Ab. Y.	: Abakus Yüksekliği
Bkz.	: Bakınız
cm.	: Santimetre
Ç.	: Çap
Çev.	: Çeviren
D.	: Derinlik
Ed.	: Editör
Env. No	: Envanter Numarası
Foto.	: Fotoğraf
G.	: Genişlik
HY	: Harf Yüksekliği
İAM.	: İstanbul Arkeoloji Müzesi
K.	: Kalınlık
Kat. No	: Katalog Numarası
Lev.	: Levha
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
No	: Numara
Pl. Y.	: Plinthus Yüksekliği
Res.	: Resim
s.	: Sayfa Numarası
Şek.	: Şekil
vd.	: Ve Diğerleri
Y.	: Yükseklik

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1: Seyifler Kalesi'nin Günümüze Ulaşan Bölümünden Bir Görünüm.	10
Görsel 2: Harmantepe Kalesi'nin Tepeden Görünümü.	11
Görsel 3: Harmantepe Kalesi'nin Doğu Girişi.	11
Görsel 4: Harmantepe Kalesi'nin İki Katlı Burçlarının Birinden Bir Görünüm.	12
Görsel 5: Asıl Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarından Genel Bir Görünüm.	15
Görsel 6: Asıl Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarından Detay.	15
Görsel 7: Asıl Justinianus Köprüsü'nün İki Adet Sivri Mahmuzu.	16
Görsel 8: İzmit Körfezi, Sakarya ve Karadeniz'i Birleştirmeyi Amaçlayan Kanal Projesinin 1818 Yılında Hammer Tarafından Yapılan Rekonstrüksiyon Denemesi.	19
Görsel 9: Köprü'nün Batıdan 5. Kemerinin Kilit Taşı Üzerinde Bulunan Haç Kabartması.	20
Görsel 10: Justinianus Köprüsü'nün Günümüze Ulaşmayan Batı Ucundaki Zafer Takını Gösteren Bir Gravür, 1838.	21
Görsel 11: Justinianus Köprüsü'nün Günümüze Ulaşan Doğu Ucundaki Apsisli Yapı.	21
Görsel 12: Çarksuyu Üzerindeki Justinianus Köprüsü'nün Tepeden Bir Görünümü. ..	22
Görsel 13: Çarksuyu Üzerinde Bulunan Küçük Justinianus Köprüsü.	22
Görsel 14: Geyve-Kulfalar Köyü Kilise Kalıntısı.	25
Görsel 15: Geyve-Kulfalar Köyü Kilisesi'nin Apsis Bölümünden Bir Görünüm.	26
Görsel 16: Geyve Kıncılar-Melekşesolak-Melekşeoruç Köyleri Arasındaki Kiliseden Bir Görünüm.	26
Görsel 17: Paşalar Kalesi'nin Bulunduğu Tepe Üzerinden Bir Görüntüsü.	31
Görsel 18: Paşalar Kalesi'nin Günümüze Sağlam Ulaşan Kuzey Sur Duvarları ve Kuleler.	32
Görsel 19: Paşalar Kalesi'nde Geç Roma Dönemi'nden Kalma Mimari Parçaların Kullanıldığı Duvardan Bir Görünüm.	32
Görsel 20: Kale Duvarında Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yakın Görüntüsü.	33
Görsel 21: Kalenin Güneybatı Tarafındaki Tuğla Kemerli Girişi.	33
Görsel 22: Attika A Tipi Sütun Kaidesi Örneği.	45
Görsel 23: Söve Örneği.	52

Görsel 24: Çeşitli Bitkilerin Ezilip, Suyunun Çıkarılması Amacıyla Kullanılan Bir Havan Örneği, Önden ve Üstten Görünüm.	56
Görsel 25: Katı Maddelerin ve Yiyeceklerin Öğütülmesi veya Ezilmesi Amacıyla Kullanılan Bir Havan Örneği, Geyve-Sakarya.	56
Görsel 26: Baskı Kollu Pres Düzeneginin Rekonstrüksiyonu.	57
Görsel 27: Sütun Başlığı, Kat. No 1	59
Görsel 28: Sütun Başlığı, Kat. No 1	59
Görsel 29: Sütun Başlığı, Kat. No 2	61
Görsel 30: Sütun Başlığı, Kat. No 3	62
Görsel 31: Sütun Başlığı, Kat. No 3	62
Görsel 32: Sütun Başlığı, Kat. No 4	63
Görsel 33: Sütun Başlığı, Kat. No 5	64
Görsel 34: Sütun Başlığı, Kat. No 5	64
Görsel 35: Sütun Başlığı, Kat. No 6	65
Görsel 36: Sütun Başlığı, Kat. No 7	66
Görsel 37: Sütun Başlığı, Kat. No 8	67
Görsel 38: Sütun Başlığı, Kat. No 9	68
Görsel 39: Sütun Başlığı, Kat. No 10	69
Görsel 40: Sütun Gövdesi, Kat. No 11	70
Görsel 41: Sütun Gövdesi, Kat. No 12	71
Görsel 42: Sütun Gövdesi, Kat. No 13	72
Görsel 43: Sütun Gövdesi, Kat. No 14	73
Görsel 44: Sütun Gövdesi, Kat. No 15	74
Görsel 45: Sütun Gövdesi, Kat. No 16	75
Görsel 46: Sütun Gövdesi, Kat. No 17	76
Görsel 47: Sütun Gövdesi, Kat. No 18	77
Görsel 48: Çifte Sütun Gövdesi, Kat. No 19	78
Görsel 49: Sütun Kaidesi, Kat. No 20	79
Görsel 50: Sütun Kaidesi, Kat. No 21	80
Görsel 51: Sütun Kaidesi, Kat. No 22	81
Görsel 52: Sütun Kaidesi, Kat. No 23	82
Görsel 53: Sütun Kaidesi, Kat. No 23	82

Görsel 54: Sütun Kaidesi, Kat. No 24	83
Görsel 55: Sütun Kaidesi, Kat. No 24	83
Görsel 56: Sütun Kaidesi, Kat. No 25	84
Görsel 57: Sütun Kaidesi, Kat. No 25	84
Görsel 58: Sütun Kaidesi, Kat. No 26	85
Görsel 59: Sütun Kaidesi, Kat. No 27	86
Görsel 60: Sütun Kaidesi, Kat. No 28	87
Görsel 61: Sütun Kaidesi, Kat. No 28	87
Görsel 62: Sütun Kaidesi, Kat. No 29	88
Görsel 63: Çifte Sütun Kaidesi, Kat. No 30	89
Görsel 64: Templon Payesi, Kat. No 31	90
Görsel 65: Templon Payesi, Kat. No 31	90
Görsel 66: Templon Payesi, Kat. No 32	91
Görsel 67: Templon Payesi, Kat. No 33	92
Görsel 68: Levha, Kat. No 34	93
Görsel 69: Söve Parçası, Kat. No 35	94
Görsel 70: Söve Parçası, Kat. No 35	94
Görsel 71: Vaftiz Teknesi, Kat. No 36	95
Görsel 72: Vaftiz Teknesi, Kat. No 37	96
Görsel 73: Lahit Kapağı, Kat. No 38	97
Görsel 74: Lahit Kapağı, Kat. No 39	98
Görsel 75: Lahit Levhası, Kat. No 40	99
Görsel 76: Ezme Teknesi, Kat. No 41	101
Görsel 77: Ezme Teknesi, Kat. No 41	101
Görsel 78: Ezme Teknesi, Kat. No 42	102
Görsel 79: Ezme Teknesi, Kat. No 43	103
Görsel 80: Havan, Kat. No 44	104
Görsel 81: Havan, Kat. No 44	104
Görsel 82: Havan, Kat. No 45	105
Görsel 83: Havan, Kat. No 46	106
Görsel 84: Havan, Kat. No 47	107
Görsel 85: Havan, Kat. No 48	108

Görsel 86: Havan, Kat. No 49	109
Görsel 87: Havan, Kat. No 50	110
Görsel 88: Havan, Kat. No 51	111
Görsel 89: Havan, Kat. No 52	112
Görsel 90: Havan, Kat. No 52	112
Görsel 91: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 53.....	113
Görsel 92: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 54.....	114
Görsel 93: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 55.....	115
Görsel 94: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 56.....	116
Görsel 95: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 57.....	117
Görsel 96: Vidalı Pres Ağırlık Taşı, Kat. No 57.....	117
Görsel 97: Kırma Taşı, Kat. No 58.....	118
Görsel 98: Kırma Taşı, Kat. No 59.....	119
Görsel 99: Kuyu Bileziği, Kat. No 60	120
Görsel 100: Kuyu Bileziği, Kat. No 61	121
Görsel 101: Kuyu Bileziği, Kat. No 62	122
Görsel 102: Kuyu Bileziği, Kat. No 63	123
Görsel 103: Kuyu Bileziği, Kat. No 64	124
Görsel 104: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 65	125
Görsel 105: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 65	125
Görsel 106: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 66	126
Görsel 107: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 67	127
Görsel 108: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 68	128
Görsel 109: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 69	129
Görsel 110: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 70	130
Görsel 111: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 71	131
Görsel 112: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 72	132
Görsel 113: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 73	133
Görsel 114: İşlevi Belirlenemeyen Eser, Kat. No 73	133

GRAFİK LİSTESİ

- Grafik 1:** Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Tespit Edilen Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Dağılımı..... 135
- Grafik 2:** Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Bulunan Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Müzede Bulunma-Devşirme-Dağınık Olmalarına Göre Dağılımı 135
- Grafik 3:** Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Bulunan Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Malzemelerini Gösteren Tablo..... 136

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Sakarya İli Siyasi Haritası.....	5
Harita 2: Bizans Dönemi'nde Bithynia Toprakları	8
Harita 3: Bizans Dönemi'nde Anadolu Themaları	8
Harita 4: Akyazı İlçesi'nin Mahalle ve Köylerini Gösteren Siyasi Harita	23
Harita 5: Geyve İlçesi'nin Mahallelerini Gösteren Siyasi Harita	24
Harita 6: Pamukova İlçesi'nin Mahallelerini Gösteren Siyasi Harita.....	28

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Sakarya Nehri Üzerinde Bulunan Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarının Çizimi.	14
Çizim 2: Justinianus Köprüsü, C. Texier, 1833.	19
Çizim 3: Melas Nehri (Çarksuyu) Üzerinde Bulunan Justinianus Köprüsü'nün Vaziyet Planı.	20
Çizim 4: Korinth Sütun Başlığı Bölümleri.	40
Çizim 5: Attika Tipi Sütun Kaidesi Formu.	45
Çizim 6: Alçak Tipte Bir Templon Restitüsyonu.	48
Çizim 7: Yüksek Tipte Bir Templon Restitüsyonu, Thassos Bazilikası.	48
Çizim 8: Baskı Kollu Pres Düzeneginin Çizimi.	57
Çizim 9: Sütun Başlığı Çizimi, Kat. No 1	59
Çizim 10: Sütun Başlığı Çizimi, Kat. No 3	62
Çizim 11: Sütun Başlığı Çizimi, Kat. No 5	64
Çizim 12: Sütun Başlığı Çizimi, Kat. No 7	66
Çizim 13: Sütun Başlığı Çizimi, Kat. No 9	68
Çizim 14: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 20	79
Çizim 15: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 21	80
Çizim 16: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 23	82
Çizim 17: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 24	83
Çizim 18: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 25	84
Çizim 19: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 26	85
Çizim 20: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 27	86
Çizim 21: Sütun Kaidesi Çizimi, Kat. No 28	87
Çizim 22: Levha Çizimi, Kat. No 34	93
Çizim 23: Vaftiz Teknesi Çizimi, Kat. No 36	95
Çizim 24: Lahit Levhası Çizimi, Kat. No 40	99
Çizim 25: Vidalı Pres Ağırılık Taşı Çizimi, Kat. No 57	117
Çizim 26: Roma Dönemi Palmetine Bir Örnek.	148

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mimari İşlevli Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı	165
Tablo 2: Mimariye Bağımlı Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı.....	166
Tablo 3: İşlevi Belirlenemeyen Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı	168

ÖZET	
Başlık: Sakarya İli Hudutlarında Bizans Mimari Plastiğinin Belgelenmesi (Geyve Pamukova ve Akyazı İlçeleri)	
Yazar: Sena Nur AKBAŞ	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tülin ÇORUHLU	
Kabul Tarihi: 10/08/2023	Sayfa Sayısı: xiii (ön kısım) + 163 (ana kısım) + 5 (ek)
Tez çalışmasında Sakarya'nın Akyazı-Geyve-Pamukova ilçelerindeki Bizans dönemi mimari plastik eserleri ele alınmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde; Sakarya'nın coğrafi konumu ve tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca tezimizin sınırlarını kapsayan Geyve, Akyazı ve Pamukova ilçelerinin tarihi hakkında alt başlıklar açılmıştır. İkinci bölümde; Bizans mimari plastiği gruplandırılarak bu öğelerin nerelerde kullanıldığına, formlarına, süslemelerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde; Sakarya'nın Geyve, Pamukova ve Akyazı ilçelerinde yapılan yüzey araştırması sonucunda tespit edilen, bölgede daha önce yapılan çalışmalar sonucunda Sakarya Müzesi'ne taşınmış olan eserler; mimari işlevli, mimariye bağımlı ve işlevi belirlenemeyen eserler başlıkları altında katalogda tanımlanmıştır. Her başlık kendi içerisinde türlerine ve tiplerine göre gruplandırılmıştır. Bu gruplarda yer alan eserler ayrıntılı bir şekilde betimlenmiş, malzeme, teknik, süsleme ve üslup açısından benzer örnekleri de verilmiştir. Ayrıca plastik değeri olan eserlerin CorelDraw programında çizimleri yapılmıştır. Dördüncü bölümde; katalogda ele alınan eserlerin benzer eserlerle karşılaştırmalı olarak detaylı analizi yer almaktadır. Sonuç kısmında ise tez verilerinin analizi sonucunda ortaya çıkan sonuçlar ele alınmıştır. Tez kapsamında kullanılan birincil kaynaklar; yüzey araştırması sonucunda çoğu in situ durumunda olmayan ve müzelerde sergilenen arkeolojik eserlerdir. İkincil kaynakları ise; konuyla alakalı kitaplar, makaleler, tez çalışmaları, kazı ve yüzey araştırması raporları oluşturmaktadır. Tespiti yapılan bu eserler sayesinde Bizans Dönemi'ndeki Sakarya bölgesinin mimari faaliyetleri konusunda fikir sahibi olunmaya çalışılmıştır. Bu çalışma yalnızca çok az bir kısmı Sakarya Müzesi'ne taşınarak korunabilen, ne yazık ki birçoğu âtıl durumda olan ve gerek doğa gerek insan tahribatı ile yok olacak olan birçok eserin belgelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Bizans, Mimari Plastik, Akyazı, Geyve, Pamukova	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Documentation of Byzantine Architectural Plastic on the Borders of Sakarya Province (Geyve-Pamukova and Akyazı Districts)	
Author of Thesis: Sena Nur AKBAŞ	
Supervisor: Assist. Prof. Tülin ÇORUHLU	
Accepted Date: 10/08/2023	Number of Pages: xiii (pre text) + 163 (main body) + 5 (add)
In the thesis study, the Byzantine period architectural plastic works in Akyazı-Geyve-Pamukova districts of Sakarya were discussed. In this context, in the first chapter; information about the geographical location and history of Sakarya is given. In addition, sub-titles have been opened about the history of Geyve, Akyazı and Pamukova districts covering the borders of our thesis. In the second part; by grouping the Byzantine architectural plastic where these elements are used, their forms and ornaments are mentioned. In the third part; artifacts identified as a results of the survey conducted in the Geyve, Akyazı and Pamukova districts of Sakarya and which were moved to the Sakarya Museum as a results of the previous studies in the region; artifacts with an architectural function, dependent on architecture and whose function cannot be determined are defined in the catalogue. Each title is grouped within itself according to its types and types. The works in these groups were described in detail and similar examples were given in terms of materials, techniques, decorations and styles. In addition, the works with plastic value were drawn in the CorelDraw program. In the fourth chapter; there is a detailed analysis of the works discussed in the catalog in comparison with similar works. In the conclusion part, the results obtained as a result of the analysis of the thesis data are discussed. Primary sources used in the thesis; as a result of the survey, most of them are not in situ and are exhibited in museums. Secondary sources are; it creates books, articles, thesis studies, excavation and surface research reports related to the subject. Thanks to these artifacts, it was tried to have and idea about the architectural activities of the Sakarya region in the Byzantine period. This study is of great importance in terms of documenting many artifacts that can only be preserved by moving to the Sakarya Museum, un fortunately many of them are idle and will be destroyed by both nature and human destruction.	
Keywords: Byzantium, Architectural Plastic, Akyazı, Geyve, Pamukova	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusunu, Sakarya İli'nin Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde bulunan Bizans döneminden kalma mimari plastik eserler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Sakarya, tarihte Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında olan bir bölgedir. Bu sebeple Bizans İmparatorluğu'ndan kalan mimari plastik eserlere sahiptir. Fakat Sakarya'nın özellikle Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde detaylı bir yüzey araştırması daha önce yapılmamıştır. Önceki çalışmalarda bu ilçelerde bulunan yalnızca yazıtlı eserler epigrafik açıdan tespit edilmiş, incelenmiş ve bazıları Sakarya Müzesi'ne taşınmıştır. Fakat yine de tüm eserler tam olarak tespit edilmemiş, belgelenmemiş ve sanat tarihi literatürüne kazandırılmamıştır. Çalışma, bu eksikliğin giderilmeye çalışılması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; Sakarya'nın Akyazı, Pamukova ve Geyve ilçelerindeki gerek müzelerde sergilenen gerek devşirme olarak karşımıza çıkan ve bir büyük bir kısmı da dağınık halde tespit edilen Bizans mimari plastiğinin eğer koruma altına alınmazlarsa gerek doğa gerekse insan tahribatıyla yıllar içerisinde yok olmadan belgelenmesi, ayrıntılı bir şekilde tanıtılması, tarihlendirilmeye çalışılması ve literatüre kazandırılmasıdır. Üç ilçedeki mimari plastik eserlerin bir çalışma içerisinde toplanması ile Bizans mimari plastiğinin dönemler içerisindeki gelişimlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Tez için araştırma sınırları Geyve, Pamukova ve Akyazı ilçeleri olarak belirlendikten sonra bu ilçelerde yüzey araştırması yapılmıştır. Yüzey araştırması sırasında Bizans mimari plastik eserlerinin fotoğraflaması yapılmış, ölçüleri alınmıştır. Tespit edilen eserler arasından plastik değer taşıyanların türlerine göre gruplandırılması tez danışmanı gözetiminde yapılmış ve bir katalog oluşturulmuştur. Sonrasında tezi kapsayan il ve ilçelerle ilgili kaynaklar, Bizans mimari plastiği ile ilgili kaynaklar toplanmıştır. Daha önce Bizans mimari plastiğinin çalışıldığı yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Kataloğa dahil edilen eserler arasından form itibarıyla tam bir fikir verenlerin Corel Draw

programında çizimleri yapılmıştır. Tüm bu çalışmaların bir araya getirildiği tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır.

Tezin birinci bölümü, coğrafi konum ve tarih olmak üzere genel olarak iki başlıkta ele alınmıştır. Buna ek olarak Geyve, Akyazı ve Pamukova ilçelerinin tarihlerine de kısaca değinilmiştir. “Coğrafi Konum”da, Sakarya’nın coğrafyası, iklimi, doğal unsurları, konumu anlatılmıştır. “Tarih” başlığı altında Sakarya’nın bilinen en eski tarihinden Bizans dönemine kadar olan dönem anlatılmıştır. Çalışmamız Bizans dönemini kapsadığı için daha çok bu dönem üzerinde durulmuştur. Sakarya’da Bizans döneminde inşa edilmiş yapılar da anlatılmıştır.

İkinci bölümde Bizans dönemine ait mimari plastik eser türlerine ayrılarak detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünü Bizans mimari plastik eserlerini belgelemek amacıyla hazırlanan “Katalog” oluşturmaktadır.

Son bölümde “Değerlendirme ve Karşılaştırma” yer almaktadır. Burada tespiti yapılan mimari plastik eserlerin işlevleri, tarihleri, bulundukları yapılar hakkında varsayımlar üzerinden, diğer bölgelerdeki eserlerle karşılaştırılarak tartışmaları yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise yapılan analizler sonucunda elde edile çıkarımlar yer almaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Tez çalışmasının birinci bölümünde ele alınan Sakarya’nın coğrafi konumu, tarihçesi, Bizans Dönemi yapıları için Charles Texier’in **Küçük Asya Cilt 1**, Georg Ostrogorsky’nin **Bizans Devleti Tarihi**, William Mitchell Ramsay’ın **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası**, Fahri Yıldırım’ın **Sakarya Kaleleri** kitaplarından, Enver Konukçu’nun “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, Sencer Şahin’in “İustinianus’un Bithynia’da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri”, “Malagina/Melagina am Sangarios”, “Kabia Am Sangarios Eine Inschrift Aus Geyve”, Clive Foss’un “Byzantine Malagina and Lower Sangarius”, Mürşit Yazıcı’nın “Harmantepe Kalesi”, “Paşalar Kalesi”, Michael Whitby’nin “İstiniaius Bridge over the Sangarius and The Date of Prokopius de Aedificis” makalelerinden yararlanılmıştır.

İkinci bölümde Bizans Dönemi’nin mimari plastik eserleri anlatılmış olup, Rudolf Kautzsch’un **Kapitellstudien: Beitrage Zu Einer Geschichte Des Spatantiken**

Kapitells Im Osten Vom Vierten Bis Ins Siebente Jahrhundert, Hülya Tezcan'ın **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, Yıldız Ötügen'in **Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien: Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa**, Ebru Parman'ın **Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, Guntram Koch'un **Erken Hristiyan Sanatı ve Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri**, Philipp Niewöhner'in **Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.** adlı kitaplarına; Sema Alpaslan'ın Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayınle İlgili Plastik Eserler, Çiğdem Temple'nin Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Esra Keskin'in Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Aytuğ Arslan'ın Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastığı, Görkem Işık'ın Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastığı adlı doktora tezlerine; Çiğdem Temple'nin Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi Kazısında Bulunan Sütun ve Sütun Başlıkları (1989-1996) adlı yüksek lisans tezine; Cevat Başaran'ın "Kyzikos Korinth Başlıkları", Vedat İdil'in "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korint Başlıkları", A. W. Epstein'in, "The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis ?", Joachim Kramer'in, "Attische Säulenbasendes 5 und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und ihre Rohform", Yusuf Boysal'ın "Die Korinthischen Kapitelle Der Hellenistischen Zeit Anatoliens", Sema Alpaslan'ın "Demre Aziz Nikolaos Kilisesindeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri", Sema Doğan, "Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu", Ayşe Aydın'ın "Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları", Çiğdem Temple'nin "Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma", Sema Alpaslan Doğan'ın "Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu", Urs Peschlow'un "Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles", Yıldız Ötügen vd.'nin "Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler", Oğuz Alp'in "Bizans Mimari Plastığında Terminolojik Sorunlar", Oğuz Alp ve Cihangir Uzun'un "Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi", Meral Ortaç'ın, "Bolu Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan İlçeleri Antikçağ Tarım Teknolojisi: Pres Ağırlık Taşları (Lituslar)" makalelerine başvurulmuştur.

Tezin “Katalog” bölümünde; lahit başlığı altında değerlendirilen eserlerden biri daha önce yayınlanmıştır. Yayınlanan eserin Grekçe yazıtının çevirisi için; Sencer Şahin’in **Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II, 2** adlı kitabından yararlanılmıştır.

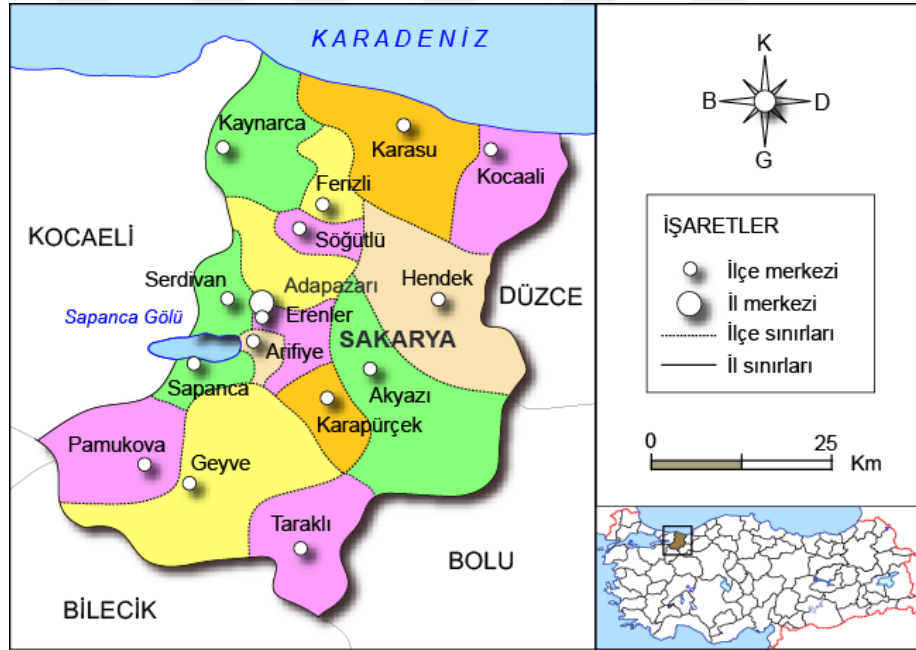
Dördüncü bölüm olan “Değerlendirme ve Karşılaştırma” bölümünde ise bir önceki bölümlerde başvuru kaynakların yanı sıra; Sencer Şahin’in **Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II, 1** ve Özkan Ertuğrul’un **Bizans Sanatına Giriş** kitabına; Tuğçe Karademir’in Bizans Resim Sanatında Refrigerium Sahneleri adlı yüksek lisans tezine; Esra Keskin’in “Çorum İli’nde Bulunan 5.-6. Yüzyıllara Ait Attika Tipi Sütun Kaideleri” adlı makalesine başvurulmuştur.

BÖLÜM 1: SAKARYA İLİ'NİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

1.1. Coğrafi Konumu

Adını içerisinde akmakta olan Sakarya Nehri'nden alan Sakarya ili, Anadolu'nun kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunan ve Karadeniz'e de kıyısı olan bir ildir. Güney'de Bilecik, Batı'da Kocaeli ve Bursa, Doğu'da ise Düzce ve Bolu illeri ile sınırı bulunmaktadır. Sakarya Nehri, Mudurnu Çayı ve Çark Deresi ile de birleşmektedir. Sakarya, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve demir yolu üzerinde olması bakımından her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur. İl, 4.838 km² yüz ölçümüne sahip olup; Adapazarı, Akyazı, Arifiye, Erenler, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Kaynarca, Karasu, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütli, Serdivan ve Taraklı olmak üzere 16 ilçeden oluşmaktadır.

Harita 1: Sakarya İli Siyasi Haritası

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/798544577673903816/> E.T. 12/05/2022

Sakarya; iklimi, gölleri, ormanları, verimli toprakları ile aynı zamanda önemli göç yolları üzerinde bulunmasından dolayı da tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında ticaret ve ordu yollarının önemli bir kavşak noktası olmuştur. Bölgenin toprakları güneyde dağ silsileleri

arasında uzanan vadiler ve ovalar şeklindeyken ilin merkezi olan Adapazarı'nın çevresi her taraftan açık bir ova şeklindedir.¹

1.2. Tarihi

Sakarya'nın ilk yazılı tarihi M. Ö. XII. yüzyıla kadar uzanmakta olup ilk yerleşim Frigler döneminde başlamış daha sonrasında Bithynialılar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar bu topraklarda hakimiyet kurmuşlardır.² Günümüzde şehrin merkezi olan, eski adıyla Aşağı Sakarya günümüz adıyla Adapazarı Ovası, aslında hiçbir zaman büyük yerleşimler almamıştır.³ Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler arasında Sakarya Nehri'nin sık sık taşarak yatağını değiştirmesi, çok fazla yağış alan bir bölge olduğu için toprağın her daim ıslak olması nedeniyle bataklık haline gelmesi, düz bir ova olduğu için şehir korumasının bulunmaması gibi sebepler gösterilebilir.⁴ Bu nedenle Sakarya'nın erken tarihi ile ilgili çok fazla kaynak mevcut değildir.

Çalışmamızın tarihi sınırları gereği burada Sakarya'nın Bizans dönemindeki tarihi konumu ele alınacaktır. Konumuz sınırları olan Geyve, Akyazı ve Pamukova ilçelerinin Bizans dönemindeki tarihi konumları alt başlıklar halinde anlatılacaktır.

M. Ö. 133 yılında ölen Bergama Kralı III. Attalios'un vasiyetinde hakimiyeti altında olan toprakları Roma Devleti'ne bırakması üzerine Anadolu'ya girmiş olan Roma Devleti'nin sınırları M. Ö. 67 yılında tüm Anadolu'yu da kapsar vaziyettedir. Bununla birlikte Küçük Asya'da Roma Devleti'ne bağlı Asya, Bithynia ve Pontus eyaletleri kurulmuştur. Sakarya, Bithynia Eyaleti'nin toprakları içerisinde kalmıştır.⁵

İlkçağ'ın sonlarına gelindiğinde artık Roma İmparatorluğu'nun sınırları Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne kadar çok geniş bir alanı kaplamaktadır. Sınırlar, Batı'da İspanya'dan başlayıp, İtalya, Yunanistan ve Balkanlar'ın büyük kısmı, Anadolu, Kafkasya'nın bir kısmı, tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı kapsar vaziyettedir. III. yüzyıldan itibaren imparatorlukta ciddi krizler yaşanmaya başlamış ve artık bu kadar

¹ Anonim, *Sakarya İl Yıllığı 1998* (Adapazarı: 1998), 5.

² Ali Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya* (Adapazarı: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 34.

³ Clive Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", *Anatolian Studies* 40 (1990), 180.

⁴ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul: Işık Matbaası, 1952), 5.

⁵ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 180.

büyük bir devletin tek bir merkezden yürütülemeyeceği kararı alınmıştır. Bu sebeple askeri, politik ve ekonomik bakımdan avantajlı bir bölge olan Byzantion, İmparator Konstantin tarafından 330 yılında ikinci başkent olarak ilan edilmiştir.⁶

395 yılına gelindiğinde I. Theodosius, imparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sakarya bölgesi, Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Theodosius'un oğullarından Arcadius Doğu Roma'nın, Honorius ise Batı Roma'nın imparatoru ilan edilmiştir. 476 yılında ise Batı Roma, Barbar akınları ile parçalanarak yok olmuş, Batılı tarihçilerin XIX. yüzyılda yaptığı yeni bir adlandırma ile Bizans İmparatorluğu yani Doğu Roma İmparatorluğu, doğuda gelişerek varlığını devam ettirmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan Bizans İmparatorluğu, dil ve din konusunda Roma İmparatorluğu'ndan ayrılmaktadır. Bizans İmparatorluğu, IV. yüzyıldan sonra Roma'nın pagan kültürünü bırakarak resmi din olarak Hristiyanlığı kabul etmiştir. VI. yüzyıla kadar Latince ve Grekçe bir arada kullanılırken VI. yüzyıldan itibaren ise resmi dil Grekçe olmuştur. Yani Bizans, aslında Doğu Roma İmparatorluğu'nun varlığını Hristiyanlaşarak sürdürmüştür.

Sınırların en geniş olduğu dönem olan VI. yüzyıl'da İmparator Justinianus Dönemi'dir. Sonraki yüzyıllarda devamlı toprak kayıpları yaşanmış, Ortaçağ'da sınırların sık sık değişmesine karşın, imparatorluğun anayurdu Anadolu ve Yunanistan olmuş, son yüzyıllarda ise imparatorluk toprakları başkent ve dar çevresi ile sınırlı kalmıştır.⁷

VII. yüzyılda Bizans toprakları çok fazla saldırıya maruz kalmaya başlayınca Bizans İmparatorluğu da Anadolu'daki topraklarını korumak için ordu ve idare düzeninde değişimler yapmaya karar vermiş ve “ordu” manasına gelen “thema” sistemini kurmuştur. Böylece themalara bölünmüş olan Anadolu topraklarından Sakarya bölgesi Optimatation temasında yer almıştır.⁸ Sakarya, Bizans'ın son yıllarında savunma hattında bulunan kalelerden dolayı Bizans için bir savunma merkezi olmuştur.

⁶ Semavi Eyice, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (İstanbul: Görsel Yayıncılık, 1982), 3/514.

⁷ Eyice, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, 3/514.

⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 89-102, 180-183.; Ebru Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 51.

Harita 2: Bizans Dönemi’nde Bithynia Toprakları

Kaynak: Klaus Belke, “Bithynien. Historische und geographische Beobachtungen zu einer Provinz in byzantinischer Zeit”, *Neue Funde und Forschungen in Bithynien*, ed. E. Winter – K. Zimmermann (Bonn: 2013), 84, Abb. 1.)

Harita 3: Bizans Dönemi’nde Anadolu Themaları

Kaynak: https://wordpresskaraman.files.wordpress.com/2015/05/19c19-preview_html_72c5552c.png
E.T. 12/05/2022

Sakarya İli sınırları içerisinde Bizans döneminden günümüze çok fazla ulaşmamıştır. Zaman içerisinde eserler tahrip olmuştur. Fakat bu döneme ait yapıların varlığına işaret

eden çok sayıda mimari plastik eser günümüze ulaşmıştır.⁹ Sakarya sınırları içerisinde Bizans döneminden günümüze ulaşan mimari örnekler; kiliseler, köprüler ve kaleler olmak üzere sivil ve dini mimari eserler ve savunma yapılarıdır.

XII.-XIII. yüzyılda, sınırları gittikçe daralan Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırı olan Sangarios Nehri ile Sakarya, stratejik konum açısından önemini devam ettirmiştir. Bu nedenle Sakarya'da Bizans'ın askeri, ticari anayolları, ovalar ve geçitler gibi önemli noktaları korumak amacıyla yapmış olduğu ileri karakol niteliği taşıyarak haberleşme amaçlı da kullanılan çeşitli kaleler bulunmaktadır. Mekece, Paşalar, Harmantepe, Seyifler, Çoban, Bağlarbaşı, Adliye, Tersiyi, Akçukur ve Mağara olmak üzere on kale günümüze ulaşmıştır. Bu kalelerin sayısının Bizans Dönemi'nde daha da fazla olduğuna şüphe yoktur.¹⁰

Seyifler Kalesi; Sakarya'nın kuzeyinde bulunan Ferizli İlçesi'nin Seyifler Köyü'nde yer almaktadır. Kale, Çarksuyu'nun Sakarya Nehri ile birleştiği noktaya çok yakın bir konumda inşa edilmiştir. Seyifler Kalesi'nin günümüze ulaşan bölümleri; iki yuvarlak kule ve bu kuleler arasında temel seviyesinde kalmış bir duvardan ve kuzeybatıda yer alan kuleye bitişik 6.5 m'lik bir sur duvarından ibarettir. İnşa malzemesi olarak dikdörtgen ve kare formda, civardaki taşların kabaca şekillendirilmesi ve düzenli bir biçimde dizilmesi ile meydana gelen bir kaplama ve beyaz renkli harçlı moloz taş dolgu kullanılmıştır. Duvar kalınlığı ise kalenin her bölümünde 2 m'dir. Duvarlardaki kat ayrımlarına bakıldığında mazgal pencerelere yer verilmediği görülmektedir. Bu nedenle buranın gözetleme veya savunma amacıyla değil, depolama amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Kalenin ana girişinin bu iki kule arasında olabileceği tahmin edilmektedir. Seyifler Kalesi'nin özellikleri Geç Bizans Dönemi'ne işaret etmekte olup bu dönemde sınırı muhafaza eden bir kale olduğu düşünülmektedir. Benzer örneklerle karşılaştırıldığında XII.-XIII. yüzyıla tarihlendirilebilir.¹¹

⁹ Bu eserler Sakarya'ya bağlı ilçe ve köylerde bazen bir cami, çeşme, kale veya duvarda yapı taşı olarak bazen de şahıslara ait bahçelerde dekorasyon malzemesi olarak bazen de bir köşeye atılmış olarak durmaktadır. Sakarya İli'nin Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde ele geçen eserler için bkz; Katalog Bölümü.

¹⁰ Fahri Yıldırım, *Sakarya İli'ndeki Bizans Kaleleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

¹¹ Fahri Yıldırım, *Sakarya Kaleleri* (Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004), 87-90.

Görsel 1: Seyifler Kalesi'nin Günümüze Ulaşan Bölümünden Bir Görünüm

Kaynak: <http://www.ferizli.gov.tr/seyifler-kalesi> E.T. 24/09/2022

Harmantepe Kalesi; Adapazarı İlçesi'nin Harmantepe Köyü'nün kuzeyinde bulunan Bizans Dönemi'nden günümüze en sağlam ulaşan kaledir. Küçük, doğal bir tepelik üzerinde inşa edilmiştir. Harmantepe Kalesi'nin, işçilik olarak kendisine benzeyen Seyifler Kalesi ile kıyaslandığında XII. ya da XIII. yüzyılda Bizans'ın doğu sınırını korumak amacıyla inşa edilen kalelerden bir olduğu düşünülmektedir. Sur duvarları, 16.900 m²'lik bir alanı kaplamakta olup elips şeklinde bir görünüm oluşturmaktadırlar. Bu duvarlar yaklaşık olarak 3-4 m genişlikte ve 8-10 m yüksekliktedirler. Kalenin duvarlarında inşa malzemesi olarak, moloz taş dolgu üzerine düzgün yöresel kesme taşlardan yapılmış bir kaplama kullanılmıştır. Harmantepe Kalesi'nde altı adet burç bulunmaktadır. Burçlar, sur duvarları arasına düzensiz bir şekilde yerleştirilmiş olup bazıları iki katlı olarak düzenlenmiş kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Burçların alt kısımlarının iç taraflarında moloz taş ve kireç ile yapılan dolgu malzemesinin içerisine bağlantıyı sağlamak maksadıyla ızgara biçiminde ahşap kalaslar yerleştirilmiştir. Zaman içerisinde çürüyen kalasların yerleri yuvarlak delikler şeklinde görülmektedir. Buçların

üst kısmında mazgal pencereler bulunmaktadır. Ana girişi güneyden yuvarlak kemerli bir kapı şekilde olan kalenin, altı farklı yerde girişi bulunmaktadır.¹²

Görsel 2: Harmantepe Kalesi'nin Tepeden Görünümü

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/harmantepe-kalesi#gallery-1> E.T. 24/09/2022

Görsel 3: Harmantepe Kalesi'nin Doğu Girişi

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/harmantepe-kalesi#gallery-7> E.T. 24/09/2022

¹² Mürşit Yazıcı, "Harmantepe Kalesi", *Irmak Kültür-Sanat Dergisi* 18 (Haziran 2002), 20.; Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 88-96.

Görsel 4: Harmantepe Kalesi'nin İki Katlı Burçlarının Birinden Bir Görünüm

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/harmantepe-kalesi#gallery-3> E.T. 24/09/2022

Justinianus Köprüleri; Antikçağ'daki adı Sangarios, günümüz adı Sakarya olan nehrin, tarihte çok sık yatak değiştirdiği, sel felaketlerine neden olduğu bilinmektedir. Bizans İmparatoru Justinianus, Adapazarı Ovası'nı ve Sangarios Nehri'ni taşkın zamanlarında da kara ve nehir trafiğine elverişli hale getirmek istemiştir. Batıdan doğuya doğru giden büyük ticari ve askeri yolun bu bölgedeki nehirlerden güvenli bir şekilde geçirilmesini istemiştir. Ayrıca Sangarios Nehri üzerinde yapılan gemi taşımacılığı hem bu bölge için hem de başkent Konstantinopolis için büyük ekonomik öneme sahiptir. Sakarya Nehri, Bizans Dönemi'ndeki ismi Sophon olan Sapanca Gölü ve Nikomedia Körfezi'ndeki su yolu taşımacılığı ile iç kesimlerde üretilen mallar çok çabuk ve daha ucuz biçimde başkent Konstantinopolis'e taşınmaktadır. Bu nedenle gölü bir kanal sistemi ile Marmara Denizi'ne bağlama ihtiyacı bulunmaktadır. Plinius'un ifadelerine göre böyle bir kanal projesi daha Hellenistik Dönem'de hayata geçirilmek istenmiştir. Ne yazık ki Osmanlı Dönemi'nde dahi bu kanal projesi hayata geçirilememiştir. İmparator Justinianus'un ise bu konu hakkında sadece ciddi bir yapı programını devreye soktuğu görülmektedir. Justinianus'un Sakarya Nehri'ni Çarksuyu üzerinden Sapanca Gölü ile birleştirdiği kanal projesi ile hem gemi taşımacılığı sağlanmış hem de sel ve taşkın durumları en aza

indirilmiştir. Ayrıca bu kanal sayesinde tarım arazileri ve kara taşımacılığı da emniyet altına alınmıştır.

Bizans kaynaklarında geçen “Pentagephyron” ve “Kamarai pente” ifadelerinin Türkçe’de “Beşköprü” manasına gelmesi bu kanal üzerinde yapılmış olan su yapılarının içinde bulunan beş antik köprüye işaret etmesidir. Bu köprülerden asıl Sangarius Köprüsü kalıntılar halinde, bir Justinianus Köprüsü sağlam vaziyette, bir diğer küçük Justinianus Köprüsü de sağlam halde günümüze ulaşmış olup diğer iki köprüden günümüze ulaşan yoktur.

Ünlü coğrafyacı İdrisi’nin vermiş olduğu bilgiler köprü, liman ve kanal tesisinin XII. yüzyıl ortalarında işlevini hala devam ettirdiği yönündedir. Pakhymeres’in bu köprü, kanal sisteminden hiç bahsetmemesinin sebebi ise XIII. yüzyılın ikinci yarısından önce bölgede birtakım değişiklikler olduğunu göstermektedir. Kanal XIII. yüzyıldan önce işlevini yitirince Sakarya Nehri’nin akıntısı bugünkü haline geri dönmüştür.¹³

Asıl Justinianus Köprüsü; Sakarya Nehri üzerine, İmparator Justinianus tarafından büyük bir köprü inşa edildiğini, imparatorun Sakarya Nehri’nin yatağını değiştirdiğini Geç Antikçağ ve Bizans Dönemi yazarları olan Prokopius, Paulus Silentarius, Paulus Diaconus, Theophanes, Konstantinos Porphyrogennetos, Zonaras, Kedrenos ve Pakhymeres ifade etmektedir. Hatta İmparator Justinianus Dönemi’nin ünlü şairi ve tarihçisi olan Agathias’ın bu köprü için yazmış olduğu bir şiiri bulunmakta olup bu şiir de köprü üzerinde bir levhada yazılıydı. Bu levhanın varlığından Konstantinos Porphyrogennetos ve Zonaras da eserlerinde bahsetmektedir.

Araştırmacılar, bu şiirden ve antik kaynakların verdiği bilgilerden yola çıkarak İmparator Justinianus’un inşa ettirdiği köprünün antik ismi Melas, günümüz ismi Çarksuyu olan küçük nehrin üzerinde bulunan devasa taş köprü, bugünkü adıyla Beşköprü/Justinianus Köprüsü olduğunu kabul etmektedir. Araştırmalarda “Sakarya Nehri üzerindeki Justinianus Köprüsü” olarak gösterilen bu anısal köprünün aslında Sakarya Nehri ile doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Justinianus’un inşa ettirdiği gerçek Sangarios Köprüsü başka bir yapı olup günümüzde tam olarak mevcut değildir.

¹³ Sencer Şahin, “Justinianus’un Bithynia’da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri”, çev. Eda Akyürek Şahin, *Eskiçağ Yazıları* 4 (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013), 11-20.

Adapazarı Ovası'nı Sangarios'un taşkın zamanlarında da kullanılabilir hale getirmeyi amaçlayan Justinianus'un, bunu sağlamak için de Sangarios Nehri üzerine tıpkı Melas Nehri üzerine yaptırdığı gibi büyük ebatlı bir köprü yaptırmış olması gerekmektedir. İmparatorun gerçekten de böyle bir köprü inşa ettirdiğini S. Şahin, 1986 yılında yapmış olduğu araştırmalarla kanıtlamıştır.

Şahin, Sakarya Nehri yakınında bulunan günümüzdeki Karaaptiller Köyü'nün biraz güneybatısında, batı kıyısı boyunca uzanan büyük boyutlu harçlı taş blokları tespit etmiştir. Bu blokların bir köprünün ayaklarına ve mahmuzlarına ait olduğunu saptamıştır. Günümüze ulaşan kalıntılarının bile 300 m olması bu köprünün boyutunun Çarksuyu üzerindeki Justinianus Köprüsü'nden daha uzun olduğunu düşündürmektedir.¹⁴

Çizim 1: Sakarya Nehri Üzerinde Bulunan Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarının Çizimi

Kaynak: Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 25, Res. 7.

¹⁴ Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 1-12.

Görsel 5: Asıl Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarından Genel Bir Görünüm

Kaynak: Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 27, Res. 9.

Görsel 6: Asıl Justinianus Köprüsü'nün Kalıntılarından Detay

Kaynak: Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 27, Res. 10.

Görsel 7: Asıl Justinianus Köprüsü'nün İki Adet Sivri Mahmuzu

Kaynak: Şahin, “Justinianus’un Bithynia’da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri”, 29, Res. 13.

Günümüzde Sakarya Nehri’nin sol kıyısında yer alan köprünün mahmuzları güneye, yani nehrin akışına karşı çevrilmiş olup karışık bir düzenlemeye sahip olduğu görülmektedir. Ortadaki üç mahmuz yuvarlak, diğer mahmuzlar sivridir. Kuzeye, yani akış yönüne paralel olan mahmuzların yapısı kum yığınları altında kaldığı için belli olmamaktadır. Ayrıca 19 dev köprü ayağı da kalıntılar arasındadır. Bu köprü de tıpkı Çarksuyu üzerindeki köprü gibi küçük boyutlu blok taşlarla kaplıdır. Köprünün, günümüzde “Hisartarla” olarak anılan batı ucunda birçok yapı kalıntısı bulunmaktadır. Günümüz isminden de yola çıkarak burada gözetleme kulelerinin olabileceği akla gelmektedir. Bu iki köprünün de İmparator Justinianus tarafından birbirine yakın tarihlerde yaptırıldığına, asıl Justinianus Köprüsü’nün yeni keşfedilen bu köprü olduğuna kuşku yoktur. Şair Agathias tarafından yazılan şiirin ise bu köprünün üzerindeki bir taş levhada yazılı olduğu düşünülmektedir.

S. Şahin bu dev köprünün XII.-XIII. yüzyıllar arasında ağır bir deprem ya da büyük bir Sangarios taşkını sonucunda yıkıldığını düşünmektedir. Çünkü ünlü coğrafyacı İdrisi’nin

vermiş olduğu bilgiler köprü, liman ve kanal tesisinin XII. yüzyıl ortalarında işlevini hala devam ettirdiği yönündedir.¹⁵

Justinianus Köprüsü: Çarksuyu üzerindeki Justinianus Köprüsü, Sakarya Nehri üzerinde bulunan asıl Justinianus Köprüsü'nün 8 km kadar güneydoğusundadır. Köprü'nün uzunluğu 429 m, genişliği 9.85 m olup 13 kemeri ve bu kemerlerden ortada bulunan 6 tanesinin selyaran mahmuzları vardır. Bu mahmuzlardan yuvarlak formu olanlar güneye yani akıntıya karşı; sivri formu olanlar ise kuzeye yani akıntı yönüne yapılmıştır. Yapının her iki ucunda heybetli kuleler bulunmaktaydı. Doğu ucunda bulunan yapıdan günümüze yalnızca bir apsis bölümü kalmıştır. Bu bölümün de uzunluğu 10 m.'dir. Ayrıca bu uçta güney yamaçta nehir yatağına doğru inen birçok mekândan oluşan bir yapı kompleksinin kalıntıları görülmektedir.¹⁶ Köprü hakkında ilk detaylı bilgiyi veren Texier'in ifadelerine göre köprü'nün batı ucunda bulunan ayaklarından birinde sarmal bir merdiven mevcuttur. Ayrıca batı ucunda 10.37 m yüksekliğindeki zafer takı günümüzde mevcut değildir. Zafer takının açıklığının 6.19 m olduğu bilinmektedir.¹⁷

Köprü'nün büyüklüğü, Çarksuyu gibi küçük bir akarsu için uygun değildir. Bu durum da bilim dünyasında bu köprü'nün aslında bir zamanlar günümüzde 5-6 km doğuda kalmış olan ve güney-kuzey istikametinde akan Sangarios Nehri'nin üzerinde bulunduğu fikrinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bilim insanlarının Bizans Dönemi yazarlarının, Justinianus'un Sakarya Nehri'nin üzerinde büyük bir köprü yaptırdığı, bu köprü yapılmadan önce nehrin geçilemez olduğu ve çok sık yaşanan su taşkınlarının çevreye zarar verdiği gibi bilgiler vermelerinden dolayı görüşleri bu köprüde birleşmiştir.¹⁸

Justinianus'un saray kâtibi olan Prokopius, köprü'nün inşasından bahseden ilk kişidir. Yazdığı dönemde köprü hala inşaat halinde olup bu köprüden önce nehrin yalnızca yan yana bağlanan tekneler ile geçilebildiğini belirtmiştir. Paulus Silentarius da Prokopius'un çağdaşı bir yazar olup Ayasofya'yı ele aldığı eserinde Sangarios Nehri'nin üzerine kesme taştan bir köprü yapılarak nehrin dizginlendiğini ifade etmektedir. VIII. yüzyıl

¹⁵ Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 12-20.

¹⁶ Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 5-6.

¹⁷ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002), 1/55.; Michael Whitby, "Justinianus Bridge over the Sangarius and The Date of Prokopius de Aedificis", *Journal of Hellenic Studies* (1985), 129-130.

¹⁸ Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 6.

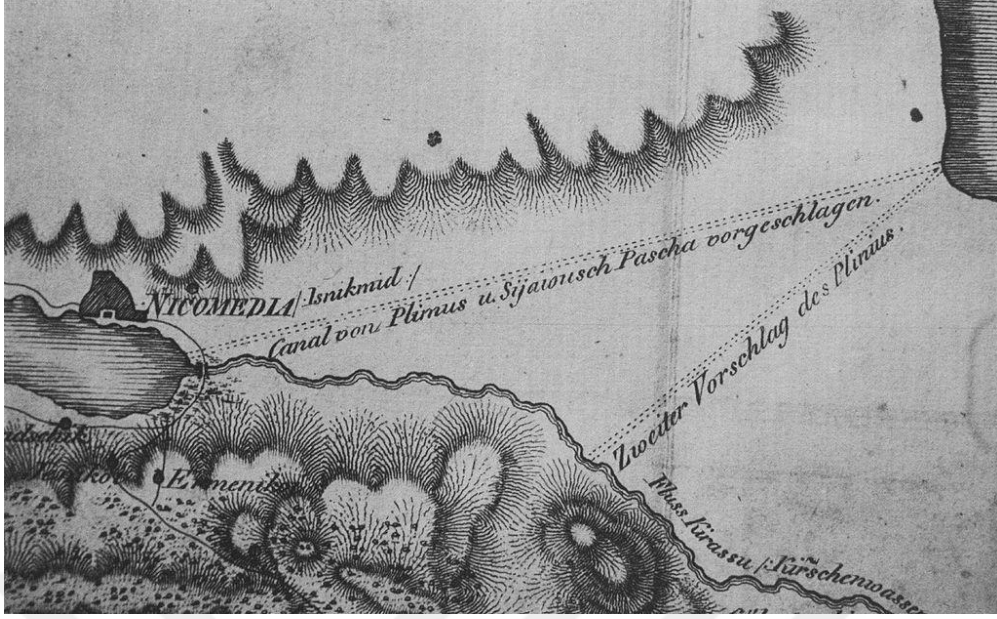
yazarlarından olan Paulus Diaconus, Justinianus'un Sangarios Nehri üzerine köprüyü yaptırdıktan sonra nehrin yönünü değiştirdiğini ifade etmektedir. VIII./IX. yüzyıllara ait "Khronographia" adlı eserinde Theophanes, 559/60 yılında imparatorun köprüyü daha önceki ahşap köprü'nün üzerine inşa ettirdiği bilgisini vermektedir. Whitby de, köprü'nün inşasının Ayasofya'nın yeniden inşasından önce, 562 yılında tamamlandığını ifade etmektedir.¹⁹

XIII. yüzyıl sonu-XIV. yüzyıl başında Bizanslı tarih yazarı Georgios Pakhymeres, İmparator II. Andronikos Palaiologos'un yönetimi altındaki olayları anlattığı bir eser kaleme almıştır. Türklerin istilasından bahsederken Sangarios Nehri'nin üzerindeki kalelerden ve nehrin çok sık yatak değiştirdiğinden de bahsetmektedir. Sangarios'un mart ayında aniden yatak değiştirdiğini ve üzerinde Justinianus Köprüsü'nün bulunduğu eski yataklarından birine geçtiğini kaydetmektedir. Sangarios Nehri'nin sonradan kendi yatağına dönmesi üzerine o yerde artık Melas Nehri'nin (Çarksuyu) aktığını söylemektedir. Ayrıca yazar köprüden "Pontogephyra" yani "liman köprüsü" olarak bahsetmektedir. Köprü'nün bulunduğu alandaki ek bina kalıntılarından burada aslında bir liman tesisinin olduğu akla gelmektedir. Sakarya Nehri'ni kullanan gemiler için burası gerçekten ideal bir limandır. Bu yüzden Pakhymeres'in "Ponthogephyra" yani liman köprüsü deyiimi oldukça yerindedir.

Theophanes ve Kedrenos'un eserlerinde, beş kemerli bir köprüden bahsedilmektedir. Fakat günümüze büyük bir bölümü sağlam şekilde ulaşan ve Melas Nehri üzerinde bulunan köprü beş kemerli değil yedi kemerlidir.

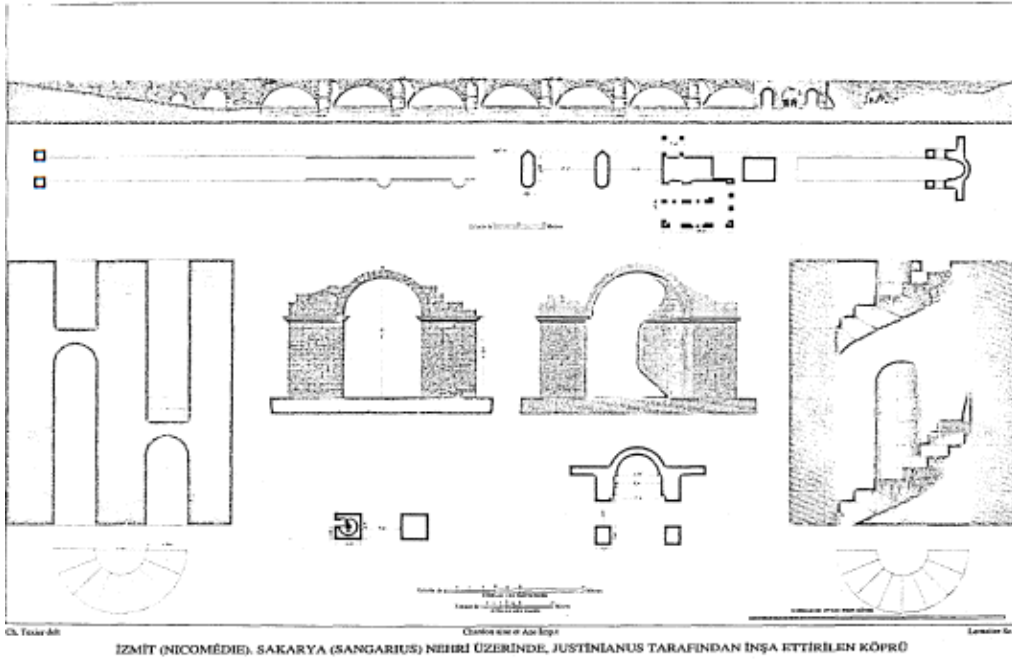
Melas Suyu üzerindeki liman tesisi ve bu tesisi geçmeye yarayan köprü; doğudan ve güneydoğudan gelerek Konstantinopolis'e gitmek isteyen yolcuların gümrük kontrollerinin de yapıldığı bir kapı konumundadır.

¹⁹ Whitby, "Justinianus Bridge over the Sangarius and The Date of Prokopius de Aedificis", 136-137.

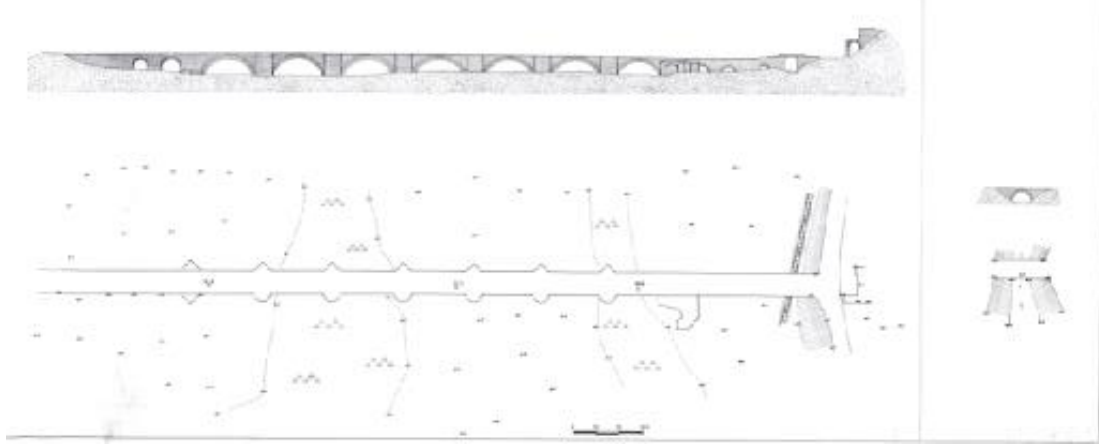
Görsel 8: İzmit Körfezi, Sakarya ve Karadeniz'i Birleştirmeyi Amaçlayan Kanal Projesinin 1818 Yılında Hammer Tarafından Yapılan Rekonstrüksiyon Denemesi

Kaynak: Siegfried Froriep, *Ein Wasserweg in Bithynien. Bemühungen der Römer, Byzantiner und Osmanen* (Antike Welt: 1986), 43, Fig. 8.

Çizim 2: Justinianus Köprüsü, C. Texier, 1833

Kaynak: Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, 1/144, Pl. 4.

Çizim 3: Melas Nehri (Çarksuyu) Üzerinde Bulunan Justinianus Köprüsü'nün Vaziyet Planı

Kaynak: Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 26, Res. 8.

Köprü'nün, batıdan 5. kemerinin kilit taşı üzerinde yer alan haç kabartması bir Hristiyan-Bizans eseri olduğunu göstermektedir.²⁰

Görsel 9: Köprü'nün Batıdan 5. Kemerinin Kilit Taşı Üzerinde Bulunan Haç Kabartması

Kaynak: Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 22, Res. 3.

²⁰ Şahin, "Justinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 6-16.

Görsel 10: Justinianus Köprüsü'nün Günümüze Ulaşmayan Batı Ucundaki Zafer Takını Gösteren Bir Gravür, 1838

Kaynak:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Justinianus_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC#/media/Dosya:Sangarius_Bridge_Drawing_01.jpg E.T. 01/10/2022

Görsel 11: Justinianus Köprüsü'nün Günümüze Ulaşan Doğu Ucundaki Apsisli Yapı

Kaynak:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Justinianus_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC#/media/Dosya:Sangarius_Bridge_Justinianus_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC.JPG E.T. 01/10/2022

Görsel 12: Çarkısu Üzerindeki Justinianus Köprüsü'nün Tepeden Bir Görünümü

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/justinianus-koprusu#gallery-5> E.T. 01/10/2022

Küçük Justinianus Köprüsü: Tek kemerli, diğer örneklerde olduğu gibi küçük boyutlu taş bloklarla kaplı küçük bir Justinianus Köprüsü de Çarkısu'nun batı kolu üzerindedir. Çarkısu üzerindeki büyük Justinianus Köprüsü'nün birkaç yüz metre kadar batısındadır.²¹

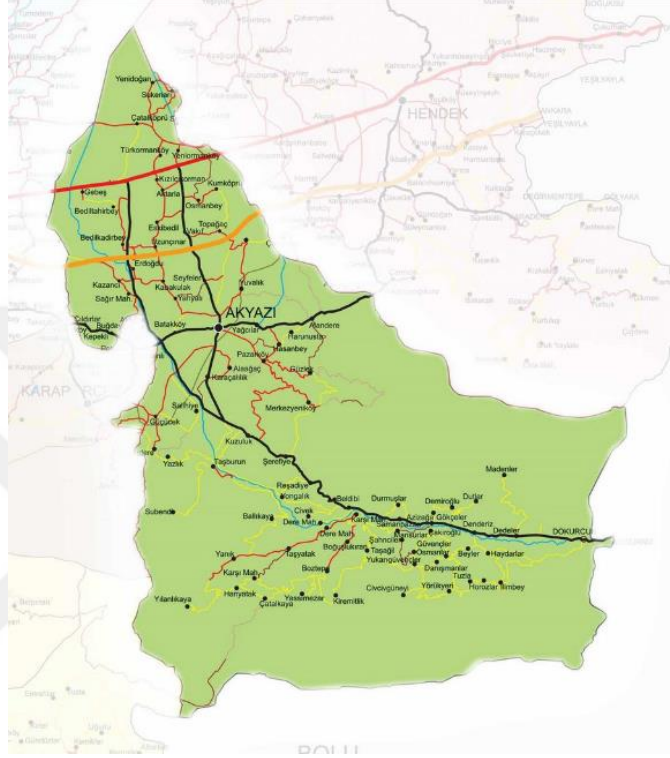
Görsel 13: Çarkısu Üzerinde Bulunan Küçük Justinianus Köprüsü

Kaynak: Şahin, "İustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 23, Res. 5.

²¹ Şahin, "İustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri", 18.

1.3. Akyazı İlçesi

Sakarya'nın kuzeydoğusunda yer alan Akyazı; Taraklı, Geyve, Karapürçek, Adapazarı, Kocaali ve Hendek ilçeleri ile Bolu'nun Mudurnu ve Göynük ilçelerine de komşu olan bir ilçedir. Akyazı'nın merkezine bağlı 25 mahalle ve 42 köy bulunmaktadır.

Harita 4: Akyazı İlçesi'nin Mahalle ve Köylerini Gösteren Siyasi Harita

Kaynak: <https://mapio.net/images-p/368721.jpg> E.T. 16/10/2022

Bölgenin en verimli ovası Akova'dır. Akyazı, tarihte Konstantinopolis'ten gelen Nikomedia yolu ile Anadolu'ya uzanan yolların önemli bir kolu üzerinde bulunmaktaydı.²²

Akyazı'nın köy ve mahallelerinde tezimizin katalog bölümünde detaylıca yer verdiğimiz sütun başlığı, sütun gövdesi, çifte sütun gövdesi, sütun kaidesi, paye, levha, söve, ezme teknesi, havan ve kırma taşı gibi mimari plastik eserler tespit edilmiştir.

²² Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, ed. Mehmet Alpargu vd. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005), 1/33.

1.4. Geyve İlçesi (Kabia)

Sakarya'nın kuzeyinde bulunan Geyve; Taraklı, Pamukova, Sapanca, Arifiye, Erenler ve Karapürçek ilçeleri ile Bilecik'in Osmaneli ve Gölpazarı ilçelerine de komşudur. Geyve'ye bağlı 73 mahalle bulunmaktadır.

Harita 5: Geyve İlçesi'nin Mahallelerini Gösteren Siyasi Harita

Kaynak: <https://www.sakarya.bel.tr/> E.T. 16/10/2022

Geyve isminin Bithynia Krallığı Dönemi'nde "Kabaia" olduğu bilinmektedir.²³ Fakat S. Şahin'in araştırmaları sonucunda Geyve'nin eski adının Kabaia değil, "Kabia" olduğu, Geyve'de tespit edilen Roma Dönemi'ne ait bir yazıtta ortaya çıkmıştır. Kabia isminin Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerinde de kullanıldığı bilgisini Arap gezgin İbn Battuta vermektedir.²⁴

Geyve, Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca İpekyolu'nun üzerinde bulunan merkezlerden bir tanesi olması açısından büyük öneme sahip olmuştur.

²³ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993), 142.

²⁴ Sencer Şahin, "Kabia Am Sangarios Eine Inschrift Aus Geyve", *Epigraphica Anatolica* 1 (1983), 55-56.

Geyve’de, Bizans Dönemi’nden kaldığı düşünölen bir köprü, Alifuatpaşa’da bulunan II. Bayezid Köprüsü’nün kuzey tarafındaki adacık üzerindedir. Günümüze yalnızca kalıntıları ulaşmış olan köprü, 1996 yılında tescil edilmiştir.²⁵

Geyve’nin eski adıyla Kulfalar, yeni adıyla Ortaköy Mahallesi’nde Bizans Dönemi’ne ait bir kilise bulunmaktadır. Yapı, Kulfalar Mahallesi Kamışlı Köyü üzerinde sağda olup günümüze yalnızca apsis, kuzey ve güney duvarlarının bir kısmı gelebilmiştir. Harap halde olan kilisenin kemerlerinde ve üst örtüsünde tuğla ve duvarlarında düzgün olmayan kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kubbeli bazilika planında olduğu düşünölen yapının apsisinin yanlarında üç kademeli ve yuvarlak kemerli pastaforion hücreleri mevcuttur.²⁶

Görsel 14: Geyve-Kulfalar Köyü Kilise Kalıntısı

Kaynak: Çoruhlu, “Sakarya’da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları”, Res. 6.

²⁵ Aktaş, *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, 45-47.

²⁶ Tölin Çoruhlu, “Sakarya’da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları”, *Sakarya İli Tarihi*, ed. Mustafa Demir (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005), 2/1122.

Görsel 15: Geyve-Kulfalar Köyü Kilisesi'nin Apsis Bölümünden Bir Görünüm

Kaynak: Çoruhlu, “Sakarya’da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları”, Res. 8.

Geyve’de bir diğer kilise kalıntısı Kıncılar-Melekşesolak-Melekşeoruç köyleri arasındaki tepe üzerinde bulunmaktadır. Geç Bizans Dönemi’ne ait olan eser, üç nefli bazilika planındadır. İnşasında taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları sağlam olan yapının üzerinin çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Cephelerinde yuvarlak kemerli ve çift sıra açıklıkları bulunan pencereler mevcuttur. Batı cephesinde de üçlü açıklığı bulunan narteks girişi bulunmaktadır.²⁷

Görsel 16: Geyve Kıncılar-Melekşesolak-Melekşeoruç Köyleri Arasındaki Kiliseden Bir Görünüm

Kaynak: Anonim, Geyve (Sakarya: Vipajans Yayınları, 2006), 11.

²⁷ Çoruhlu, “Sakarya’da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları”, 2/1123.

Geyve Boğazı, Geç Antikçağ yollarının üzerindedir. Boğaz, Bizans Dönemi'nde de önemli bir stratejik nokta olmuştur.²⁸ Başkent Konstantinopolis ve Nikomedia üzerinden Justinianus Köprüsü vasıtasıyla Sangarios Nehri'ni aşarak doğuya doğru devam eden kuzey Anadolu yolu, Sakarya içerisinde iki kola ayrılmakta olup güneye giden yol boğazdan geçerek Geyve'ye gelir ve buradan da Ankara'ya gitmektedir. Bu hatta inşa edilen kaleler ile bu yol güvence altına alınmıştır. Kalelerde daha çok Geç Bizans Dönemi'ne ait özellikler görülmekte olup bunun sebebi, Bizans'ı uğraştıran Türklerin saldırı rotalarının buralardan geçmesidir.²⁹

Geyve Boğazı'nda günümüze gelebilmiş kaleler üç tanedir. Bu kalelerin bulunma yerleri; boğazın girişi, boğazın en dar noktası ve boğazın tekrar geniş bir ova olan Akova'ya açıldığı noktadadır.

Geyve Boğazı kaleleri, çok az bir bölümleri günümüze ulaşmış olan; Bağlarbaşı, Çoban/Boğazkesen ve Adliye kaleleridir. Çoban Kalesi; XII. yüzyıl sonları yani Manuel Komnenos Dönemi'ne, Bağlarbaşı Kalesi; XII.-XIII. yüzyıllara, Adliye Kalesi ise; XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonraya yani Michael Palaiologos ya da onun haleflerinin dönemlerine tarihlendirilebilmektedir.³⁰

Ayrıca Geyve'de, Bizans dönemine ait, tezimizin katalog bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmış olan; çifte sütun kaidesi, havanlar, kırma taşı, kuyu bileziği, lahit kapağı ve levhası, payeler, vidalı pres ağırlık taşları, sütun gövdeleri, sütun kaidesi ve vaftiz tekneleri gibi mimari plastik eserler tespit edilmiştir.

²⁸ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 69-70.

²⁹ Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, 1/148.

³⁰ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 70-81.

1.5. Pamukova İlçesi

Sakarya'nın kuzeybatısında bulunan Pamukova; Geyve ve Sapanca ile Bilecik'in Osmaneli, Bursa'nın İznik, Kocaeli'nin Başiskele ilçelerine komşudur. İlçeye bağlı 30 mahalle bulunmaktadır.

Harita 6: Pamukova İlçesi'nin Mahallelerini Gösteren Siyasi Harita

Kaynak: <https://www.pamukovahalk.com/> E.T. 16/10/2022

Pamukova'da, Bizans dönemine ait, tezimizin katalog bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmış olan; sütun gövdesi, sütun kaidesi, çifte sütun kaidesi, lahit kapağı, havanlar, vidalı pres ağırlık taşları ve kuyu bileziği gibi mimari plastik eserler tespit edilmiştir.

Pamukova'nın önemli stratejik konuma sahip mahallelerinden biri olan Mekece'nin bulunduğu bölge hakkında tarih boyunca tartışmalar olmuştur. S. Şahin, tarihi öneme sahip olan ve eski kaynaklarda "Malagina" adıyla geçen bölgenin, günümüzdeki Mekece olduğunu ifade etmiştir. Tez kapsamına giren bu bölgenin S. Şahin'in görüşü dikkate alınarak Mekece olduğu kabul edilmiştir. Bölge hakkındaki tarihi kaynaklarda yer alan ifadelerle aşağıda kısaca değinilmiştir.

Sakarya Nehri üzerinde bulunduğundan kesinlikle şüphe duyulmayan Malagina bölgesinin ciddi araştırmalara rağmen tam yeri saptanamamış fakat yapılan son

araştırmalarla Sakarya İli içerisinde yer aldığı belirlenmiştir.³¹ Tarihi kaynaklarda Malagina, Melagina, Melaina, Melagena, Melangia ya da Mela adıyla geçen bölgenin tam olarak saptanması için en detaylı çalışma 1890 yılında W. Ramsay tarafından yapılmıştır. Malagina, Roma ve Bizans dönemlerinde Konstantinopolis'ten Dorylaion'a (Eskişehir) giden ve tarifi hiçbir yerde olmayan askeri yolun üzerinde önemli bir karargâh noktasıdır. Bu karargâh noktalarının orduların kolaylıkla yerleşebilecekleri, asker ve hayvanlar için gereken su ve gıdanın kolaylıkla temin edilebileceği bir mevkide olması gerekmektedir.³² Malagina, Bizans askeri yolu üzerinde, doğuya ya da güneydoğuya sefer yapan askeri birliklerin kolay bir şekilde ulaşabilecekleri ve Bizans İmparatorluğu'nun atlarının beslendiği ahırların merkezi olmasından dolayı buradan at temin edebilecekleri bir noktadır.³³

Malagina'dan tarihin farklı dönemlerinde bahsedilmektedir. Emeviler Dönemi'nde Halife Muaviye'nin 674-678 yıllarında yaptığı büyük İstanbul kuşatmasında ordusunun bir kısmının Malagina'da konakladığı bilinmektedir.³⁴

Bizans kaynaklarında Malagina'dan ilk kez 786 yılının Eylül ayında İmparatoriçe İrene'ye karşı yapılan darbe münasebetiyle bahsedilmektedir.

Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180) Selçuklu Türklerinin ilerlemesine karşılık Sakarya Nehri hattında savunma önlemleri almak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerden biri de Malagina'da bir kale inşa ettirmesidir.

Moğol istilaları nedeniyle batıya hareket etmek zorunda kalan Osmanlı Türkleri, Söğüt'te ortaya çıkmış ve Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştır. Bu akınlarda Malagina bölgesi stratejik açıdan daha da değerlendirilmiştir. Sakarya Vadisi'nde yer alan ve başkent Konstantinopolis'e giden yolun kontrolünü sağlayan Malagina bölgesi, Osmanlı-Bizans mücadelelerinin ilk safhasında önemli bir geçit noktası olmuştur.³⁵

³¹ Sencer Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", *Epigraphica Anatolica* 7 (1986), 153-166.; Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 161-183.

³² William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 221-231.

³³ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 162.

³⁴ Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 269-270.

³⁵ Murat Keçiş, "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina", 2. *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 3-5 Nisan 2015, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: 2016), 78.

Foss, Malagina bölgesinde ilk istihdamın Manuel Komnenos döneminde (1143-1180), Ramsay ise elindeki bir belgeye dayanarak bu bölgede ilk yerleşimin X. yüzyılda olduğunu ifade etmektedir.³⁶ X. yüzyıldan önceki dönemlerde de bölgenin savunulması muhakkaktır. Fakat o dönemlere ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁷ Osman Gazi önderliğindeki Türk kuvvetleri Bithynia topraklarını ele geçirdiklerinde tamamen boşaltılan bölgelerden bir olarak Malagina'da vardır. Bu da XIII. yüzyılda Malagina bölgesinde yerleşimin olduğunu göstermektedir.³⁸

Son yıllarda bölgeyi detaylı bir şekilde ele alan S. Şahin bölgenin yeri hakkında tutarlı bilgiler vererek tam konumunu saptamıştır. Malagina'nın, Nikaia'ya yakın bir konumda olduğu muhakkaktır. Bir kaynakta bir çobanın günlük yaşantısında yüzdüğü küçük bir gölden bahsedilmekte olup Malagina yakınlarında bir göl aranmalıdır. Nikomedia ve Nikaia'ya yakınlığı, atlar için yeterli otlama alanının bulunması, askerlerin bir araya gelebilecekleri bir yer olması, yakınında ise Mekece'den İznik'e giden yolun sağ tarafında, küçük bir gölün bulunması nedeniyle Malagina isimli bölge, Mekece olmalıdır. Ayrıca Sakarya Vadisi'nin diğer bölümleri tüm bu koşulları bir arada sağlayamamaktadır.³⁹

Paşalar Kalesi; tarihi kaynaklarda geçen Malagina/Metabole Kalesi'nin, birbirine yakın konumlarda bulunan Mekece veya Paşalar kalesi olduğu hakkında tartışmalar bulunmaktadır. Fakat tarihi kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak Paşalar Kalesi'nin, Malagina/Metabole Kalesi olması daha uygundur. Kale; Sangarius Nehri'nin üzerinde veya yakınında, büyük at sürülerinin otlayabileceği uygun bir konumda ve Nikaia'dan Doryleum'a (Eskişehir) giden anayolun yakınında, Sophon Dağı'nın eteklerinde bulunmaktadır. İfade edilen bu dağ günümüzdeki Sapanca Dağı'dır.⁴⁰ Paşalar Kalesi ilk defa 1982 yılında buraya çıkan C. Foss tarafından keşfedilmiş olup detaylı bir araştırılması yapılmış, kayıt altına alınmış ve araştırmacının eserinde yer almıştır.⁴¹ Foss, Mekece Kalesi'ni değil Paşalar Kalesi'ni Metabole Kalesi olarak adlandırmıştır. Buna neden olarak da kalenin tarihi kaynaklarda geçen koşulları sağlıyor olmasını

³⁶ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 163.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 221.

³⁷ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 164.

³⁸ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 35.

³⁹ Şahin, "Malagina/Melagina am Sangarios", 153-166.

⁴⁰ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 188.

⁴¹ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 47.

göstermektedir.⁴² S. Şahin de İznik Müzesi'ndeki yazıtları ele aldığı eserinde kaleden kısaca bahsetmiştir.⁴³

Paşalar Kalesi, Sakarya ilinin Pamukova ilçesine bağlı, Paşalar Mahallesi'nde çok yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Kaletepe olarak isimlendirilen bu mevkiye kurulmuş olan Paşalar Kalesi'nin ana kaya üzerine oturtulmuş olan sur duvarları dairesel bir plan oluşturmaktadır.

Görsel 17: Paşalar Kalesi'nin Bulunduğu Tepe Üzerinden Bir Görüntüsü

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/pasalar-kalesi#gallery-5> E.T. 16/10/2022

Sur duvarlarının büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Kuzey ve kuzeybatı taraftaki günümüze sağlam bir şekilde ulaşan sur duvarları iri kesme taşlarla inşa edilmiş olup taşlar arasında yer yer tuğla sıralarına da yer verilmiştir. Ayrıca bu duvarda Geç Roma Dönemi'nden kalma mezar steli, sütun gövdesi, altar parçaları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu duvara 9-10 m aralıklarla yerleştirilen üç adet dıştan üçgen içten dörtgen formda kuleler bulunmaktadır.⁴⁴ Kalenin diğer köşelerinde kule kalıntılarına rastlanmamıştır.⁴⁵

⁴² Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 170.

⁴³ Şahin, *Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II*, 3, 23, nr. 12.

⁴⁴ Mürşit Yazıcı, "Paşalar Kalesi", *Irmak Kültür-Sanat Dergisi* 19-20 (Temmuz-Ağustos 2002), 33.

⁴⁵ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 51-60.

Görsel 18: Paşalar Kalesi'nin Günümüze Sağlam Ulaşan Kuzey Sur Duvarları ve Kuleler

Kaynak: <http://www.sakarya.gov.tr/pasalar-kalesi#gallery-6> E.T. 16/10/2022

Görsel 19: Paşalar Kalesi'nde Geç Roma Dönemi'nden Kalma Mimari Parçaların Kullanıldığı Duvardan Bir Görünüm

Kaynak: <https://www.netgaste.com/video/9110060/> E.T. 16/10/2022

Görsel 20: Kale Duvarında Kullanılan Devşirme Malzemelerin Yakın Görüntüsü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Güneydeki sur duvarları ise, 7-8 sıra halinde, kaba biçimde şekillendirilmiş, küçük boyutlarda taşlardan ve bunlar üzerinde örülmüş tuğlalardan oluşmaktadır. Kalenin güneybatısında taş üzerine tuğladan inşa edilen yuvarlak kemerli bir girişi bulunmaktadır.

Görsel 21: Kalenin Güneybatı Tarafındaki Tuğla Kemerli Girişi

Kaynak: <https://www.netgaste.com/video/9110060/> E.T. 16/10/2022

Kalenin içinde aynı doğrultuda üç adet sarnıç olduğu düşünülen yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Sarnıçlardan ikisinin alt kısmı tamamen doğal kaya katmanı üst kısımları ise moloz taş örülüdür. Bir tanesi ise sadece tuğla örülüdür.⁴⁶

Paşalar Kalesi, duvar yapısı ve savunma sistemlerindeki çeşitlilik ile farklı dönemlerde eklentiler yapılan bir yapıdır. Harç ve cephelerdeki değişiklikler ile en az üç farklı dönemi geçirdiği düşünülmektedir.⁴⁷ Elimizde Bizans öncesi kullanımına dair bir belge olmasa da bölgede Geç Roma Dönemi'ne ait buluntuların olması ve duvarlarda Geç Roma Dönemi'ne ait devşirme malzemelerin kullanılması Bizans öncesi kullanımını kanıtlar niteliktedir.⁴⁸ S. Şahin'in yaptığı araştırmalar kale duvarında kullanılan devşirme malzemelerin kaynağının bölgeye yakın bir yer olan Bacıköy nekropolüne ait olduğunu göstermektedir.⁴⁹ Duvar düzenlemesinin şeritli olması Komnenoslar Dönemi'ne işaret etmektedir.⁵⁰ Metabole Kalesi'nin 1145 yılında bir Türk saldırısına uğradıktan sonra İmparator Manuel Komnenos tarafından onarıldığı kaynaklarda geçmektedir. Paşalar Kalesi için; İmparator Manuel Komnenos tarafından onarılan bir VII. yüzyıl kalesi denilebilir.⁵¹

⁴⁶ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 51-60.

⁴⁷ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 171.

⁴⁸ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 61.

⁴⁹ Şahin, *Katalog der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) II*, 3, 150.

⁵⁰ Foss, "Byzantine Malagina and Lower Sangarius", 171.

⁵¹ Yıldırım, *Sakarya Kaleleri*, 63.

BÖLÜM 2: BİZANS DÖNEMİ MİMARİ PLASTİĞİ

Mimaride kullanıldığı yapıyı statik ve estetik açıdan tamamlayan elemanlar olan; sütun başlığı, kemer, friz, söve, arşitrav, korkuluk levhası, korkuluk sütunları, liturjik işlevli; altar, ambon⁵², kiborium, templon ve ikonastasis gibi bölümler mimari plastik içerisinde değerlendirilmektedir.⁵³ Bizans döneminin mimari plastik eserlerinin öncelikle işlevleri sonrasında da malzeme, teknik ve süsleme repertuarları başlıklar altında ele alınacaktır.

Tezimizin sınırları olan Geyve, Pamukova ve Akyazı ilçelerindeki Bizans mimari plastik eserlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür: Mimari işlevli, mimariye bağımlı ve işlevi belirlenemeyen mimari plastik eserler.

2.1. Mimari İşlevli Eserler

Bizans döneminde yapılarda kullanılmış olan plastik elemanlar, bugüne kadarki çalışmalarda genel olarak mimari ve liturjik işlevli olarak ele alınmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre; işlevselliğin ön planda olduğu sivil, idari ya da dini yapılarda statik amaçla kullanılan elemanlar mimari, dini işlevli yapılarda yapılan törenlerde kullanılan elemanlar liturjik grup olarak değerlendirilmiştir. Fakat çalışmamız kapsamında kataloğa dahil edilen eserleri; mimari işlevli, mimariye bağımlı ve işlevi belirlenemeyen eserler olmak üzere üç ana gruba ayırdık.

Mimari işlevli eserler ana başlığı altında; sütun başlığı, sütun gövdesi, çifte sütun gövdesi, sütun kaidesi ve çifte sütun kaidesi ve bunlara bağlı alt başlıklar bulunmaktadır (**Tablo 1**).

2.1.1. Sütun Başlığı

Mimari plastik elemanların en önemli ve statik işlevli bölümü; yapının üst örtü ağırlığını kemerlere, sütunlara ve sütun kaidelerine taşıyan sütun başlıklarıdır. Bizans mimari plastiğinin içerisinde önemli bir yere sahip olan sütun başlıkları hem strüktürel anlamda hem de dekorasyon öğesi olarak yapılara estetik açıdan da güzellik katmaktadır.

⁵² Kilisede İncil okumak için kullanılan birkaç basamakla yükseltilmiş özel kürsü. Bkz. Metin Sözen – Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, ed. İdil Önemli (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), “Ambo”, 24.

⁵³ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 91-92.

Antikçağ'ın Dor, İyon ve Korinth nizamındaki başlıkları Bizans'ın erken döneminde Dor tipi haricinde kullanımını devam ettirmiştir. İyon sütun başlıkları ise mimari tercihlerin değişmesi sebebiyle VI. yüzyılın başlarına kadar oldukça az yapıda kullanılmıştır. Bizans mimarisinde kullanılan başlık çeşitleri genel olarak; İyon, İyon-İmpost, Korinth, Kompozit, Çanak, Sepet ve Kesik Piramittir.

Bizans mimarisinde Yunan ve Roma dönemlerinde yaygın kullanılmış olan, Bizans Dönemi'nde de gerek tek başına gerek İmpost başlıkla birleştirilerek kullanılan İyon-İmpost başlıklar, IV.-VI. yüzyıllar arasında imparatorluğun her yerinde benzer şekilde kullanılmıştır.

Erken Bizans Dönemi mimari plastiğinde yoğun bir kullanım alanı bulan bir diğer başlık tipi; yine kökeni Yunan sanatı olan ve Roma döneminde de yaygın kullanılan akantus yaprakları ile bezeli Korinth başlıklardır. Aynı şekilde Kompozit başlıklar da bu dönemin revaçta olan başlık tipleridir. Yunan ve Roma mimarisinde kullanılan bu ana başlık formlarının Erken Bizans Dönemi'nden itibaren birebir kopyalanmayıp çok sayıda varyasyonlarla üretildiğini de ifade etmek gerekmektedir.

Bizans Dönemi sütun başlıklarını konu alan birçok araştırma mevcuttur. Bunlardan başlıcaları arasında R. Kautsch'un IV.-VII. yüzyıllar arasında tüm imparatorluktaki sütun başlıklarının ele alındığı çalışması⁵⁴, W. E. Betsch'in IV.-VII. yüzyıllar arasındaki Korinth ve İyon-İmpost başlıklarını konu alan çalışması⁵⁵, T. Zollt'un başkent örnekleri üzerinden Erken Bizans Dönemi sütun başlıklarını ele aldığı çalışması⁵⁶ ve M. Dennert'in Orta Bizans Dönemi başlıklarını tipolojik olarak değerlendirdiği çalışması yer almaktadır.⁵⁷

Çalışma kapsamında tespit edilen ve kataloğa dahil edilen sütun başlıkları; İmpost, Kesit Piramit, Korinth ve Yivli Çanak başlıklar olmak üzere dört grup altında ele alınmıştır.

⁵⁴ Rudolf Kautsch, *Kapitellstudien Beitrage zu einer Geschichte des Spatantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert* (Berlin: Walter de Gruyter CO., 1936).

⁵⁵ William Earl Betsch, *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople* (Michigan: The University of Pennsylvania, 1977).

⁵⁶ Thomas Zollt, *Kapitellplastik vom 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1994).

⁵⁷ Martin Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitele: Studien zu Typologie und Chronologie* (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1997).

2.1.1.1 İmpost Sütun Başlığı

Taşıyıcı veya yastık olarak,⁵⁸ sütunların üzerinde kemere geçiş ögesi görevi de gören İmpost sütun başlıklarının Geç Antik Çağ'da ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁹ R. Smith'in ifadelerine göre Geç Antik Çağ bu başlıklar için, başlık ve impost bölümünün birlikte kullanıldığı klasik VI. yüzyıl impostlu başlık tasarımlarının öncüsü olan kısa ve deneysel bir dönemdir.⁶⁰ N. Fıratlı da, Erken Bizans Dönemi'nde yoğun olarak kullanılan impost başlıkları Geç Roma/Erken Bizans Dönemi Mimarlığı'nın bir buluşu olarak kabul eder. Bu başlık tipinin Erken Bizans Dönemi'nin sonlarına doğru kullanımının azaldığı ve Orta Bizans Dönemi'nde çeşitlemeleri ile birlikte kullanımının devam ettiği bilinmektedir.⁶¹

2.1.1.2. Kesit Piramit Formunda Sütun Başlığı

Klasik Çağ 'da kullanımı bilinmeyen kesik piramit forumdaki başlık tipinin, Erken Bizans Dönemi'nden itibaren kullanılan İmpost başlıklarının gelişimi sonucunda ortaya çıktığı araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir.⁶² R. Kautzsch; kesik piramit tipte başlıkların VI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yani Erken Bizans Dönemi'nde bilinmeye başladığını ve zaman içerisindeki biçimsel dönüşümü örnekler üzerinden takip edebilmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁶³ Bu sütun başlıkları ilk olarak başkent Konstantinopolis'te; Ayasofya, Aziz Polyeuktos, Sergios ve Bakhos kiliselerinde karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴ O. Alp ve C. Uzun bu tipteki başlıkların en çok tercih edildiği dönemin başkent ve Anadolu atölyelerinde çok sayıda üretildikleri X.-XII. yüzyıllar, yani Orta Bizans Dönemi

⁵⁸ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 178.

⁵⁹ Oğuz Alp – Cihangir Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildirileri Kitabı*, ed. Enes Kavalçalan (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2021), 60.

⁶⁰ Roland Smith, “Aphrodisias 2018”, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, ed. Adil Özme (Diyarbakır: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 4/47.

⁶¹ Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 60.

⁶² Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 68.

⁶³ Kautzsch, *Kapitellstudien: Beiträge Zu Einer Geschichte Des Spätantiken Kapitells Im Osten Vom Vierten Bis Ins Siebente Jahrhundert*, 198-199.

⁶⁴ Kautzsch, *Kapitellstudien*, 186, L. 37/587.; Eugene Kleinbauer vd., *Ayasofya*, çev. Handan Cingi (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004), 34, Res. 110, 112.; Christine Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia. Umbildung und Auflösung Antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells* (München: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, 1984), 78-80.

olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Bu başlıklar Orta-Geç Bizans dönemine gelindiğinde standart başlık tipi olmuştur.⁶⁶

2.1.1.3. Korinth Sütun Başlığı

Korinth sütun başlıklarının ilk tasarımcısı mimar ve heykeltıraş olan Kallimachos'tur.⁶⁷ Korinth tipte sütun başlığının ilk olarak M.Ö. V. yüzyıla tarihlenen, Yunanistan'da bulunan Bassae Apollon Tapınağı'nın iç mimarisinde kullanıldığı kabul edilmektedir.⁶⁸

Anadolu mimarisinde ise ilk kullanımlarının Hellenistik Çağ'da olduğu bilinmektedir.⁶⁹ Hellenistik Dönem sonuna tarihlenen Korinth başlıkları uzun olup kalathos⁷⁰ üzerindeki yaprakların arasında dolgun damarlar bulunur.⁷¹ Yaprak dişleri sivri uçludur. Heliks⁷² ve volüt sapları kuvvetli olup kaulisler uzun ve kalındır. Bu başlıklar M. Ö. I. yüzyılın ikinci çeyreği ile M. S. I. yüzyılın ortasına değin bu şekilde kullanılmıştır.

Roma Dönemi'nde en çok kullanılan başlık çeşidi olan Korinth sütun başlıklarında, İmparatorluk Dönemi'nde akantus yapraklarının uzun, derin ve kanallı olduğu, damarların iri yapıldığı, bunun yanı sıra dilimler arası geçişlerde matkabın derin kullanılmadığı görülmektedir. Ankara Augustus Tapınağı'nda İmparatorluk Dönemi'nin güzel bir Korinth sütun başlığı örnekleri vardır.⁷³

Bu başlık çeşidinin Antik Çağ'da olduğu gibi Bizans'ın erken döneminde de çeşitleriyle birlikte en çok tercih edilen başlık türü olduğu söylenebilir. Fakat Erken Bizans

⁶⁵ Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 69.

⁶⁶ Aytuğ Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 40.

⁶⁷ Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. Suna Güven (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 2005), 77.

⁶⁸ Cevat Başaran, “Kyzikos Korinth Başlıkları”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXXI (1997), 5.

⁶⁹ Bilal Söğüt – Murat Taşkiran, “Stratonikeia'dan Augustus Dönemi Mısır Etkili Korinth Başlıkları”, *Olba* 22 (2014), 189.

⁷⁰ Korint düzeninde sütun başlığının yaprak ve çiçek örgelerinden oluşan kesimi. Bkz. Sözen – Tanyeli, “Kalathos”, 154.

⁷¹ Yusuf Boysal, “Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens”, *Anatolia* 2 (1957), 132.; Tunç Sezgin, *Hierapolis Roma Dönemi Mimari Bezemeler* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 11.

⁷² Korinth başlığın abakusunu destekleyerek taşıyan, bir saptan çıkan zıt yönler döner yastık gibi destek yapan, sarmal şeklindeki eleman. Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997), “Heliks”, 74.

⁷³ Vedat İdil, “Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları”, *Anatolia* 20 (1984), 2-5.; Eylem Güzel, *Side Müzesi'nde Bulunan Korinth Başlıkları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 12-13.

Dönemi'ne gelindiğinde Roma'daki Korinth başlık tiplerinin devam ettirildiği görülse de Roma ve Bizans dönemi Korinth sütun başlıklarında üslup farklılıkları görülmektedir. IV. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ve Theodosius Tipi olarak da adlandırılan Korinth sütun başlıklarında yaprak boyları kısa, yaprak uçları daha kıvrımlı ve yaprak damarları daha az derinlikte oyulmuştur.⁷⁴ İşlenişte yüzeysellik görülse de plastik etki kaybedilmez. Kaulisler ilk olarak basit yaprak demetleri biçimine dönüşmüş ve IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortadan kaybolmuştur. Volütlerin ise kalathostan başlayarak işlendiği görülmektedir.⁷⁵ IV. yüzyıldan itibaren akantus yaprakları genişlemeye ve kalathos yüzeyinde daha fazla yer kaplamaya başlamış olup bunu yaprak biçiminde doğal görünümünden ve plastik etkiden uzaklaşmaya başlama, matkap işçiliğinin yoğunlaşması, kalathostan köşelere doğru şerit halinde uzanan sade volütler, özensiz bir şekilde işlenen kaulis çanak yaprakları⁷⁶, helikslerin ortadan kaldırılması, abakus⁷⁷ altına uzanan volüt biçimindeki sapların daha yüzeysel bir şekilde işlenmesi ve abakus çiçeğinin dışa taşkın bir yumru, tomurcuk biçiminde gözükmeye başlayarak takip etmektedir.⁷⁸

Klasik bir Korint sütun başlığının bölümleri; altta kalathosu saran sekizer yapraklı iki akantus çelengi, üst sırada yer alan yaprakların aralarından çıkan çanak biçimli kaulislerle kalathos dudağının üst köşelerine ve volütlere uzanan heliksler ve ana eksenlerinde rozet çiçekler bulunan yıldız şeklindeki abakustan oluşmaktadır.

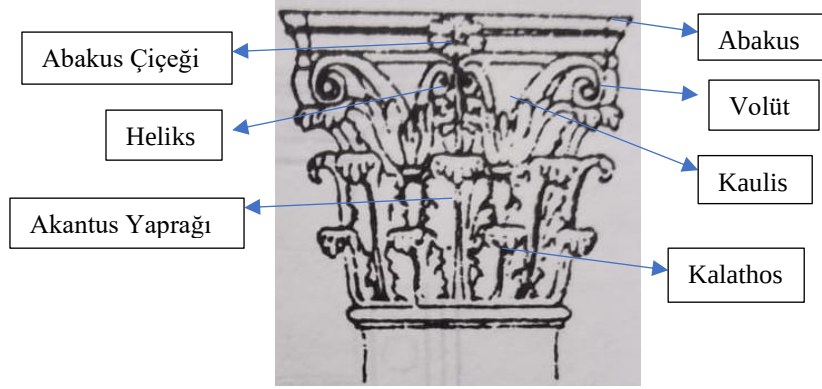
⁷⁴ Çiğdem Temple, "Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma", *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*, ed. Sacit Pekak (Ankara: Hacettepe-Ankara Üniversitesi Yayınları, 2001), 240.

⁷⁵ Başaran, "Kyzikos Korinth Başlıkları", 20-22.

⁷⁶ Kalathosu oluşturan akantus yaprak bezemelerinin alt yüzeyi. Bazen bezemeli bazen boş olarak karşımıza çıkar. Bkz. Temple, "Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma", 246.

⁷⁷ Antik sütun başlıklarının en üstünde yer alan taş levha. Bkz. Sözen – Tanyeli, "Abakus", 13.

⁷⁸ Alp – Uzun, "Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi", 63.

Çizim 4: Korinth Sütun Başlığı Bölümleri

Kaynak: Saltuk, “Korinth”, 279, L. XIX. (Saltuk’tan alınarak düzenlenmiştir)

Antik Çağ boyunca estetik açıdan güzel bir görünüme sahip olmasından dolayı çok fazla tercih edilen Korinth sütun başlıklarının figürlü, girlandlı, yaprakları rüzgârdan dönmüş, dört yapraklı, madalyon gibi çeşitlemeleri ortaya çıkmıştır.

2.1.1.4. Yivli Çanak Sütun Başlığı

Yivli çanak başlıkların ortaya çıkışı konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. King’e göre M. Ö. 3000’lerde Mısır’da ortaya çıkmış ve mimari de sıklıkla kullanılmış olan palmiye sütun başlıkları bu sütun başlıkların öncüsüdür.⁷⁹ Mısır’da bulunan Sakkara Unas Ölüler Tapınağı sütun başlıkları buna örnek gösterilebilir.⁸⁰

Daha geç dönemlerde ise Girit Adası’ndaki Knossos Sarayı’nın girişinde⁸¹ ve M. Ö. VI. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Delphi Massilia Hazine Binası’nda bu tip başlıkların kullanıldığı görülmektedir.⁸²

Yivli çanak sütun başlıkları Arkaik Dönem’e kadar giden bir geçmişe sahiptir.⁸³ Hellenistik Dönem’de Pergamon Hellenistik Krallığı’nın merkezi olan Bergama ve Efes’te ilk örnekleri bulunan yivli çanak başlıkların kalathos bölümü akantus yaprakları ile çevrili, kaulis bölümü ise yivlerle bezeli olup zaman içerisinde sadeleşerek yivli çanak

⁷⁹ Dorothy King, “Pergamene Palm Capitals and other Foliate Fancies”, *Quaderni Ticinesi Numismatica e Antichita Classiche* 26 (1997), 205.

⁸⁰ Oğuz Alp, *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 59.

⁸¹ Burkhardt Wesenberg, *Kapitelle und Basen: Beobachtungen zur Entstehung der griechischen Säulenformen* (Düsseldorf: Rheinland-Verlag, 1971), 7.

⁸² Alp, *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*, 59.

⁸³ Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 67.

başlık tipini oluşturduğu söylenmektedir.⁸⁴ Hatta kimi çalışmalarda söz konusu başlıklara “Pergamon tipi” ismi verilmiştir.⁸⁵ Bu başlıkların Antik Çağ’da (98-117/Hellenistik Dönem) Anadolu’da çok kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁶ Yivli çanak başlıkların, Milet’te bulunan Michael Kilisesi’nde (Roma Dönemi) sütun başlığı ve arşitravda kullanıldığı görülmektedir.⁸⁷ Bu sütun başlıklarının Roma Dönemi’nden (Trayanus Dönemi) itibaren oldukça yoğun kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁸

Hellenistik ve Roma dönemi yivli çanak başlıklarının özellikleri; kare formlu abakusun köşelerinde bazı örneklerde çiçek motiflerine yer verilmesi, sayısı 18 ya da 24 olan yivlerin abakus altında dışa doğru bükülmesi ve yivler arasında yer verilen uçları ok ucu şeklinde olan ince sapların bulunmasıdır. Roma’nın son dönemlerinde ve Erken Bizans Dönemi’nde de başlıkta belirgin farklar olmaksızın kullanım devam etmiştir. Roma Dönemi başlıklarını Bizans Dönemi başlıklarından ayırt edebilmek için yivler arasındaki uçları ok ucu şeklinde sonlanan ince saplara yer verilip verilmediğine, sütun gövdesine oturan bilezik üzerinde yumurta-okucu dizisinin biçim ve işlenimine, abakus profilinde çeşitli bitkisel, geometrik motiflerle birlikte veya yivler arasında tekli haçlara yer verilip verilmediğine bakılabilir.⁸⁹ Erken Bizans Dönemi başlıklarının bazılarında abakus profili yüksek tutulmuştur. Bazı örneklerde abakus profili düz bırakılırken bazılarında ise merkeze bir haç ve bunun yanı sıra çapraz yivler, kıvrık dal, çelenk ve çeşitli bitkisel motifler işlenmiştir. Kimi örneklerde ise sütun gövdesine oturan bilezik üzerinde yumurta-okucu dizisinin işlendiği görülmekte olup bu örneklerin Anadolu’da çok kullanıldığı bilinmektedir.⁹⁰

⁸⁴ Annie Pralong, “Material Archéologique Errant”, *La Bithynie au Moyen Age*, ed. B. Geyer-J. Lefort (Paris: Realites Byzantines, 2003), 229.

⁸⁵ Alp, *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*, 59.

⁸⁶ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 181.

⁸⁷ Otto Feld, “Bauttypus and Ausstattung der Michaels Kirche”, *Istanbul Mitteilungen* 27/28, (İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1977/78), 119, Lev. 31/1, 31/2.

⁸⁸ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 181.

⁸⁹ Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, 67.

⁹⁰ Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1989), 149, Foto. 170.

2.1.2. Sütun Gövdesi

Üst örtü ağırlığının kemer veya sütun başlıkları aracılığı ile bindirildiği sütun gövdeleri, çok çeşitli olarak tasarlanmıştır. Antik mimarlıkta insan formunda bile sütun gövdesinin işlendiği bilinmektedir.⁹¹

Sütun gövdeleri, strüktürel amaçlı olarak en çok dini mimari de kullanılmışlardır. Plastik değer taşıyan bu elemanlar Bizans mimarisinde aynı zamanda liturjik kuruluşlar olan tempon, kiborium ve ambonlarda da kullanılmıştır.⁹²

İşlevsel olarak bakıldığında yapıların örtüsünü taşıyan sütunların çapları ve yükseklikleri yapıların planı ve büyüklüğüyle doğru orantılı olarak değişmektedir.⁹³ Ayrıca yapıda kullanılan mimari elemanın ölçüleri şehir ya da taşra yapıları arasındaki farklılığı da yansıtmaları açısından önemlidir. Büyüklükler yapıyı yaptıran kişinin ve bulunduğu yerin önemine göre de değişkenlik gösterebilir. Bununla birlikte sütunlar; yangın, deprem, yenileme gibi birçok farklı sebepten dolayı her zaman ikinci kullanıma uygun elemanlar olmuşlardır.

2.1.3. Çifte Sütun Gövdesi

S. Eyice'nin Karadağ-Karaman kiliselerinde tespit ettiği ve “kısa, yassı ve bodur payeler” olarak da isimlendirilen çifte sütunlar, dikdörtgen kesimli payelerin dar kenarlarının yarım sütun ile genişletilmesi sonucunda oluşmaktadır. Kaide ve başlık bölümleriyle monolit işlenebildikleri gibi başlık, gövde ve kaide olarak ayrı parçalar halinde de işlenebilmektedirler. Eserler, kiliselerin naos bölümünde orta nef ve yan nefler arasında, nartekste ve galeri de karşımıza çıkmaktadır.⁹⁴ Çifte sütunların daha kısa olanları ise pencerelerde kullanılmaktadır. Hatta R. Krautheimer bu sütunların çifte pencere sütunlarından örnek alınarak tasarlandığını ileri sürmektedir.⁹⁵ Y. Ötüken ve P. Niewöhner eserlerin Erken Bizans Dönemi'nde arkadlarda ve pencerelerde daha yaygın

⁹¹ Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, 5-6, 56-62.

⁹² Ayşe Aydın, “Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Tempon Kuruluşları”, *Olba III* (2000), 218.

⁹³ Yıldız Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, Verlag Wasmuth&Zohlen, 1996), 130.

⁹⁴ Philipp Niewöhner, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Wiesbaden: Reicert Verlag, 2007), 177-178.

⁹⁵ Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (Baltimore: Pelican Press, 1965), 162.

kullanıldığını ifade etmektedir.⁹⁶ Özellikle Erken Bizans Dönemi'nde, başta İç Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu'nun birçok yerindeki yapılarda yoğun olarak kullanılmışlardır.⁹⁷

2.1.4. Sütun Kaidesi

Sütun kaidesi, sütunun taşıdığı düşey yükü tabana aktaran statik işlevli bir mimari elemandır. Klasik nizamlardan olan İyon ve Korinth nizamlarında sütun kaidelerine yer verilmiştir. Bu nizamlarda sütun kaidelerinin hem estetik hem de statik amaçla kullanıldığı görülmektedir.

Antikçağ mimarlığında iki farklı kaide tipinin kullanımı yoğunluktadır. Bunlardan biri Anadolu (İyon) tipi, diğeri Attika tipi kaidelerdir. Anadolu tipi sütun kaideleri daha çok Ege Adaları ve Batı Anadolu'da; Attika tipi sütun kaideleri ilk defa M. Ö. V. yüzyıl sonlarında Atinalı mimarlar tarafından geliştirilerek Yunanistan'da kullanılmıştır. Roma Dönemi'yle birlikte Korinth ve İyon düzenindeki yapılarda daha çok kullanılan Attika tipi kaideler Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde de kendine kullanım alanı bulmuştur. Bu tip kaideler özellikle Erken Bizans Dönemi'nde imparatorluğun her yerinde kullanılan bir kaide tipi olmuştur.

Mimaride, üzerlerinde süsleme öğelerine daha az yer verilen sütun kaidelerinin tarihlendirilmesi için dini ya da sivil mimaride özgün yerlerinin bilinmediği durumlarda eldeki temel veri olan profil biçimleri dikkate alınmaktadır. Eserlerin dağınık halde bulunması ve üzerlerinde daha az süsleme öğesi barındırmasından dolayı Bizans Dönemi sütun kaidelerini geniş biçimde ele alan çok fazla araştırma bulunmamaktadır. Yapılan araştırmaların da birbirinin takibi niteliğinde olduğu görülmektedir. Genel itibariyle sütun kaideleri için iki ana grup ve bunların alt grupları belirlenmiştir.

Bizans Dönemi'nde genellikle kullanılan iki farklı kaide tipinden biri Attika tipi ve varyasyonları, diğeri Basit Tip olarak adlandırılan sütun kaideleridir. Genel olarak Roma geleneğini devam ettiren Attika tipi kaidelerin profil dizilimlerinde küçük değişikliklerle erken dönemde de kullanıldığı söylenebilir. Basit Tip kaidelerde ise Attika tipi kaidelere

⁹⁶ Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 148.; Niewöhner, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.*, 178-179.

⁹⁷ Oğuz Alp, "Bizans Mimari Plastikinde Terminolojik Sorunlar", *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I* (Ankara: 2001), 27.

özgü olan profillerin ve dizilimin kaybolduğu veya büyük oranda sadeleştirildiği görülmektedir. Bu tip kaidelerde dik bir profille başlayan alt bölümde yer alan torus, devamında eğik bir profil yaparak sütun gövdesine bağlanmaktadır. Bu gruba giren sütun kaidelerine örnek olarak İstanbul Studios Manastır Kilisesi sütun kaideleri gösterilebilir. Basit tipte sütun kaidelerinin tercih edilme sebepleri olarak; sütun gövdesinin sütun kaidesine doğrudan oturtulmasının statik açıdan daha kolay olması, fazla sayıda ve kısa süre içerisinde inşa edilen kiliseler için işçilik ve işlem maliyetinin azaltılması söylenebilir.⁹⁸

Erken Bizans Dönemi sütun kaideleri hakkında detaylı araştırma yapan araştırmacılardan biri J. Kramer'dir.⁹⁹ Kramer, V.-VI. yüzyıla tarihlendirdiği sütun kaidelerini Attik Tip ve "Rohform" olarak adlandırdığı Kaba Tip; yarı işli, basit sütun kaideleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Y. Ötüken, Bithynia bölgesinde yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Attika tipi sütun kaidelerini profil dizilimleri ve oranlarına göre üç ana gruba ayırmıştır. Bunları A, B ve C olarak adlandırmış olup, A1 ve A2, C1 ve C2 olarak da dört alt gruba ayırmıştır.¹⁰⁰ P. Niewöhner Kütahya ve çevresinde yaptığı çalışmalar sonucunda tespit edilen sütun kaidelerini klasik formdan uzaklaşmış Attik Tip ve "Bossenbasen" olarak adlandırdığı Basit Tip olarak ele almaktadır.¹⁰¹

Attika Tipi kaideler genel itibariyle plinthos¹⁰² üzerindeki dış bükey torus¹⁰³, onun üzerinde içbükey bir trokhilos¹⁰⁴ ve trokhilos üzerinde de yine dışbükey bir torustan oluşmaktadır. Bu kaidelerin biçimlenişindeki temel öğeler sabit kalmakla birlikte zamana ve bölgeye göre farklılıklar olmaktadır.

⁹⁸ Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, 23-24.

⁹⁹ Joachim Kramer, "Attische Säulenbasen des 5 und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und ihre Rohform", *Banner Jahrbücher* (1970), 271-278.

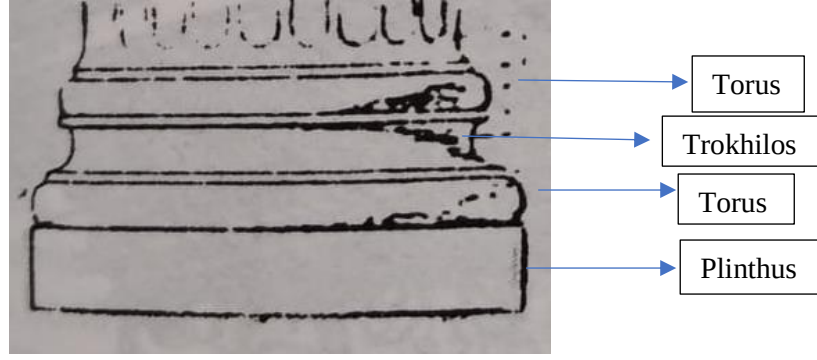
¹⁰⁰ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbul Mitteilungen Beiheft)*, 152-163.

¹⁰¹ Niewöhner, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.*, 201-204.

¹⁰² Sütun kaidesinin alt bölümünü oluşturan stylobat üzerine oturan kare ve dikdörtgen formda taş blok. Bkz. Esra Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 335.

¹⁰³ Sütun kaidesi üzerinde yer alan dışbükey silme. Bkz. Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 335.

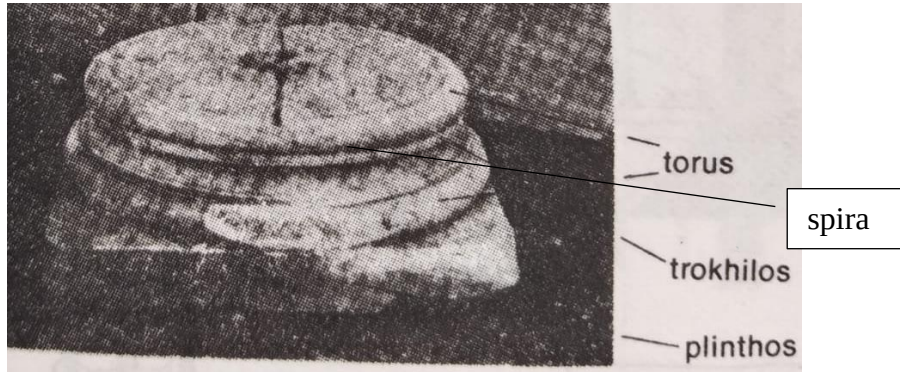
¹⁰⁴ Sütun kaidesi üzerinde yer alan içbükey silme.

Çizim 5: Attika Tipi Sütun Kaidesi Formu

Kaynak: Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, 279, L. XIX. (Saltuk'tan alınarak düzenlenmiştir)

İlk grup olan “Attika A Tipi” olarak adlandırılan kaideler; plinthos, torus, trokhilos ve boyun bölümlerinden oluşmaktadır.¹⁰⁵ Ç. Temple torus ve trokhilos arasında spira denilen çizginin Ötüken'in tipolojisinde yer almadığını fakat spira çizgisinin de A tipinin karakteristik bir özelliği olduğunu belirtmektedir. Temple'ye göre A tipinde; plinthos, torus, spira, trokhilos ve boyun sıralaması esas alınmalıdır.¹⁰⁶ Bu tipin de iki farklı çeşitlemesi olup bunlar; “A1” ve “A2” olarak adlandırılmaktadır. A1 tipinde kaideler; plinthos, torus, trokhilos, torus, trokhilos, boyun bölümlerinden, A2 tipinde kaideler; plinthos, torus ve boyun bölümlerinden oluşmaktadır.¹⁰⁷

Görsel 22: Attika A Tipi Sütun Kaidesi Örneği

Kaynak: Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, 290, L. XXX. (Saltuk'tan alınarak düzenlenmiştir)

¹⁰⁵ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 161.

¹⁰⁶ Çiğdem Temple, *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 239.

¹⁰⁷ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 161.

İkinci grup olan B tipi Attika kaideleri için Y. Ötüken, kaidelerin sadeleşmiş formu olduğunu belirtmiştir. Ötüken ve Kramer bu kaideleri “Rohform basen” olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁸ Bu tipin örnekleri de tip A2’de olduğu gibi plinthos, torus ve boyun kısmından oluşmaktadır. Ancak plinthosun üzerine oturan torusun konik biçimli oluşu ile birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Konik torusun, üste doğru çapı daralıp eğim yaparak sonlanmakta ve üstteki boyun kısmı ile birleşmektedir.

Üçüncü grup olan Attika C Tipi kaideler de plinthos, torus ve boyun kısımlarından meydana gelmektedir. Bu tipi diğerlerinden ayıran özellik ise torusun yarım küre şeklinde şekillenmesidir. Bu tipin de farklı iki alt tipi bulunmaktadır. C1 tipinde kaideler; yüksek plinthos, torus, torus ve boyun bölümlerinden, C2 tipinde kaideler; torus ve boyun bölümlerinden oluşmaktadır.¹⁰⁹

Bu kaideler dışında kataloğumuzda farklı tipte bir kaide grubu daha bulunmaktadır. Bu kaideler; yüksek bir plinthos, dışbükey bir torus, dik açılı bir trokhilos ve boyun bölümlerinden meydana gelmektedir.

2.1.5. Çifte Sütun Kaidesi

Çifte sütun kaideleri, sütun kaidelerinde olduğu gibi Attika Tipi kaideler ve Basit Tip kaideler olmak üzere iki gruba ayrılır. Çalışmalarda bu iki tip dışında farklı formlar repertuara alınmamıştır.¹¹⁰

2.2. Mimariye Bağımlı Eserler

Yayınlarda “Church furnishings” olarak geçen ve anlamı dini işlevli yapılarda “liturjik eşyalar ya da kuruluşlar” olan bölüme; templon, kiborium, ambon, altar gibi elemanlar girmektedir. Bunlara kiliselerde taşıyıcı işlevi olmayan, yapının içerisinden alındığında

¹⁰⁸ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 161.; Kramer, “Attische Säulenbasen des 5 und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und ihre Rohform”, 271-278.

¹⁰⁹ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 162-163.

¹¹⁰ Tülay Yeşiltaş, *Yalvaç Müzesi’ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 156-158.; Temple, *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 247-250.; Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*, 26-27.; Muharrem Aşık, *Kütahya Merkez’de Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32-36.; Görkem Işık, *Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastigi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 74-75.

da mimariyi bozmayan mobilyalardır denilebilir.¹¹¹ Kataloğumuzda liturjik işlevli elemanlardan olan templon payelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte de levha, söve, vaftiz teknesi ve lahit gibi dini mimariye bağımlı elemanlar ve ezme teknesi, havan, vidalı pres ağırlık taşı, kırma taşı ve kuyu bileziği gibi şarap ya da üzüm işliklerinde kullanılan sivil mimariye bağımlı elemanlar da bulunmaktadır. (Tablo 2)

2.2.1. Templon

Templon, dini işlevli mimari yapıların kutsal mekânı olan bema ile halkın ibadet mekânı olan naos bölümünü ayıran bölümdür. Templon bölümü, en erken örneklerinden itibaren dört sütun ve bunların üzerinde yer alan sütun başlıkları ve onları üst kısımda birleştiren arşitravları ile sütunların alt bölümündeki aralıkları kapatan levhalardan meydana gelmektedir. Erken Bizans Dönemi'nde templon kuruluşu; zeminden 24-40 cm yüksekliğinde bir stylobat üzerinde sütun kaidesi, sütun ve sütun başlığı, üstte sütunları birbirine bağlayan templon arşitravı ve sütunlar arasındaki levhalardan oluşan; "sütunlu templon" şeklindedir. Orta Bizans Dönemi'ne gelindiğinde IX. yüzyıldan itibaren stylobat üzerinde monolit¹¹² kare ya da sekizgen paye ve paye başlıkları, üstte bunları birbirine bağlayan arşitrav ve payeler arasındaki levhalardan oluşan; "payeli templon" tipinin kullanıldığı görülmektedir. XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başlarından itibaren dini mimarinin bu bölümüne ikonalar yerleştirilmiştir. Bu sebeple isim değişikliğine gidilmiş ve ikonaların bulunduğu yer anlamına gelen "ikonostasis" adını almıştır.¹¹³

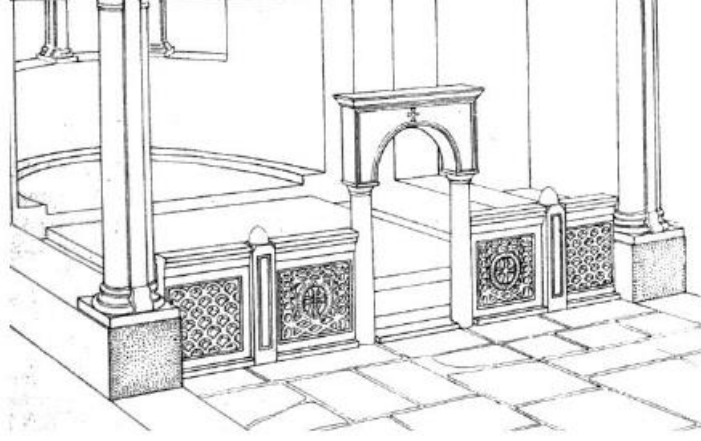
IV.-V. yüzyıllarda kullanılan en yaygın templon formu; "basit, alçak tipteki templonlar"dır. Bu tipte genellikle iki sütun ile vurgulanan, orta bölümde yer alan giriş kısmı ve yanlarda açıklıklar bulunmaktadır. Yanlardaki bu açıklıklarda 1.10-1.20 m yüksekliğe sahip, üst bölümleri topuz ile sonlanan kısa payeler ve bu payelerin arasında levhalar yer almaktadır. Bu alçak tipteki templonlar diğer templonların öncüsüdür.¹¹⁴

¹¹¹ Sema Doğan, "Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu", *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*, ed. Sacit Pekak (Ankara: Hacettepe-Ankara Üniversitesi Yayınları, 2001), 32.

¹¹² Büyük boyutlu yekpare taştan ince ya da kaba yontulmuş, bağımsız olarak ayakta duran kitle. Bkz. Sözen - Tanyeli, "Monolit", 214.

¹¹³ A. W. Epstein, "The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis ?", *Journal of The British Archaeological Association* 134 (1981), 1-28.

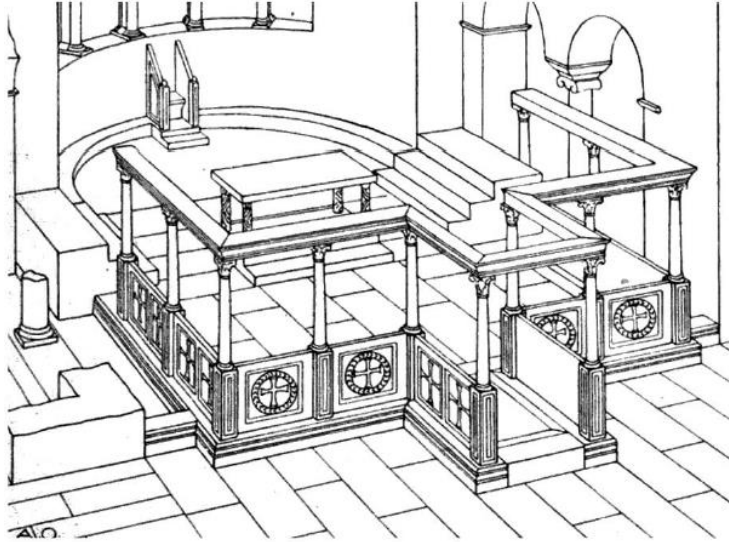
¹¹⁴ Aydın, "Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları", 217-218.

Çizim 6: Alçak Tipte Bir Templon Restitüsyonu

Kaynak: Anatasios Orlandos, “Hē Xylostegos alaio hristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs”, *Hē en Athēnais Archaiologikē Hetaireia*, (Atina: 1952), 526.

V. yüzyıldan itibaren templonlar yükseltilerek ve genişletilerek yan neflere kadar uzatılmış olup “yüksek tipteki templonlar” ortaya çıkmıştır. Bu tipte levha boyutlarında bir değişim görülmezken kısa payelerin üzerine sütunlar yerleştirilmiştir. Bu sütunpayelerin üzerinde de arşitravlar yer almaktadır. Bu tipin bir diğer versiyonunda ise sütunpayelerin yerinde tam sütunlar bulunur.¹¹⁵

Çizim 7: Yüksek Tipte Bir Templon Restitüsyonu, Thassos Bazilikası

Kaynak: Orlandos, “Hē Xylostegos alaio hristianikē Basilikē tēs Mesogeiakēs Lekanēs”, 528.

¹¹⁵ Aydın, “Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları”, 217-218.

Geç dönemde templon sütun ve payelerinin boyutlarında küçülme ve zariflik dikkat çekicidir. Çokgen formlu payeler, templon başlığı ile birlikte şekillendirilen payeler ve bemaya geçişlerde küçük topuzlu payeler yeni biçim anlayışıyla beraber çeşitlilik göstermiştir.¹¹⁶

Genellikle taş ve mermer malzemeden inşa edilen templonlar, Geç Bizans Dönemi'nde ahşap malzemeden de yapılmıştır.¹¹⁷

2.2.2. Paye

Payeler, Bizans Dönemi kiliselerinde templon kuruluşlarında, solea¹¹⁸ ve galeri katının naosa bakan güney, kuzey ve batı bölümlerinde yer alan destekler arasında kullanılmaktadır.¹¹⁹ Templon payeleri, kilisede altın bulunduğu bema bölümünü naos bölümünden ayıran ve levhalarla da desteklenen templon bölümünde kullanılan elemanlardır. Genellikle dikdörtgen prizma formunda olan payelerde kullanım yerine göre çeşitli yerlerde açılmış levha oyukları bulunmaktadır. Bizans mimarisinde kullanılan templon payeleri iki farklı tiptedir. Birinci tipi; IV.-V. yüzyıllarda görülen alçak templonlarda kullanılan “topuzlu payeler”, ikinci tipi; V. yüzyıldan itibaren görülen yüksek templonlarda paye üzerine sütun eklenerek oluşturulan “sütunlu payeler” oluşturmaktadır.¹²⁰ Payelerin üst bölümünün bazen de düz olduğu görülmektedir. Bu üst detaylar payelerin kullanım yerleri hakkında fikir sahibi olmaya yararmaktadır. Düz ve topuzlu olanlar genellikle levhaların sabitlenmesinde; kaideli olanların ise arşitravların oturtulduğu bir taşıyıcı işlevinde kullanıldığı bilinmektedir.¹²¹

Erken Bizans Dönemi'nde payelerde yalnızca profillerle hareketlendirilen soffit motifinin yoğun olarak kullanıldığı görülürken, Orta Bizans Dönemi'nde soffit içinin dönemin

¹¹⁶ Yıldız Ötügen vd., “Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler”, *Kalanlar: 12.-13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*, ed. Ayla Ödekan (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007), 29-30.

¹¹⁷ Leonide Ouspensky, “The Problem of the Iconostasis”, *St. Vladimir's Seminar Quarterly*, (1964), VIII/186.; Julian Walter, “The Origin of Iconostasis”, *Eastern Churches Review* III (1971), 251.

¹¹⁸ Bizans kiliselerinde bemayı ambona bağlayan zeminden yükseltilmiş yol. Bkz. Sözen - Tanyeli, “Solea”, 279.

¹¹⁹ Alp, “Bizans Mimari Plastiğinde Terminolojik Sorunlar”, 28.

¹²⁰ Aydın, “Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları”, 217-218.

¹²¹ Işık, *Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, 80.

beğeni anlayışına göre geometrik, bitkisel motifler ve figürlerle bezendiği görülmektedir.¹²²

2.2.3. Levha

Levhaların, sivil mimaride; konut, saray, kamu yapılarında kullanımı bilinmemekte olup günümüze ulaşan örnekler genellikle dini mimariye aittir. Levhalar; genellikle kiliselerde templan, ambon, solea, kathedra, altar ve kiborium gibi liturjik işlevli kuruluşların yanı sıra nef ayrımlarına, cephe açıklıklarına, giriş mekanlarına, balkon ya da galerilerde sütun ya da paye aralarına yerleştirilen bloklardır. Genel olarak kareye yakın dikdörtgen ya da dikdörtgen formlu olan levhalar, yan yüzlerine açılan oyuklar veya kenetler yardımıyla paye ya da sütunlar arasına yatay veya dikey olarak yerleştirilmektedir.

Müzelerde sergilenen, devşirme malzeme olarak kullanılmış ya da kazılarla ortaya çıkarılmış levhaların boyutları ve süslemeleri kullanım yerlerine ilişkin çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Kalınlığı 5-10/11 cm olan levhalar; vaftiz teknesi ve lahit türünde eserlerde, 5-10 cm kalınlığındaki levhalar liturjik öğelerde, 10-15 cm kalınlığındaki levhalar ambon podyum levhası ya da merdiven yan levhası olarak kullanılabilir. Kalın levhalar Bizans sanatında erken dönemde yaygın olarak kullanılmıştır.¹²³ Yine de levhaların nerelerde, hangi işlevde kullanıldığını tam olarak belirleyebilmek için özgün buluntu yerleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir.¹²⁴

Orta Bizans Dönemi'nde templan levhalarında genellikle mermer malzemenin kullanıldığı ve bezemelerin kabartma tekniğinde işlendiği görülmektedir.¹²⁵ Levhaların kullanıldıkları yerlerdeki durumlarına göre bir ya da her iki yüzü de işlenmektedir.¹²⁶ Genellikle bitkisel, geometrik ve figüratif süslemeli levhalar iç mekânlarda, sade haç ve yüzeysel geometrik bezemeli levhalar dış mekanlarda tercih edilmiştir.¹²⁷ Fakat bu her zaman tek başına yeterli olan bir kriter değildir.

¹²² Soffit motifli templan payeleri için bkz Sema Alpaslan, “Demre Aziz Nikolaos Kilisesindeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri”, *ADALYA II* (1998), 235-347.

¹²³ Sema Alpaslan, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 418- 429, Lev. 3.

¹²⁴ Urs Peschlow, “Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles”, *Thresholds of the Sacred*, ed. S. H. J. Gerstel (Washington D. C., 2006), 55-56.

¹²⁵ Doğan, “Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu”, 33.

¹²⁶ Alpaslan, “Demre Aziz Nikolaos Kilisesindeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri”, 235.

¹²⁷ Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*, 64.

Templonda ve korkuluk işlevinde kullanılan levhaların boyutları genellikle 80-110 cm arasındadır. Korkuluk levhaları genelde nefleri ayıran levhalardan yüksek olmaktadır.¹²⁸

Günümüzde mevcut olan örneklerin süslemelerine bakıldığında Erken Bizans Dönemi'nden Orta Bizans Dönemi'ne kadar figüratif ve dekoratif süslemelerin çok zengin bir şekilde işlendiği görülmektedir. Eşkenar dörtgen olarak biline “rhombus” şekli içine yerleştirilen madalyonda Latin haçı, Yunan haçı ya da rozet bezemeleri, Erken Bizans Dönemi'nden itibaren levhalarda kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁹ Balık pulu motifinin de Erken Bizans Dönemi korkuluk levhalarında kullanımı yaygındır.¹³⁰

İkonoklasma Dönemi'nde figürlü tasarımlar yasak olduğu için dekoratif motifler ön plana çıkmaktadır. Orta Bizans Dönemi'nde ise erken dönemde kullanılan figür ve motiflerin alçak kabartma tekniğinde orta dönem üslubunda devam ettirilerek işlendiği görülmektedir.¹³¹ Orta Bizans Dönemi levha süsleme kompozisyonları arasında şeritlerin birbirine düğümlenmesi ile oluşan daire yani “androlak”, kare ve eşkenar dörtgen gibi geometrik motiflerin içinde yer alan bitkisel motifler, figürler ve haç gibi sembolik motifler bulunmaktadır.¹³² Genel olarak Orta Bizans Dönemi'nin yaygın kullanılan motifleri arasında stilize edilmiş çiçek motifleri, palmet, rozet biçimli altı yapraklı basit çiçekler, çarkıfelek ve haç motifleri vardır.

Bizans sanatında ölümsüzlüğü simgeleyen tavus kuşu figürü de levhalarda sıklıkla kullanılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren levhaların ön ve arka yüzlerinde geometrik kompozisyonlara ve bitki motiflerine yer verildiği görülmektedir. Bu kompozisyonlara bazen de hayvan motifleri dahil edilmektedir.¹³³

2.2.4. Söve

Söve; kapı ve pencere çerçevesini oluşturan yan dikmelere denir. Hem estetik hem statik işleve sahip bir öge olan bu parça genellikle duvar örgüsünden bağımsızdır. Antik Çağ ve

¹²⁸ Temple, *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 344, 357.

¹²⁹ Anastasios Orlandos, *Hexylosgetos Palaiochristianike Basilike II* (Athens: 1954), 514, 517.

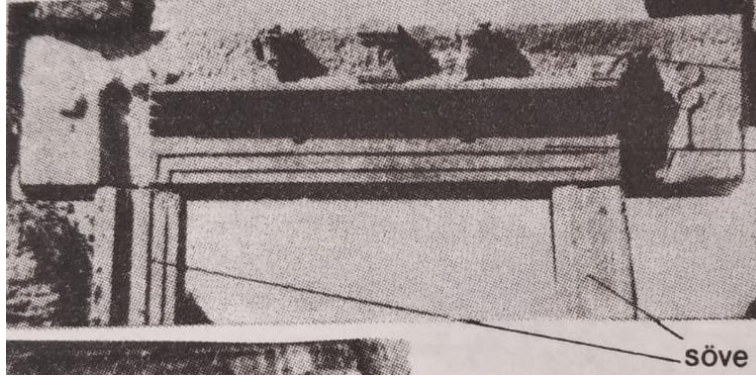
¹³⁰ Orlandos, *Hexylosgetos Palaiochristianike Basilike II*, 518, Fig. 480.

¹³¹ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 161.

¹³² Alpaslan, *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayınle İlgili Plastik Eserler*, 351.

¹³³ Ötüken vd., “Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler”, 29.

Bizans mimarlığında söveler duvar örgülerinin bir parçası olabileceği gibi özellikle anıtsal yapılarda monolit bloklar şeklinde de tasarlanmışlardır.¹³⁴

Görsel 23: Söve Örneği

Kaynak: Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, 290, L. XXX.

Erken Bizans Dönemi’nde dini yapıların, pastophorium odalarının kapı ve pencereleri ile liturjik kuruluşlarda; ön yüzleri düz veya zengin profilli sade veya bitkisel, geometrik, figürlü kabartmalarla süslü söveler kullanılmıştır. Dairevi sapların çevrelediği ikili, üçlü yapraklı ve dip yapraklarında geniş gözler oluşturan bitkisel motif ve madalyon kompozisyonu, Orta Bizans Dönemi mimari ve liturjik işlevli söve parçalarında sıklıkla işlenen kompozisyonlardandır.¹³⁵ Ayrıca bu dönemde yiv dizisi kullanımı da görülmektedir.¹³⁶

2.2.5. Vaftiz Teknesi

“Kolymbethra” adıyla bilinen vaftiz havuzlarına; vaftiz tekneleri veya vaftiz kurnaları da denmektedir. Hristiyanlığın en önemli ritüellerinden biri olan vaftiz, ilk defa Vaftizci Yahya tarafından İsa’nın Şeria Nehri’nde yıkanması ile gerçekleştirilmiştir. İlk zamanlarda vaftizler genellikle akarsularda yapılırken, Hristiyanlığın resmi din olarak kabulü olan IV. yüzyıldan sonra insanlar kapalı alanlara vaftiz edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte erken dönemde yani IV.-VI. yüzyıllarda kiliselerin yanına vaftiz binaları da inşa edilmiştir. V.-VI. yüzyıllarda vaftiz binalarındaki havuzların; yuvarlak, oval ya

¹³⁴ Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari*, 50.

¹³⁵ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Lev. 42, Foto. 17.; Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastigi*, 136, Kat. No 114, Res. 122-124.

¹³⁶ Füsün Aytekin, *Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Mimari ve Liturjik İşlevli Yapısal Elemanları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 52.

da haç biçimli olup her iki yönde oturma başmakları olacak şekilde tasarlandığı görülmektedir. Ayrıca vaftiz teknesi tasarımında dikkat edilen bir nokta da hangi binanın içerisine inşa edilecekse o binanın planına göre yapılmasıdır. Vaftiz teknelerinin planları farklı şeyleri simgelemektedir. Haç planlı vaftiz havuzları; ölümü ve yeniden dirilmeyi, sekizgen ve altıgen planlılar; İsa'nın sekizinci günde dirilişini ve altıncı günde ölümünü, yuvarlak planlı vaftiz havuzları ise; ana rahmini temsil etmektedir.¹³⁷ Bizans Dönemi'nde vaftiz teknelerinin genellikle tuğla ya da taş malzemeden inşa edildiği veya taştan oyularak yapıldığı da bilinmektedir.¹³⁸

Ortaçağ ve sonrasındaki dönemlerde vaftiz merasimi artık kiliselerin ana mekanına taşınmıştır.¹³⁹ VII. yüzyıla kadar bir yetişkinin içerisine rahatça girebileceği büyüklükte ve hacimde yapılan vaftiz tekneleri sonraki dönemlerde suyun içine tamamen girmesi geleneğinin yerine başa su serpmesi geleneğinin de kabul görmesinden sonra boyutları küçülerek sadece çocukların vaftiz edilebildiği bronzdan ya da mermerden yapılan eserlere dönüşmüştür.

Bu teknelerin, vaftiz törenleri haricinde çeşitli yağ ve suları saklamak için kullanıldıkları da bilinmektedir.¹⁴⁰

2.2.6. Lahit

Lahit veya diğer adıyla sarkofaj, Antik Çağ'dan itibaren kullanılan bir mezar tipi olup genel itibarıyla dikdörtgen formlu, içi oyulmuş monolit bir tekne ve üzerinde üçgen alınlıklı ve beşik çatılı ya da düz bir kapaktan oluşmaktadır. Geç Antik Çağ'da ise levhalardan oluşan sahte lahitler de kullanılmıştır.¹⁴¹

H. Tezcan kitabında lahitleri; “tekneli lahitler” ve “parçalı lahitler” olmak üzere iki grup altında incelemektedir. Tekneli lahitleri ise malzemelerine göre alt gruplara ayırmıştır.¹⁴²

¹³⁷ Selinda Sümer, *İstanbul Ortodoks Ermeni Kiliselerinde Vaftiz Mekanları* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 23, 33.

¹³⁸ Lascarina Bouras, “Baptismal Font”, *ODB 2* (1991), 795.

¹³⁹ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 151.

¹⁴⁰ Işık, *Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, 106.

¹⁴¹ Guntram Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, çev. Ayşe Aydın (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007), 151-154.

¹⁴² Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, 390-395.

Roma Dönemi'nde lahitler, özellikle asillerin ve varlıklı kişilerin mezar kutuları olarak kullanılmaktadır.¹⁴³ Bizans Dönemi lahitleri; sütunlu, frizli, yivli, ağaçlı ve sandık biçimli tipler olarak gruplandırılabilir.¹⁴⁴

Erken Hristiyanlık Dönemi'nde kullanılan lahitlerde daha çok dikdörtgen form öne çıkmakta ve süsleme ögesi olarak da daha çok Tevrat ve İncil sahneleri, Hristiyanlığın simgesi haç motifi, çelenk ve madalyon içinde haç ve kristogram, haç motifi ile birlikte kullanılan palmet ve sarmaşık dalı motifleri ve hayvan figürleri işlenmiştir. Lahit kapakları ise genellikle sade bırakılmıştır.¹⁴⁵ Lahitlere işlenen bezeme öğeleri içindeki kişinin yaşarken yaptığı işe ilişkin fikir veren ve önemli şahısların varlığını gösteren belirleyici olmuştur. Erken Dönemlerde lahitlerin dış süslemeleri, diğer mimari plastik öğelerde kullanılan figür ve motiflerle paralellik göstermekte iken, VI. yüzyılda dekoratif bezeme şemaları olarak özellikle eşkenar dörtgenler ve bunların içerisine yerleştirilen çeşitli haç, rozet motifleri ön plana çıkmıştır.¹⁴⁶

Lahitlerde malzeme olarak orta kesim için genellikle mermer, kireç taşı, kum taşı ve volkanik tüf taşı, imparator ve ailesine ait kişiler için ise porfirin tercih edildiği görülmektedir. İstanbul ve çevresinde Prokonnessos Mermer Adası, Anadolu'da ise Dokimeion iki önemli lahit üretim merkezidir. Prokonnessos'ta üretilen lahitlerde işçiliğin asgari düzeyde tutulması ve fiyatın düşük seviyede kalması istendiği için daha az işçilikli ürünler, Dokimeion atölyelerinde ise daha yoğun işçilikli ürünler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷

2.2.7. Ezme Teknesi

Şarap ışıklarında üzümlerin genellikle ayakla ezilmesini sağlayan üzüm ezme havuzu ya da teknesi, şıranın aktığı bir kanala da shiptir.¹⁴⁸ Ezme tekneleri genellikle dikdörtgen ya da kareye yakın dikdörtgen formda olup içerisine toplanan üzümler genellikle ayak ile

¹⁴³ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 155.

¹⁴⁴ Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, 151-154.

¹⁴⁵ Otto Feld, "Mittelbyzantinische Sarkophage", *RömQ Schr* 65 (1970), 159-184.

¹⁴⁶ Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, 155.

¹⁴⁷ Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, 155-158.; Tulga Albustanlıoğlu, *Dokimeion Işığı Altında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 34-35.

¹⁴⁸ Nilay Karakaya, "Erdemli'de Ekmek ve Şarap", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ II* (2008), 35.

ezilmektedir. Antik Dönem’de bu işlikler genellikle tarım alanlarına yakın yerlere yapılmaktadır.¹⁴⁹ Malzeme olarak genellikle ahşap ve taş kullanılmıştır.

2.2.8. Havan

Yiyeceklerin hazırlanması, bitkilerin ezilmesi, ilaç yapımı, metal tozların elde edilmesi ve boya üretimi gibi alanlarda kullanılan havanlar, silindirik gövdeye sahip derin kaplardır. Bu kaplar Bizans sanatında “mortarium” olarak isimlendirilmektedir. Taş, mermer ya da ahşap malzemeden üretilen havanlarda genellikle havaneli adı verilen, Bizans sanatındaki adı “mortarium pilum” olan küçük tokmaklar kullanılarak ezme işlemi gerçekleştirilmektedir.

Yayınlarda geçen “havan”, “ezme kabı” ifadeleri aynı türdeki ve işlevdeki eserler için kullanılmaktadır. İngilizce’de havanlar için; “mortar”, “large mortar”, Almanca’da; “mörser”, büyük boyutlu ezme kapları için “reibschüssel” ifadeler kullanılmaktadır.¹⁵⁰ Havanlar işlevlerine göre; “katı maddelerin ve yiyeceklerin öğütülmesi veya ezilmesi amacıyla kullanılan havanlar” ve “çeşitli bitkilerin ezilip, suyunun çıkarılması amacıyla kullanılan havanlar” olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Her iki grup da işlevine göre farklı form özelliklerine sahiptir. Çeşitli bitkilerin ezilip, suyunun çıkarılması amacıyla kullanılan havanların diğerlerinden farkı; ezme işlemi gerçekleştirilen bitkiden çıkan suyun, başka bir kaba akmasını sağlamak amacıyla bir emzik kısmına sahip olmasıdır. Katı maddelerin ve yiyeceklerin öğütülmesi veya ezilmesi amacıyla kullanılan havanlarda ise bu emzik kısmı bulunmamakta olup bu havanlar genellikle alta doğru daralan ve derin bir forma sahiptir.¹⁵¹

Bizans Dönemi’nde özellikle taşra bölgelerinde doğada bulunan taş blokların işlenerek havana formu verildiği ya da halihazırdaki taş eserlerin ikinci kullanım olarak havan işlevi gördüğü örnekler de mevcuttur.

¹⁴⁹ Ümit Aydınoglu, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları* (İstanbul: Ege Yayınları, 2009), 51.

¹⁵⁰ Sema Doğan, “Bizans Döneminde Pamfilya ve Likya’da Gündelik Kullanımdaki Taş Gereçler”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2007), 63-65.

¹⁵¹ Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 274.

Görsel 24: Çeşitli Bitkilerin Ezilip, Suyunun Çıkarılması Amacıyla Kullanılan Bir Havan Örneği, Önden ve Üstten Görünüm

Kaynak: Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Kat. No 148, Res. 224-225.

Görsel 25: Katı Maddelerin ve Yiyeceklerin Öğütülmesi veya Ezilmesi Amacıyla Kullanılan Bir Havan Örneği, Geyve-Sakarya

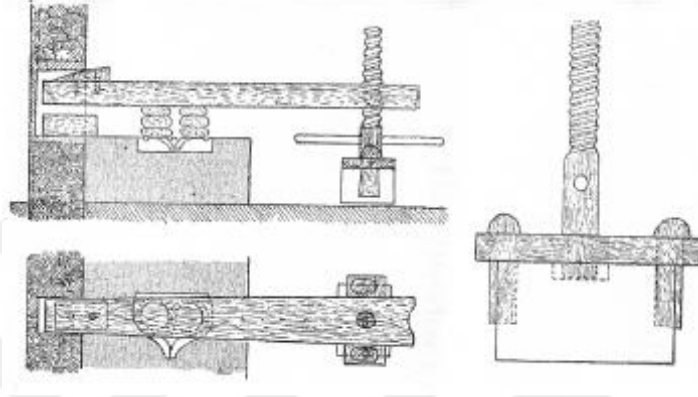
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.9. Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Vidalı pres ağırlık taşları; zeytin yağı veya şarap işliklerinde kullanılmakta olup zeytin veya üzümü presleme işlevi görmektedir.¹⁵² İşliklerde kurulan vidalı pres ağırlık taşının kullanıldığı düzenekler, çuval içerisinde bulunan ürünün sıkılıp suyunun çıkarılması içindir. Uzun ve ağır olan ve “prelum” adı verilen kalasın bir ucu kayaya ya da duvara yerleştirilir. Kalasın altına gelecek biçimde taşınabilir ya da kayalık alanda ise kayanın biçimlendirilmesi ile oluşturulan pres yatağı yerleştirilir. Pres yatağına içerisinde presleme işlemi yapılacak ürünün bulunduğu çuvalar yerleştirilir. Baskı kalasının diğer

¹⁵² Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 207.

ucu vida ile ağırlık taşı düzeneğine bağlı olduğundan pres ağırlık taşının üzerindeki oyuğa oturtulan ve iki yanda bulunan kurtağzı şeklindeki geçmelere yerleştirilen ahşap sayesinde taş ağırlığa bağlanan vida ya da silindir çevrildikçe taşın ağırlığıyla kalas aşağı inerek çuvallara baskı uygulamaktadır. Bu baskı sonucunda çıkan yağ ya da şıra, pres yatağında yer alan bir oluktan biriktirme kabına doğru akmaktadır.¹⁵³ Vidalı pres ağırlık taşları kullanım kolaylığından dolayı işliklerde tercih edilen bir türdür.¹⁵⁴

Çizim 8: Baskı Kollu Pres Düzeneğinin Çizimi

Kaynak: Meral Ortaç, “Mudurnu’da Eski Taşların Bize Söylediklerinden Küçük Alıntılar”, *Mudurnulular Derneği Bülteni* (2011), 432, Res. 48.

Görsel 26: Baskı Kollu Pres Düzeneğinin Rekonstrüksiyonu

Kaynak: Ortaç, “Mudurnu’da Eski Taşların Bize Söylediklerinden Küçük Alıntılar”, 33, Res. 6.

¹⁵³ Meral Ortaç, “Bolu Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan İlçeleri Antikçağ Tarım Teknolojisi: Pres Ağırlık Taşları (Litularlar)”, *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı*, ed. Görkem Kökdemir (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2013), 410.

¹⁵⁴ Aydınoglu, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, 35.

Vidalı pres ağırlık taşları, üzerlerinde yer alan yuvaların formu açısından farklılıklar göstermektedir. Taşlarda; açık yuvalı, kapalı yuvalı, yanlarda zıvana yuvalı ve açık yuvalı ve yanlarda zıvana yuvalı olmak üzere dört farklı tip bulunmaktadır.¹⁵⁵ Açık yuvalı tipte; taşın üst yüzeyi dikdörtgen biçimde zeminden aşağı çöktürülmüş olup ortasında yuvarlak formlu vida yuvası bulunmaktadır. Kapalı yuvalı tipte; ağırlık taşının merkezinde yuvarlak formda bir oyuk ve bu oyukla bitişik olarak karşılıklı eksenlerde dikdörtgen şeklinde yuvalar bulunmaktadır. Bu dikdörtgen şeklindeki yuvalar zıvana yuvasıdır. Yanlarda zıvana yuvalı tipte; taşın üst yüzeyinde yuvarlak formda vida yuvası bulunmakta olup yan yüzlerinde kurtağı biçiminde yuvalar yer almaktadır. Dördüncü form ise birinci ve üçüncü tipi birlikte kullanıldığı tiptir.¹⁵⁶

2.2.10. Kuyu Bileziği

Kuyular genellikle su sıkıntısının yaşandığı bölgelere, yapıların veya şarap ya da zeytin yağı işliklerinin yakınlarına veya yer altı suyu bakımından zengin bölgelere açılarak su ihtiyacı karşılanmıştır. Bölgelerde açılan kuyuların sayısını artıran bir etken de işliklerin temizlenmesi ya da özellikle zeytinyağı yapımında zeytinin posasından yağın ayırmak için suya ihtiyaç duyulmasıdır.

Temel su ihtiyacı kuyulardan karşılandığı için suyun buharlaşması, kirlenmesi veya içerisine yabancı maddelerin düşmesinin engellenmesi amacıyla ağız kısımlarına bilezikler yapılmıştır. Kuyu bilezikleri genellikle içten ve dıştan ya da ya içten ya dıştan dikdörtgen, kareye yakın dikdörtgen ya da yuvarlak formlu elemanlardır. Bu bilezikler hem suyu temiz tutmak hem de bulunduğu yerden kovayla çıkarmak amaçlı kullanılmışlardır.

¹⁵⁵ Vidalı pres ağırlık taşlarının kategorilendirilmesinde Ümit Aydınoglu'nun yayını esas alınmıştır. Bkz. Ümit Aydınoglu, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları* (İstanbul: Ege Yayınları, 2009).

¹⁵⁶ Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 208-209.

BÖLÜM 3: KATALOG

Katalog Tanıtımı

Katalog bölümünde incelenen eserler; Sakarya İli'nin Geyve, Pamukova ve Akyazı ilçelerindeki ve bu ilçelerden Sakarya Müzesi'ne taşınmış olan mimari plastik eserleri kapsamaktadır. Katalogda tanıtımı yapılan bu eserler; mimari işlevli, mimariye bağımlı ve işlevi belirlenemeyen eserler olmak üzere üç ana bölümde gruplandırılmıştır. Bu gruplarda yer alan eserler tür ve tiplerine göre de alt başlıklar halinde incelenmiştir.

Katalogda yer alan bazı devşirme eserler kullanıldıkları yapıların üst seviyelerinde bulunduklarından boyutlarını fiziksel olarak belirlemek mümkün olmamıştır.

Katalogda bulunan bazı eserler yayınlıdır. Katalog numarası üzerinde dipnot verilerek esere hangi kaynaktan ulaşıldığı belirtilmiştir.

Mimari İşlevli Eserler

Sütun Başlıkları

İmpost Sütun Başlıkları

Katalog No: 1

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 27-28

Çizim No: 9 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Erken Bizans Dönemi (IV.-VIII. Yüzyıl?)

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 15 cm; Ab. Y: 6 cm; G: 55 cm.

Eserin Tanımı: Sütun başlığı sekizgen formda olup ince bir abakusa sahiptir. Her bir parçası dış bükey ince silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Boyun bölümünde daha önce bağlı bulunduğu sütuna ait bir yuva görülmektedir. Günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır.

Katalog No: 2

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 29

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Paşalar Mahallesi

Dönem: Erken Bizans Dönemi (IV.-VIII. Yüzyıl?)

Malzeme: -

Ölçüler: Y: 25 cm; Ab. Y: 6 cm; G: 60 cm.

Eserin Tanımı: Sütun başlığının abakusu kalındır ve bir köşesi kırıktır. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formda olan olup, kireç ile boyanmış olduğundan malzemesi görülememektedir. Sütun başlığının boyun kısmı sağlamdır.

Kesik Piramit Formunda Sütun Başlıkları

Katalog No: 3

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 30-31

Çizim No: 10 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Erken Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 45 cm; Ab. Y: 6 cm; G: 25 cm (üst), 65 cm (alt).

Eserin Tanımı: Kesik piramit formundaki sütun başlığının abakus bölümü kalın ve sadedir. Oyma tekniği kullanılan başlığın etrafı trapezoid¹⁵⁷ şeklinde çerçevelendirilmiş olup merkezine zeminden kabartılmış bir daire içerisinde Çapa haç işlenmiştir. Sütun başlığının büyük bir bölümü kırıktır. Sağlam olan resme göre sağ bölümde de aynı düzenleme mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Kautzsch, 1936, Res. 618, Lev. 38; Keşoğlu, 1973, 283, Foto. 8.; Tezcan, 1989, Res. 133.; Parman, 2002, 196, Lev. 127/Foto. 173.; Hakan, 2009, Lev. II/6, Kat. No 30.; Keskin, 2010, Kat. No 78-81.; Özdin, 2014, Kat. No 40-43.; Gültekin Özmen - Avcı, 2015, Foto. 9-10, 13.; Aytekin, 2019, Kat. No 40, Res. 67-68.

¹⁵⁷ Yamuk. Bkz. <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/trapezoid> E.T. 15/02/2023

Katalog No: 4

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 32

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

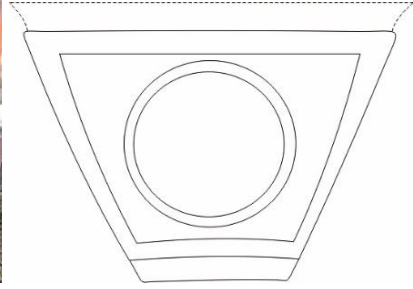
Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 38 cm; Ab. Y: 7 cm; G: 35 cm.

Eserin Tanımı: Büyük bir hasara uğramış olan sütun başlığının kesik piramit formunda olduğu düşünülmektedir. Görüldüğü kadarıyla başlığın abakusu kalındır. Görünen yüzeyin alt bölümündeki şeritten anlaşıldığı üzere sütun başlığı trapezoid şeklinde çerçevelendirilmiştir. Bu çerçeve içerisine de zeminden yüksek şekilde kabartılmış bir madalyon işlenmiştir. Fakat madalyonun içi boş bırakılmıştır.

Benzerleri İçin Bakınız: Kautzsch, 1936, Res. 618, Lev. 38.; Keşoğlu, 1973, 283, Foto. 8.; Tezcan, 1989, Res. 133.; Parman, 2002, 196, Lev. 127/Foto. 173.; Hakan, 2009, Lev. II/6, Kat. No 30.; Keskin, 2010, Kat. No 78-81.; Özdin, 2014, Kat. No 40-43.; Gültekin Özmen - Avcı, 2015, Foto. 9-10, 13.; Aytekin, 2019, Kat. No 40, Res. 67-68.

Katalog No: 5

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 33-34

Çizim No: 11 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 43 cm; Ab. Y: 3, 5 cm; G: 27 cm (üst), 54 cm (alt).

Eserin Tanımı: Kat. No 3 ile benzer özellikler gösteren kesit piramit biçimindeki sütun başlığının abakus bölümü incedir. Kenarları trapezoid formlu çerçeve ile çevrelenen başlığın üç yüzü sade tutulmuş, bir yüzüne kabartma tekniği kullanılarak daire şeklinde bir madalyon işlenmiştir. Madalyonun içi boş bırakılmıştır.

Benzerleri İçin Bakınız: Kautzsch, 1936, Res. 618, Lev. 38.; Keşoğlu, 1973, 283, Foto. 8.; Tezcan, 1989, Res. 133.; Parman, 2002, 196, Lev. 127/Foto. 173.; Hakan, 2009, Lev. II/6, Kat. No 30.; Keskin, 2010, Kat. No 78-81.; Özdin, 2014, Kat. No 40-43.; Gültekin Özmen - Avcı, 2015, Foto. 9-10, 13.; Aytekin, 2019, Kat. No 40, Res. 67-68.

Korinth Sütun Başlıkları

Katalog No: 6

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 35

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

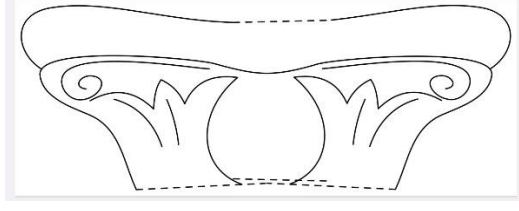
Dönem: V. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 36 cm; G: 39 cm.

Eserin Tanımı: Küçük bir bölümü günümüze ulaşan korinth tipindeki sütun başlığının abakusu incedir. Hemen abakusun altından incelmış ve stilize olmuş heliksler çıkmaktadır. Kalathos üzerinde görüldüğü kadarıyla tek sıra halinde, her biri geniş yer kaplayan akantus yapraklarının damarları derin oyuklar şeklinde belirtilmiş olup üç dilimli yan yapraklar komşu yapraklarla birleşerek ortada baklava motifine benzer bir düzen oluşturmuştur. Yan yaprakların da uç bölümleri diğer yapraklarla birleşerek eliptik formlu kapalı gözler meydana getirmiştir. Ana yaprakların orta dilimleri geriye dönerek kıvrım oluşturmuştur.

Benzerleri İçin Bakınız: Kautzsch, 1936, Res. 618, Lev. 38.; Girgin, 2014, Kat. No 16, Foto. 20.; Özdin, 2014, Kat. No 28.; Çavdar, 2014, 52, Şek. 3.41, Şek. 3.42/I-4.; Durugönül, 2016, Kat. No 81-88.; Kıpramaz - Yıldırım, 2018, Kat. No 1, Res. 1.; Çelik, 2019, Kat. No 13, Res. 25.; Alp – Uzun, 2021, Foto. 5.; Işık, 2022, Kat. No 38.

Katalog No: 7

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 36

Çizim No: 12 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: V. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 27 cm; G: 50 cm.

Eserin Tanımı: Üzerinde kırılmalar olan korinth sütun başlığının abakusu kalındır. Abakusun hemen altından incelmış ve stilize olmuş heliksler çıkmaktadır. Kalathos yüzeyinde görüldüğü kadarıyla bir sıra olmak üzere akantus yaprağı dizisi ve kalatos çiçeği bulunmaktadır. Kaulis çanak yaprakları arasındaki yüzeyin boş bırakıldığı sütun başlığında, ana yaprakların orta dilimi geriye dönerek kıvrılmıştır. Kalathos çiçekleri kırıktır.

Benzerleri İçin Bakınız: Zollt, 1994, Abb. 11.; Tezcan, 1989, Res. 440.; Hakan, 2009, Lev. II 2.1a, Kat. No 14.; Girgin, 2014, Kat. No 14.

Katalog No: 8

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 37

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: V. Yüzyıl

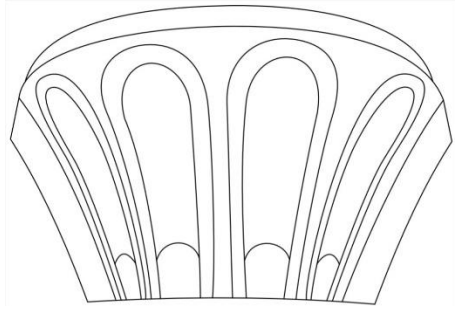
Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 24 cm; G: 50 cm.

Eserin Tanımı: Korinth sütun başlığının büyük bir bölümü kırıktır. Başlığın kalathos yüzeyine uçları dışa doğru kıvrım oluşturmuş, görüldüğü kadarıyla bir sıra büyük uçlu/kenarlı akantus yaprağı motifleri işlenmiştir. Akantusların dışa doğru kıvrılan kısımları kırılmıştır.

Benzerleri İçin Bakınız: Hakan, 2009, İAM.; Çavdar, 2014, Şek. 3.42/I-9.; Alp – Uzun, 2021, Foto. 3.

Yivli Çanak Sütun Başlıkları

Katalog No: 9

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 38

Çizim No: 13 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Pamukova İsabalı Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 22 cm; G: 23 cm.

Eserin Tanımı: Sütun başlığının abakus bölümü kırıktır. Abakus altından ince bir hat ile ayrılan başlığın iki yanında bantlar mevcuttur. Üzerinde başlangıçlarında yumurta bezemeleri olan ve birbirini ince hatlar ile ayıran sekiz adet yiv mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Peschlow Bindokat – Peschlow, 1977/78, 119, Lev. 31/1.; Hakan, 2009, Lev. II/Kat. No 3.; Girgin, 2014, Kat. No 28, 32; Foto. 35, 39.; Mitchell vd., 2021, 203, Fig. 5.

Katalog No: 10

Eser Adı: Sütun Başlığı

Görsel No: 39

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Paşalar Kalesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 50 cm; G: 93 cm.

Eserin Tanımı: Kat. No 9 ile benzer özellikler gösteren bir yivli çanak sütun başlığıdır. Abakusu kırık olup üzerinde birbirinden ince hatlar ile ayrılan ve çıkış yerlerinde yumurta bezemeleri olan sekiz adet yiv ve iki yanda kalın bantlar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Peschlow Bindokat – Peschlow, 1977/78, 119, Lev. 31/1.; Hakan, 2009, Lev. II/Kat. No 3.; Girgin, 2014, Kat. No 28, 32; Foto. 35, 39.; Mitchell vd., 2021, 203, Fig. 5.

Sütun Gövdeleri

Katalog No: 11

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 40

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 31 cm; Ç: 35 cm.

Eserin Tanımı: Günümüze yalnızca bir kısmı ulaşmış olan sütun gövdesidir. Gövde üzerinde aşınmalar mevcuttur.

Katalog No: 12

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 41

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 61 cm; Ç: 27 cm.

Eserin Tanımı: Sütun gövdesinin bir kısmı günümüze ulaşmış olup üzerinde aşınmalar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Durugönül, 2013, 258, Kat. No 301.

Katalog No: 13

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 42

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 100 cm; Ç: 38 cm.

Eserin Tanımı: Sütunun alt bileziği ve gövdesinin bir kısmı mevcuttur.

Katalog No: 14

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 43

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 56 cm; Ç: 32 cm.

Eserin Tanımı: Sütun gövdesinin yalnızca bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Benzerleri İçin Bakınız: Durugönül, 2013, 258, Kat. No 301.

Katalog No: 15

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 44

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 40 cm; Ç: 32 cm.

Eserin Tanımı: Sütunun alt bileziği ve gövdesinin bir bölümü mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Durugönül, 2013, 256, Kat. No 296.

Katalog No: 16

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 45

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 65 cm; Ç: 34 cm.

Eserin Tanımı: Sütunun alt bileziği ve gövdesinin bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Katalog No: 17

Eser Adı: Sütun Gövdesi

Görsel No: 46

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağlarbaşı Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 47 cm; Ç: 27 cm.

Eserin Tanımı: Sütunların gövde kısımlarının bir bölümü mevcuttur. Günümüzde bir çeşmenin iki yanına monte edilmiş olarak kullanılmakta olup sarı renkli bir boyayla boyanmışlardır.

Katalog No: 18

Eser Adı: Sütun Gövdesi?

Görsel No: 47

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 25 cm; Ç: 18 cm.

Eserin Tanımı: Âtıl durumda tespit edilen parçanın sütun gövdesi olduğu düşünülmektedir.

Çifte Sütun Gövdesi

Katalog No: 19

Eser Adı: Çifte Sütun Gövdesi

Görsel No: 48

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl?

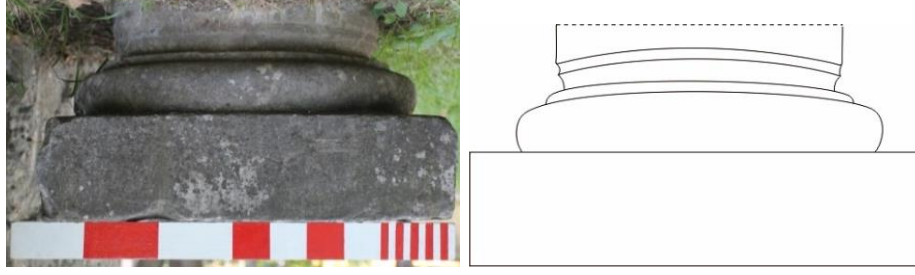
Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 50 cm; Ç: 26 cm.

Eserin Tanımı: Büyük bir bölümü günümüze sağlam bir şekilde ulaşan çifte sütun gövdesidir. Alt bilezikten gövdeye uzanan geniş bir şerit bulunmaktadır. Sütunun sağ ve sol yanlarında aşağıdan yukarıya doğru kırılma mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Parman, 2002, 196, Lev. 134/Foto. 184.; Tiryaki, 2016, Res. 24.; Işık, 2022, Kat. No 115-117, Res. 137-139.

Sütun Kaideleri

Katalog No: 20

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 49

Çizim No: 14 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 32 cm; G: 60 cm; Ç: 34 cm.

Eserin Tanımı: Attika A tipi sütun kaidesinin dikdörtgen prizma biçiminde, yüksek ve düz plinthosu üzerinde dışbükey bir torus yer almakta olup bu torus ve üzerindeki içbükey formda trokhilos dik açılı ince bir spira ile birbirinden ayrılmaktadır. Trokhilos üzerinde düz profilli ikinci torus ve boyun bölümü bulunmaktadır. Torus ve boyun bölümünü ayıran ince bir profil vardır. Kaide ters bir şekilde bulunmuştur.

Benzerleri İçin Bakınız: Kramer, 1970, 272, No. 2, 6, 11.; Tezcan, 1989, Res. 506.; Keskin, 2010, Kat. No 1-3, Res. 1-3.; Çaylak Türker, 2011, Res. 1.; Temple, 2011, Res. 1.; Coşkun, 2011, Lev II, Res. 1; Levha V, Res. 2; Lev. VII, Res. 1-2; Lev. VIII, Res. 1-2; Lev. XII, Res. 2; Lev. XIV, Res. 2; Lev. XV, Res. 1; Lev. XVII, Res. 2; Lev. XXI, Res. 2; Lev. XXXII, Res. 1; Lev. XXXIII, Res. 1-2; Lev. XXXVIII, Res. 1; Lev. XL, Res. 1-2.; Ortaç, 2011, 1/152, Res. 11.; Yeşiltaş, 2012, Kat. No 29-31.; Temple, 2013, SK. 1-8, Res. 51-58.; Özdin, 2014, Kat. No 3, Res. 3.; Arslan, 2014, Kat. No 1, Res. 1.; Kurtuluş Öztaşkın – Sertel, 2017, Kat. No 27-30, 34.; Aytekin, 2019, Kat. No 1, Res. 1.; Aşık, 2020, Kat. No 1-2, Res. 1-2.; Işık, 2022, Kat. No 1-9, Res. 1-9.

Katalog No: 21

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 50

Çizim No: 15 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 35 cm; G: 54 cm; Ç: 33 cm.

Eserin Tanımı: Kat. No 20 ile benzer olan Attika A tipi sütun kaidesi dikdörtgen prizma şeklinde, yüksek ve profilli bir plinthosa sahiptir. Üzerinde dışbükey torusa yer verilmiştir. Torsun uç kısmında dik açılı ince bir spira bulunur. İçbükey formdaki trokhilostan sonra dik profilli ikinci torus yer almaktadır. İkinci torusu ortadan ikiye bölen bir silme bulunmaktadır. Plinthos, torus ve trokhilos bölümlerinde kırılmalar görülmektedir. Kaidenin üzerinde kenardan başlayarak merkezine doğru gelen bir kurşun akıtma kanalı ve tam merkezinde de yuvarlak formda kurşun akıtma deliği bulunmaktadır.

Benzerleri İçin Bakınız: Kramer, 1970, 272, No. 2, 6, 11.; Tezcan, 1989, Res. 506.; Keskin, 2010, Kat. No 1-3, Res. 1-3.; Çaylak Türker, 2011, Res. 1.; Temple, 2011, Res. 1.; Coşkun, 2011, Lev II, Res. 1; Levha V, Res. 2; Lev. VII, Res. 1-2; Lev. VIII, Res. 1-2; Lev. XII, Res. 2; Lev. XIV, Res. 2; Lev. XV, Res. 1; Lev. XVII, Res. 2; Lev. XXI, Res. 2; Lev. XXXII, Res. 1; Lev. XXXIII, Res. 1-2; Lev. XXXVIII, Res. 1; Lev. XL, Res. 1-2.; Ortaç, 2011, 1/152, Res. 11.; Yeşiltaş, 2012, Kat. No 29-31.; Temple, 2013, SK. 1-8, Res. 51-58.; Özdin, 2014, Kat. No 3, Res. 3.; Arslan, 2014, Kat. No 1, Res. 1.; Kurtuluş Öztaşkın – Sertel, 2017, Kat. No 27-30, 34.; Aytekin, 2019, Kat. No 1, Res. 1.; Aşık, 2020, Kat. No 1-2, Res. 1-2.; Işık, 2022, Kat. No 1-9, Res. 1-9.

Katalog No: 22

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 51

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 27 cm; Ç: 34 cm.

Eserin Tanımı: Attika C tipi sütun kaidesinin plinthosu kırıktır. Plinthostan sonra gelen dış bükey torus içe doğru kademeli olarak daralan çift profil ile sonlanmakta ve boyun kısmı ile birleşmektedir. Sütun kaidesinin günümüze ulaşan tüm yüzeyleri düzgün işlenmiştir.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, Kat. No 12-13, Res. 12-13.

Katalog No: 23

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 52-53

Çizim No: 16 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 51 cm; Pl. Y: 25; G: 59 cm (alt); Ç: 29 cm.

Eserin Tanımı: Sütun kaidesinin kare prizma formunda, yüksek bir plinthosu vardır. Dışa taşkın formdaki torusun üzerinde çapı daha dar olan dik açılı trokhilos bölümü yer alır. Trokhilostan sonra gelen boyun bölümü daralarak uzamaktadır. Kaidenin üzerinde kenardan başlayarak merkeze doğru uzayan kurşun akıtma kanalı ve tam merkezde kurşun yuvası bulunmaktadır. Sütun kaidesi iki parça halinde tespit edilmiştir ve bulunduğu yerde birleştirilerek fotoğrafla belgelenmiştir.

Katalog No: 24

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 54-55

Çizim No: 17 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 32 cm; G: 51 cm; Ç: 25 cm.

Eserin Tanımı: Sütun kaidesi Kat. No 23 ile benzer olup kare prizma formunda, yüksek ve düz bir plinthosa sahiptir. Plinthosun üzerinde yarım küre formuna sahip bir torus bulunur. Torustan sonra çapı daha dar olan, dik açılı ve ince bir trokhilos bölümü yer alır. Trokhilos bölümünün üzerinde günümüze ulaşamasa da daralarak yükselen bir boyun görülmektedir. Kaidenin merkezinde kurşun akıtma deliği vardır. Sütun kaidesinin yalnızca yarısı günümüze ulaşabilmiştir. Kırık olan parçanın tespiti yapılamamıştır.

Katalog No: 25

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 56-57

Çizim No: 18 (S. Akbaş)

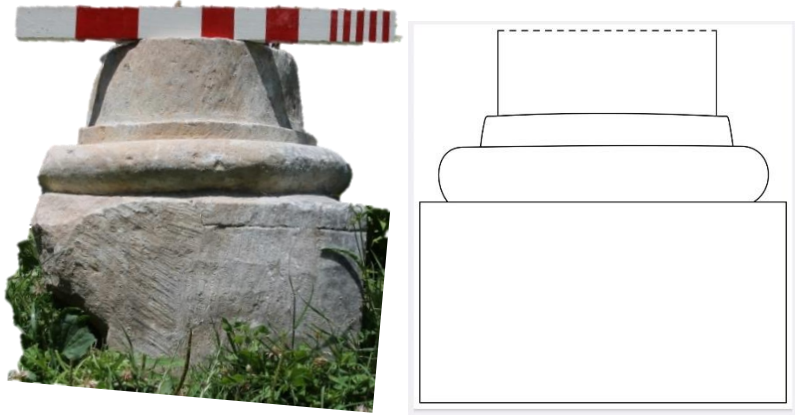
Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 33 cm; G: 55 cm; Ç: 22 cm.

Eserin Tanımı: Plinthosu kare prizma formunda ve yüksek olan sütun kaidesinin dışı taşkın bir torusu bulunmaktadır. Torusun üzerinde dik açılı, ince bir silme şeklinde trokhilos yer almaktadır. Sütun kaidesinin bir kenarında levha oluğu mevcuttur. Tam merkezinde ise yuvarlak formda kurşun akıtma deliği bulunur.

Katalog No: 26

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 58

Çizim No: 19 (S. Akbaş)

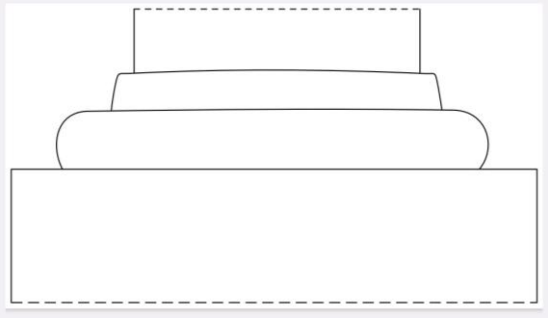
Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 47 cm; G: 60 cm; Ç: 17 cm.

Eserin Tanımı: Sütun kaidesi Kat. No. 23 ile benzerdir. Yüksek, kare prizma formunda bir plinthos, dışbükey bir torus, çapı torustan daha dar, dik açılı bir trokhilos ve onun üzerinde daralarak yükselen boyun kısımlarından meydana gelmiştir. Kaidenin kenarından merkeze doğru uzanan bir kurşun akıtma kanalı ve tam merkezde kurşun yuvası bulunmaktadır. Taşın resme göre arkada kalan yüzünde, plinthos ve torus bölümlerinde kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 27

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 59

Çizim No: 20 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 32 cm; G: 60 cm; Ç: 38 cm.

Eserin Tanımı: Yüksek ve kare prizma formundaki plinthos bölümünün bir kısmı toprağa gömülü olan sütun kaidesinin dış bükey bir torusu bulunmaktadır. Torus bölümünün üzerinde dik açılı bir trokhilos yer alır. Trokhilos üzerinde çapı daralarak uzayan bir boyun kısmının olduğu görülmektedir. Fakat bu bölüm günümüze ulaşamamıştır. Kaidenin üst bölümünde kurşun akıtma kanalı ve kurşun yuvası bulunmaktadır. Ayrıca sütun kaidesinin fotoğrafa göre sağ tarafında kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 28

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 60-61

Çizim No: 21 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Geyve Bağlarbaşı Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 35 cm; G: 90 cm; Ç: 52 cm.

Eserin Tanımı: Attika A Tipi sütun kaidesinin dikdörtgen prizma şeklindeki, düz plinthosunda kırıklar mevcuttur. Plinthosun üzerinde dışbükey bir torus yer alır ve onun üzerinde dik açılı bir spira bulunur. Spira üzerinde içbükey profilli trokhilos bulunmaktadır. Trokhilosun üzerinde, çapı alttakinden daha dar olan dışbükey bir torus vardır. İkinci torus içbükey bir silme ile ortadan ikiye bölünmüştür. Torus bölümlerinde de kırılmalar mevcuttur. Sütun kaidesinin merkezinde daire ve kare biçiminde oyuk ve kurşun akıtma kanalı vardır.

Benzerleri İçin Bakınız: Kramer, 1970, 272, No. 2, 6, 11.; Tezcan, 1989, Res. 506.; Keskin, 2010, Kat. No 1-3, Res. 1-3.; Çaylak Türker, 2011, Res. 1.; Temple, 2011, Res. 1.; Coşkun, 2011, Lev II, Res. 1; Levha V, Res. 2; Lev. VII, Res. 1-2; Lev. VIII, Res. 1-2; Lev. XII, Res. 2; Lev. XIV, Res. 2; Lev. XV, Res. 1; Lev. XVII, Res. 2; Lev. XXI, Res. 2; Lev. XXXII, Res. 1; Lev. XXXIII, Res. 1-2; Lev. XXXVIII, Res. 1; Lev. XL, Res. 1-2.; Ortaç, 2011, 1/152, Res. 11.; Yeşiltaş, 2012, Kat. No 29-31.; Temple, 2013, SK. 1-8, Res. 51-58.; Özdin, 2014, Kat. No 3, Res. 3.; Arslan, 2014, Kat. No 1, Res. 1.; Kurtuluş Öztaşkın – Sertel, 2017, Kat. No 27-30, 34.; Aytekin, 2019, Kat. No 1, Res. 1.; Aşık, 2020, Kat. No 1-2, Res. 1-2.; Işık, 2022, Kat. No 1-9, Res. 1-9.

Katalog No: 29

Eser Adı: Sütun Kaidesi

Görsel No: 62

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Fevziye Mahallesi

Dönem: IV.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 22 cm; G: 50 cm; Ç: ?

Eserin Tanımı: Düz, dikdörtgen prizma şeklinde ve plinthosu yüksek olarak tasarlanmış sütun kaidesinin üzerinde dik açılı torusu görülmektedir. Ters ve toprağa gömülü vaziyette tespit edilen kaidenin torusundan sonra fotoğraftan görüldüğü kadarıyla boyun kısmının yükseldiği düşünülmektedir. Bu durumda plinthos, torus ve boyun kısımlarından oluşan kaidenin Attika C1 tipinde olabileceği muhtemeldir.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, Kat. No 17-18, Res. 17-18.

Çifte Sütun Kaidesi

Katalog No: 30

Eser Adı: Çifte Sütun Kaidesi

Görsel No: 63

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağcaz Mahallesi

Dönem: V.-XI. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 31 cm; G: 40 cm; Ç: ?

Eserin Tanımı: Çifte sütun kaidesi, dikdörtgen prizma formunda düz plinthos, dıştan dik açılı içten boyun kısmına doğru eğik profilli bir torus ve boyun bölümlerinden oluşmaktadır. Ön ve arka yüzünde boyun kısmında dikey bir bant yer almaktadır. Kaide ters çevrilmiş bir vaziyette tespit edilmiştir.

Benzerleri İçin Bakınız: Işık, 2022, Kat. No 88, Res. 107.

Mimariye Bağımlı Eserler

Payeler

Katalog No: 31

Eser Adı: Templon Payesi

Görsel No: 64-65

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Dönem: V.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 45 cm; G: 30 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli payenin üst bölümü kırıktır. Payenin ön ve arka yüzünde alçak kabartma ile işlenmiş iç içe iki dikdörtgenden oluşmuş soffit motifi vardır. Yan yüzünde üç yiv bulunmaktadır.

Benzerleri İçin Bakınız: Durugönül, 2013, Kat. No 285, 287-288.; Özdin, 2014, Kat. No 67-68.; Aşık, 2020, Kat. No 141.; Işık, 2022, Kat. No 146, 153, Res. 173, 184.

Katalog No: 32

Eser Adı: Templon Payesi

Görsel No: 66

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Kozan Mahallesi

Dönem: V.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 57 cm; G: 28 cm.

Eserin Tanımı: Kare kesitli olduğunu düşündüğümüz payenin küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Ön yüzünden anlaşıldığı üzere alçak kabartma tekniğinde iç içe geçmiş iki dikdörtgenden oluşmuş soffit motifi işlenmiştir.

Benzerleri İçin Bakınız: Tezcan, 1989, 45, 356, Res. 28, 30, 511.; Tiryaki, 2016, 824-25, Res. 10 a-b, 13.; Durugönül, 2013, Kat. No 285, 287-288.; Özdin, 2014, Kat. No 67-68.; Aşık, 2020, Kat. No 141.; Işık, 2022, Kat. No 146, 153, Res. 173, 184.

Katalog No: 33

Eser Adı: Templon Payesi

Görsel No: 67

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Kozan Mahallesi

Dönem: V.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 72, 5 cm; G: 37 cm.

Eserin Tanımı: Kat No 32 ile benzer olan kare kesitli payenin alt ve üst bölümleri kırıktır. Ön yüzüne alçak kabartma tekniği kullanılarak soffit motifi işlenmiştir.

Benzerleri İçin Bakınız: Tezcan, 1989, 45, 356, Res. 28, 30, 511.; Tiryaki, 2016, 824-25, Res. 10 a-b, 13.; Durugönül, 2013, Kat. No 285, 287-288.; Özdin, 2014, Kat. No 67-68.; Aşık, 2020, Kat. No 141.; Işık, 2022, Kat. No 146, 153, Res. 173, 184.

Levha

Katalog No: 34

Eser Adı: Levha

Görsel No: 68

Çizim No: 22 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Erken Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 67 cm; G: 62 cm; K: 7 cm.

Eserin Tanımı: Kare olduğunu düşündüğümüz levhayı ince bir silme çevrelemektedir. Yüzeyine kabartma tekniği ile yürek motifi ile zenginleştirilmiş kristogram işlenmiştir. Levhanın büyük bir bölümü kırıktır.

Söve

Katalog No: 35

Eser Adı: Söve Parçası?

Görsel No: 69-70

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi ?

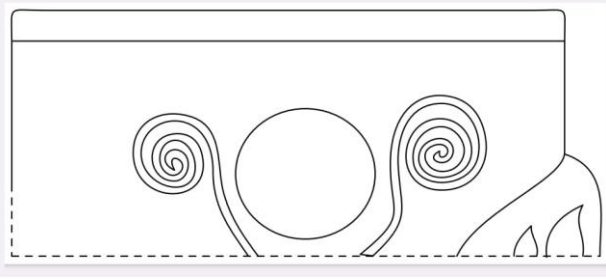
Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 16 cm; G: 52 cm; D: 34 cm.

Eserin Tanımı: Günümüze ulaşan haliyle iki dik ve dar basamaklı profile sahiptir. Sövenin büyük bir bölümü kırıktır.

Benzerleri İçin Bakınız: Ermiş, 2019, 1/ 592, Res. 4.

Vaftiz Tekneleri

Katalog No: 36

Eser Adı: Vaftiz Teknesi?

Görsel No: 71

Çizim No: 23 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Geyve Bağcaz Mahallesi

Dönem: Geç Roma ve Bizans Dönemleri

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 18 cm; G: 59 cm.

Eserin Tanımı: Eserin gövde bölümünün büyük bir kısmı toprağa gömülüdür. Üst bölümün görünen kısmından anlaşıldığı üzere dört köşesinde üzerine yaprak motiflerinin işlendiği akroterler bulunmaktadır. Merkezde ise kabartma olarak işlenmiş bir kalkan bezemesi ve iki yanında helezonik kıvrımlar yer almaktadır. Üst bölümünde derin bir oyuk açılmıştır.

Benzerleri İçin Bakınız: Dönmez Öztürk – Öztürk, 2015, No. 1.

Katalog No: 37

Eser Adı: Vaftiz Teknesi?

Görsel No: 72

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağlarbaşı Mahallesi

Dönem: Geç Roma ve Bizans Dönemleri

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 73 cm; G: 82 cm.

Eserin Tanımı: Eser âtıl durumda tespit edilmiştir. Köşelerde büyük oranda aşınmış fakat kalan izlerden akroter olduğu anlaşılan kabartmalar mevcuttur. Akroterlerin üstünde ise dışbükey ince profiller yükselmektedir. Eserin üst bölümünün derinleştirildiği görülmektedir. Günümüzde toprakla dolu olduğundan derinlik ölçüsü bilinmemektedir.

Lahit

Katalog No: 38

Eser Adı: Lahit Kapağı?

Görsel No: 73

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağcaz Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: G: 120 cm; K: 15 cm.

Eserin Tanımı: Ters çevrilmiş bir vaziyette tespit edilen lahit kapağı dikdörtgen kesitlidir. Görünen yüzünde, resmin göre sol tarafında bir delik bulunmaktadır.

Katalog No: 39

Eser Adı: Lahit Kapağı?

Görsel No: 74

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Mekece Mahallesi

Dönem: Erken Bizans Dönemi?

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 70 cm; G: 123 cm.

Eserin Tanımı: Orta bölümü günümüze sağlam bir şekilde ulaşmış olan parça, kırma çatılı bir lahit kapağı izlenimi vermektedir.

Katalog No: 40¹⁵⁸

Eser Adı: Lahit Levhası

Görsel No: 75

Çizim No: 24 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Sakarya Müzesi (Geyve Bozören Mahallesi'nden)

Env. No: 2016/8

Dönem: V.-VI. Yüzyıl

Malzeme: Beyaz Mermer

Ölçüler: Y: 74 cm; G: 135 cm; K: 20 cm; HY: 4,5 cm.

Eserin Tanımı: Lahit levhasının bir yüzüne kabartma tekniği kullanılarak refrigerium sahnesi işlenmiştir. Sahne kalın dikdörtgen bir silme ile çerçevelenmiştir. Sahnenin merkezinde yer alan iki kulplu ayaklı bir kantharostan iki tavus kuşu su içmektedir. Tavus kuşları birbirine simetrik olarak işlenmiş olup sağ taraftakinin kuyruğunda desenler bulunmaktadır. Sol taraftakinin ayakları aşınmıştır. Kantharosun üzerine yatay kolları günümüze ulaşmayan Latin haçı işlenmiştir. Kantharosun alt bölümünde yuvarlak bir oyuk bulunmaktadır. Çerçevenin üst şeridine Grekçe yazıt işlenmiştir. Tavuskuşlarının üst bölümlerinde kabartma olarak simetrik işlenmiş, günümüzde aşınmış rozet bulunmaktadır. Geliş yeri belli olmayan levha, Bozören Mahallesi'nde bir çeşmede kullanılmakta iken 2016 yılında Sakarya Müzesi'ne getirilmiştir.

¹⁵⁸ Eser daha önce yayınlanmıştır. Bkz. Sencer Şahin, *Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II*, 2 (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1982), Lev. XXX, nr. 1492a.; Mustafa Adak, "Weitere Epigraphische Denkmaler im Museum von Adapazarı", *Philia* 3 (2017), 66.

ΕΝΘΑΔΕ ΚΑΤΑΚΙΤΕ ΣΟΣΙΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΣ(ΡΟΣ)¹⁵⁹ ΠΑΥΛΙΝΟΣ

Çevirisi: Burada dindar Papaz Presbyter Pavlinus gömülü bulunuyor

Benzerleri İçin Bakınız: Parman, 2002, 159.; Temple, 2013, 182, 187-188, Res. 392, 405.; Karademir, 2019, Kat. No 20-22, 24, 27, 31, 33, 35-37, Res. 22-24, 26, 29, 33, 35, 37, 38-39.

¹⁵⁹ “ΠΡΕΣΒΥΤΕ(ΡΟΣ)” kelimesinin sonunda “S” şeklinde bir kısaltma işareti kullanılmıştır. Okunuşu “Ros” olan “ΡΟΣ” kelimesi kilise görevlileri arasındaki bir rütbeyi belirten bir kelimedir.” Bkz. Şahin, *Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II*, 2, Lev. XXX, nr. 1492a.

Ezme Tekneleri

Katalog No: 41

Eser Adı: Ezme Teknesi?

Görsel No: 76-77

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Dokurcun Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt Taşı

Ölçüler: Y: 20 cm; (görünen); G: 160 cm; D: 50 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen haznenin üzüm ezmek için kullanılan bir ezme teknesi olabileceği düşünülmektedir. Toprağa gömülü olan teknenin üst bölümlerinde kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 42

Eser Adı: Ezme Teknesi?

Görsel No: 78

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova İsabalı Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: ?; G:80 cm; D: 63 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen ezme teknesinin sığ bir iç haznesi vardır. Üzerinde aşınmalar olan teknede kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 43

Eser Adı: Ezme Teknesi

Görsel No: 79

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Özbek Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 10 cm; G: 125 cm; D: 100 cm.

Eserin Tanımı: Etrafında kırılmalar olan ezme teknesinin iç haznesi sığ olup iki kademelidir.

Havanlar

Katalog No: 44

Eser Adı: Havan

Görsel No: 80-81

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı İlçesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 37 cm; G: 65 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen bir taş kütlesi kabaca oyularak meydana getirilen havanın çevresinde aşınmalar ve kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 45

Eser Adı: Havan

Görsel No: 82

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Umurbey Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: 30 cm; G: 55 cm.

Eserin Tanımı: Kare formulu olan ve âtil durumda tespit edilen havanın alt bölümü toprağa gömülü olup, iç haznesi de toprakla doludur.

Katalog No: 46

Eser Adı: Havan

Görsel No: 83

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağcaz Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 40 cm; G: 50 cm.

Eserin Tanımı: Kabaca yontulmuş daire formu havanın üst bölümünde kırılmalar görülmektedir.

Benzerleri İçin Bakınız: Mitchell vd., 2021, 207, Fig. 17.

Katalog No: 47

Eser Adı: Havan

Görsel No: 84

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağlarbaşı Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 45 cm; G: 60 cm.

Eserin Tanımı: Kare prizma formundaki havan küçük bir iç hazneye sahip olup haznenin içi toprak ile doludur. Dışına bakıldığında kabaca yontulduğu görülmektedir.

Katalog No: 48

Eser Adı: Havan

Görsel No: 85

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Kozan Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 39 cm; Ç: 77 cm.

Eserin Tanımı: Âtıl durumda tespit edilen kabayonu şeklinde oluşturulmuş havanda aşınmalar ve yosunlanmalar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Mitchell vd., 2021, 207, Fig. 17.

Katalog No: 49

Eser Adı: Havan

Görsel No: 86

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Ortaköy (Kulfallar) Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: ?; Ç: 80 cm.

Eserin Tanımı: Yuvarlak bir forma sahip olan havan kabaca yontulmuştur. Kat. No 48 ile benzer özellikler göstermektedir.

Benzerleri İçin Bakınız: Mitchell vd., 2021, 207, Fig. 17.

Katalog No: 50

Eser Adı: Havan

Görsel No: 87

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: ?; G: 77 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen formdaki yekpare taş, ortasında geniş bir oyuk açılarak havan olarak kullanılmıştır.

Katalog No: 51

Eser Adı: Havan

Görsel No: 88

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: ?; G: 65 cm.

Eserin Tanımı: Yekpare taştan oluşturulmuş olan yuvarlak formlu havan, âtıl durumda tespit edilmiştir.

Benzerleri İçin Bakınız: Mitchell vd., 2021, 207, Fig. 17.

Katalog No: 52

Eser Adı: Havan

Görsel No: 89-90

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Çardak Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 65 cm; G: 77 cm.

Eserin Tanımı: Alt tarafı profilli olan taşın üst bölümünde yuvarlak ve derin bir hazne açılmıştır. Büyük oranda kırılmalar ve aşınmalar olan taşın, havan olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Vidalı Pres Ağırlık Taşları

Katalog No: 53

Eser Adı: Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Görsel No: 91

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağlarbaşı Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: 40 cm; G: 50 cm

Eserin Tanımı: Vidalı pres tekniğinde baskı kolunu çekmek için kullanılan ağırlık taşı (litus), yuvarlatılmış dikdörtgen formundadır. Litusta vidanın oturduğu oyuk günümüzde taş ve toprak ile doludur. Taş bloğun iki yanında kurtağzı adı verilen, dar kısmı yukarıda olacak şekilde tasarlanmış ahşap geçme yuvaları bulunur.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, Kat. No 130-132, 134-135, 137, 139.; Ortaç, 2011, 1/154, Res. 15.; Ortaç, 2013, Res. 5-6.

Katalog No: 54

Eser Adı: Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Görsel No: 92

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 30 cm; G: 89 cm

Eserin Tanımı: Vidalı pres tekniğinde baskı kolunu çekmek için kullanılan litus, dikdörtgen formundadır. Taş bloğun iki yanında kurtağzı adı verilen ahşap geçme yuvaları bulunur. İn situ durumunda tespit edilmeyen taş blok günümüze sağlam bir şekilde gelen nadir lituslardan bir tanesidir.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, Kat. No 130-132, 134-135, 137, 139.; Ortaç, 2013, Res. 2.

Katalog No: 55

Eser Adı: Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Görsel No: 93

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 45 cm; G: 89 cm

Eserin Tanımı: Vidalı pres tekniğinde baskı kolunu çekmek için kullanılan litus, dikdörtgen formundadır. Üst bölümü saçaklı bir forma sahip olan taş bloğun iki yanında bulunan ahşap geçme yuvalarından sol taraftaki kırıktır. Litusun ön yüzünde kazıma tekniği ile oluşturulmuş dört satırlık, aşınmış bir Grekçe yazıt bulunmaktadır.

___ A_AΘ
Θ_ωNE___ Oω___ A___ ΛΘIA ___
KΘYA___ E___ NTOBH___ AOEOI___ A
KA___ ω___ ΔI___ NIIANTωNE

Benzerleri İçin Bakınız: Öztürk vd., 2018, 240, Res. 6 a-b.

Katalog No: 56

Eser Adı: Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Görsel No: 94

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Özbek Mahallesi

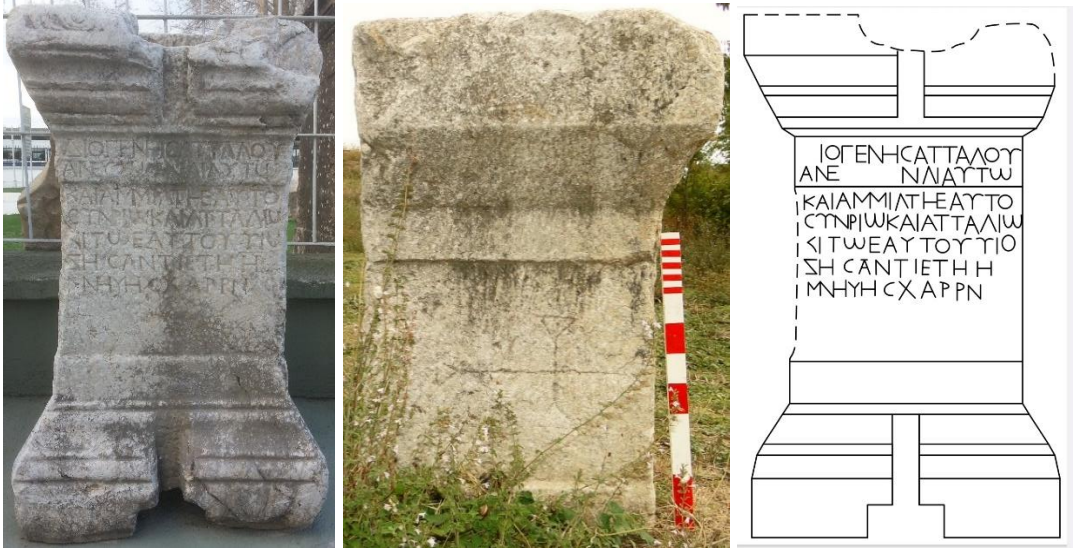
Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 30 cm; G: 95 cm

Eserin Tanımı: Vidalı pres tekniğinde baskı kolunu çekmek için kullanılan litus, yuvarlatılmış dikdörtgen formundadır. İki yanında bulunan kurtağızlarında ve taş üzerinde aşınmalar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, Kat. No 130-132, 134-135, 137, 139.; Ortaç, 2011, 1/154, Res. 15.; Ortaç, 2013, Res. 5-6.

Katalog No: 57

Eser Adı: Vidalı Pres Ağırlık Taşı

Görsel No: 95-96

Çizim No: 25 (S. Akbaş)

Bulunduğu Yer: Sakarya Müzesi (Pamukova Paşalar Mahallesi'nden)

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 89 cm; G: 53 cm (üst), 42 cm (alt); HY: 4 cm.

Eserin Tanımı: Bomos tipindeki eserin alt ve üst bölümü profillidir. Üst bölümde köşelerde akantus yapraklı akroterlerin izleri görülmekte olup bu bölümler tıraşlanmıştır. Ön yüzüne kazıma tekniği ile işlenen Grekçe yazıt yedi satırlıktır. Sol yüzüne ise yine kazıma tekniği kullanılarak bir haç işlenmiştir. Eserin altında ve üstünde kurtağzı biçiminde ahşap yuvaları bulunmaktadır.

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΑΤΤΑΛΟΥ/ΑΝΕΣΤΗ

ΑΥΤΩ/ΚΑΙΑΜΜΙΑΤΗΕΑΥΤΟ/ΥΥΝΙΩΚΑΙΑΤΤΑΛΙΩ/ΚΙΤΩΕΑΥΤΟΥΥΙΘ/ΣΗ

ΣΑΝΙΠΤΗ Η/ΜΝΗΥΗ

Benzerleri İçin Bakınız: Ortaç, 2013, Res. 17.

Kırma Taşları

Katalog No: 58

Eser Adı: Kırma Taşı

Görsel No: 97

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Bağcaz Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: 6 cm; Ç: 45 cm.

Eserin Tanımı: Kırma taşı, günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Merkezinde bir delik bulunmaktadır.

Benzerleri İçin Bakınız: Keskin, 2010, 206, Kat. No 147, Res. 222-223.

Katalog No: 59

Eser Adı: Kırma Taşı

Görsel No: 98

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 65 cm; Ç: ?

Eserin Tanımı: Kırma taşlarının üzerinde ince yivler bulunmaktadır.

Kuyu Bilezikleri

Katalog No: 60

Eser Adı: Kuyu Bileziği

Görsel No: 99

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Akdoğan Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 32 cm; Ç: ?

Eserin Tanımı: Daire formundaki kuyu bileziği günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Üzerinde aşınmalar görülmektedir.

Benzerleri İçin Bakınız: İşler, 2019, Şek. 30.

Katalog No: 61

Eser Adı: Kuyu Bileziği?

Görsel No: 100

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Cihadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt taşı

Ölçüler: Y: 20 cm; D: 32 cm.

Eserin Tanımı: Günümüze ulaşan iki parçadan yola çıkılarak objenin kuyu bileziği olduğu tahmin edilmektedir.

Benzerleri İçin Bakınız: İşler, 2019, Şek. 30.

Katalog No: 62

Eser Adı: Kuyu Bileziği

Görsel No: 101

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Sakarya Müzesi (Pamukova İsabalı Mahallesi'nden)

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: ?; G:87 cm.

Eserin Tanımı: Dikdörtgen kesitli kuyu bileziği günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Kullanıldığı bölümlerde aşınmalar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: İşler, 2019, Şek. 11, 15, 17.

Katalog No: 63

Eser Adı: Kuyu Bileziği

Görsel No: 102

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Mekece Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: 12 cm; G: 38 cm.

Eserin Tanımı: Kabayonu şeklinde dikdörtgen kesitli kuyu bileziğinin üzerinde büyük oranda aşınmalar mevcuttur.

Benzerleri İçin Bakınız: İşler, 2019, Şek. 11, 15, 17.

Katalog No: 64

Eser Adı: Kuyu Bileziği

Görsel No: 103

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Özbek Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Kireçtaşı

Ölçüler: Y: 13 cm; G: 91 cm; Ç: 50 cm.

Eserin Tanımı: Formu büyük oranda bozulmuş olan kuyu bileziğinin üzerinde aşınmalar görülmektedir.

Benzerleri İçin Bakınız: İşler, 2019, Şek. 11, 15, 17.

İşlevi Belirlenemeyen Eserler

Katalog No: 65

Eser Adı: -

Görsel No: 104-105

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Boztepe Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt Taşı

Ölçüler: Y: 37 cm; G: 195 cm; D: 51 cm

Eserin Tanımı: Parçanın üzerinde, resme göre sağ arkada ve sol ön kenarda kenet yuvaları bulunmaktadır. Taşta kırılmalar mevcuttur.

Katalog No: 66

Eser Adı: -

Görsel No: 106

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 43 cm; G: 50 cm

Eserin Tanımı: Küçük bir parçası günümüze ulaşan dikdörtgen kesitli parçanın etrafı silme ile çerçevelenmiştir.

Katalog No: 67

Eser Adı: -

Görsel No: 107

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 35 cm; G: 65 cm

Eserin Tanımı: Nereye ait olduğu tespit edilemeyen parçanın yüzeyinde bir sıra silme görülmektedir. Taş, silmenin hemen altından oval bir formda devam etmektedir.

Katalog No: 68

Eser Adı: -

Görsel No: 108

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Akyazı Reşadiye Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt Taşı

Ölçüler: Y: 122,5 cm; G: 65 cm; K: 22 cm

Eserin Tanımı: Günümüze küçük bir bölümü ulaşmış olan parçanın üzerinde zıvana ve kenet yuvaları bulunmaktadır.

Katalog No: 69

Eser Adı: -

Görsel No: 109

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Geyve Kozan Mahallesi

Dönem: Bizans Dönemi

Malzeme: Taş

Ölçüler: Y: 57 cm (görünen); G: 95 cm

Eserin Tanımı: Âtıl durumda tespit edilen taş bloğun hangi işlevde kullanılmış olabileceği tespit edilememiştir. Üzerinde zamanla bir bölümü aşınmış Latin haçı bulunmaktadır.

Katalog No: 70

Eser Adı: -

Görsel No: 110

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Paşalar Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt Taşı

Ölçüler: Y: 47 cm; G: 35 cm; D: 25 cm

Eserin Tanımı: Günümüze bir bölümü ulaşmış olan blok taşın üzerinde karşılıklı olmak üzere iki adet dikdörtgen kenet yuvası bulunmaktadır. Blok taşı günümüzde basamak olarak kullanılmaktadır.

Katalog No: 71

Eser Adı: -

Görsel No: 111

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Paşalar Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Bazalt Taşı

Ölçüler: Y: 70 cm; G: 40 cm; D: 15 cm

Eserin Tanımı: Blok taşın üzerinde karşılıklı olmak üzere kırlangıç kuyruğu biçiminde kenet yuvaları bulunmaktadır. Ayrıca taşın üzerine demirden yarım bir halka harç ile sabitlenmiştir. Günümüzde basamak olarak kullanılmış olan taş zemine gömülmüş vaziyettedir.

Katalog No: 72

Eser Adı: -

Görsel No: 112

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova İsabalı Mahallesi

Dönem: ?

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: ?; G: 200 cm

Eserin Tanımı: Dikdörtgen formdaki Grekçe yazıtlı mimari parçanın ön yüzünde; sağda yedi satır, solda sekiz satır olmak üzere yazıt bulunmaktadır. Taşın yüzeyine yazıt, kazıma tekniği ile işlenmiştir.

a) ΟΔΗΜΟΣ

b) ΟΔΗΜΟΣ...

__ _AO ONKA ENPIANTI AIPΩI

TA ΣΥΜΦΕΡONTA TΩ ΔΗΜΩ

ΠΕΦΙΛΟΔΟΔΗΚOTATEEKTE

NEΣTATA...

Çevirisi: Belediye

... Azizlere karşı ...

Belediyenin çıkarları ...

Katalog No: 73

Eser Adı: -

Görsel No: 113-114

Çizim No: -

Bulunduğu Yer: Pamukova Hayrettin Mahallesi

Dönem: -

Malzeme: Mermer

Ölçüler: Y: 53 cm; G: 137 cm; D: 85 cm

Eserin Tanımı: Düzgün dikdörtgen ve saçaklı bir forma sahip taşın sağ tarafına yuvarlak bir hazne açılmıştır.

BÖLÜM 4: DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Tez kapsamında, Sakarya'nın Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde yapılan yüzey araştırması sonucunda ele geçen Bizans dönemine ait mimari plastik eserler incelenmiştir. Sınırlarımız dahilindeki üç ilçede daha önce yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen mimari plastik eserlerin 3 adedi¹⁶⁰ Sakarya Müzesi'ne taşınmıştır.

Katalogda ele alınan eserler; mimari işlevli, mimariye bağımlı ve işlevi belirlenemeyen eserler olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Bu ana başlıklar da kendi içerisinde türlerine göre alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

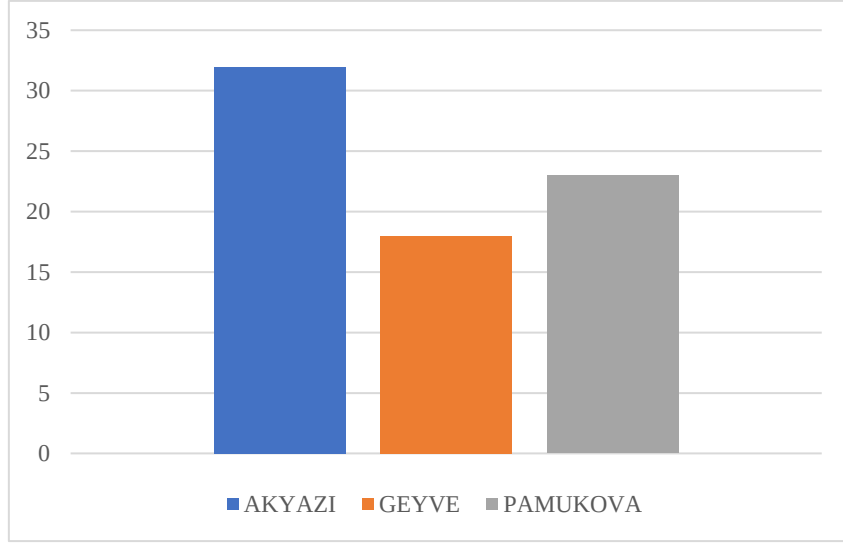
Eserler, ilk olarak kendi içlerinde sonra çevre bölgeler ve Konstantinopolis; ayrıca imparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki örnekler ile boyut, malzeme, üslup, motif, kompozisyon ve bezeme tekniği gibi kriterlerle değerlendirilmiştir. Bu eserlerin kendi içlerinde değerlendirilmeleri Sakarya'da Bizans mimarisine yönelik sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Tez kapsamındaki eserlerin tarihlendirilmesi Sakarya'nın tarihçesi göz önünde bulundurularak Anadolu ve Anadolu dışında tarihleri saptanmış benzer eserler ile karşılaştırma yapılarak sağlanmaya çalışılmıştır.

Tezde Bizans dönemine ait 15 farklı türde, toplam 73 eser ele alınmıştır. Bu eserlerden 30'u mimari işlevli, 34'ü mimariye bağımlı 9'u işlevi belirlenemeyen eserler başlığı altında yer almaktadır.

Tez kapsamında ele alınan eserlerin üç farklı ilçede yapılan incelemeler sonucunda buluntu yerleri şu şekildedir: Akyazı; merkezde 1, Reşadiye'de 23, Boztepe'de 6, Vakıf'ta 1, Dokurcun'da 1, Pamukova; Paşalar'da 5, Cihadiye'de 6, İsabalı'da 4, Özbek'te 3, Mekece'de 2, Fevziye'de 1, Çardak'ta 1, Hayrettin'de 1, Geyve; Bağcaz'da 5, Bağlarbaşı'nda 5, Kozan'da 4, Akdoğan'da 1, Umurbey'de 1, Bozören'de 1, Ortaköy (Kulfallar)'de 1.

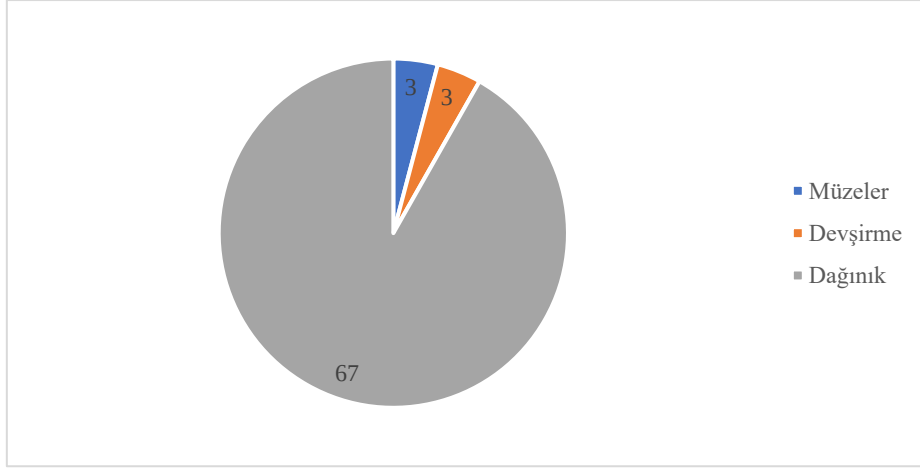
¹⁶⁰ Kat. No 40, 57, 62.

Grafik 1: Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Tespit Edilen Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eserlerin; 3'ü Sakarya Müzesi'nde, 1 tanesi¹⁶¹ çeşmede devşirme malzeme olarak, 1 tanesi¹⁶² camide musalla taşı olarak, 2 tanesi¹⁶³ basamak taşı olarak ve 67 adedi ise arazide dağınık halde bulunmaktadır.

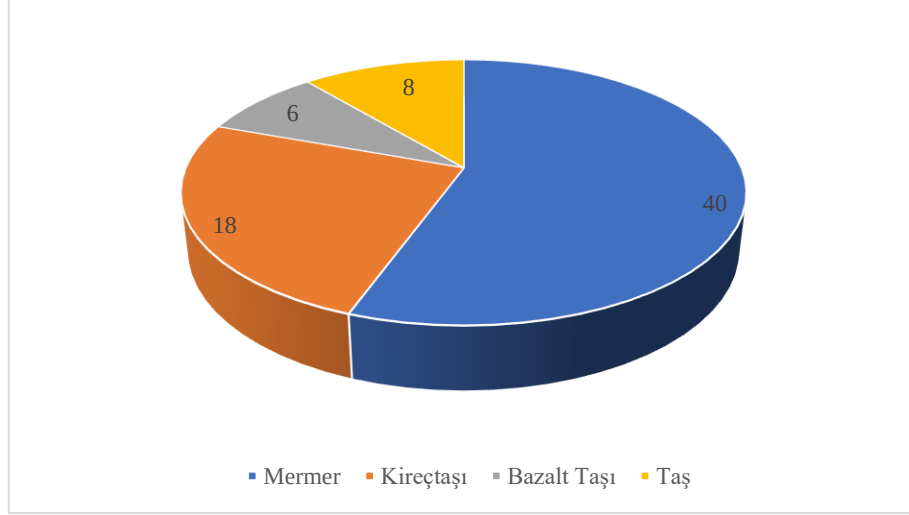
Grafik 2: Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Bulunan Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Müzede Bulunma-Devşirme-Dağınık Olmalarına Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹⁶¹ Kat. No 17.

¹⁶² Kat. No 59.

¹⁶³ Kat. No 70, 71.

Grafik 3: Akyazı-Geyve-Pamukova İlçelerinde Bulunan Bizans Dönemi Plastik Eserlerinin Malzemelerini Gösteren Tablo

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mimari İşlevli Eserler

Katalogda; sütun başlığı, sütun gövdesi, çifte sütun gövdesi, sütun kaidesi ve çifte sütun kaidesi olmak üzere beş farklı türde mimari işlevli eser bulunmaktadır. Bu grupta yer alan toplam eser sayısı 30'dur. Bunun 10 tanesi sütun başlığı, 8 tanesi sütun gövdesi, 1 tanesi çifte sütun gövdesi, 10 tanesi sütun kaidesi ve 1 tanesi çifte sütun kaidesidir.

Sütun Başlıkları

Sakarya'nın Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen 10 adet sütun başlığı tespit edilmiştir. Başlıklar tiplerine göre sınıflandırılmış olup, bu sınıflandırma ile tez kapsamında İmpost (Kat. No 1, 2), Kesik Piramit (Kat. No 3, 4, 5), Korinth (Kat. No 6, 7, 8) ve Yivli Çanak (Kat. No 9, 10) başlık olmak üzere dört farklı tipte sütun başlığı saptanmıştır.

Katalogda yer alan başlıklar malzeme olarak incelendiğinde hepsinin mermer malzemeden üretilmiş olduğu görülmektedir. Tüm başlıklar kabartma tekniği kullanılarak işlenmiştir.

İmpost Sütun Başlıkları

Tez kapsamında 2 adet (Kat. No 1, 2) İmpost sütun başlığı tespit edilmiştir. Başlıklardan biri (Kat. No 1) Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde, diğeri (Kat. No 2) Pamukova'nın

Paşalar Mahallesi'nde bulunmuştur. Kat. No 2'deki başlık kireç ile sıvandığı için malzemesi görülememektedir.

Form itibariyle iki başlıkta birbirinden farklıdır. Kat. No 1'de yer alan başlık sekizgen formlu olup her bir parçası ince silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Kat. No 2'de yer alan başlığın kare formlu bir abakusu bulunmakta olup aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdadır ve boyun kısmında yivler bulunmaktadır. Başlıkların üzerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmemiştir. Ayrıca benzer bir örnekleri de tespit edilememiştir. Bu nedenle başlıklara bir tarihlendirme önerisi getirmek çok zordur. Fakat bu başlıkların Erken Bizans Dönemi'nden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Buradan hareketle sütun başlıklarını IV.-VIII. yüzyıllar arasına tarihlendirmek uygun olacaktır.

İmpost sütun başlıklarına; çalışmalarda genellikle İyon bölümü ile birlikte İyon-İmpost başlıklar olarak yer verilmiştir. Fakat kataloğumuzda ele aldığımız İmpost sütun başlıklarının ikinci bir bölümlerinin olup olmadığı tespit edilememiştir. Yine de kataloğumuzdaki sütun başlıkları bu çalışmalarda ele alınan sütun başlıklarıyla aynı işleve sahiptir. Fakat form itibariyle farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın sebebi de yöresel kullanım ve sanatçı üslubu olarak açıklanabilir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Kat. No 1'deki İmpost sütun başlığının aynı mevkide, Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilen sütun gövdeleriyle (Kat. No 11, 12, 14, 15, 16, 17) çapları uyumludur.

Kesik Piramit Formunda Sütun Başlıkları

Katalogda 3 adet (Kat. No 3, 4, 5) Kesik Piramit formunda sütun başlığı bulunmaktadır. Sütun başlıklarının hepsi Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilmiştir.

Başlıklar kesik piramit ve üzerinde bulunan abakus kısmı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kat. No 3 ve 5'teki sütun başlıkları trapezoid formda çerçeveye çevrelenmiş olup Kat. No 4'te yer alan başlığın kenarları kırık olduğu için çevresinde herhangi bir çerçeveye yer verilip verilmediği saptanamamıştır. Üç başlıktan en sağlam olanı Kat. No 5 iken, Kat. No 3'ün yarısı ve Kat. No 4'ün orta bölümü günümüze ulaşmıştır.

Her bir başlığın yüzeylerinin merkezine bir madalyon işlenmiştir. Kat. No 4 ve 5'teki madalyonların içlerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmediği görülmektedir.

Hatta Kat. No 4'teki sütun başlığında yer alan madalyonun tamamlanmadan yarım bırakıldığı düşünülmektedir.

Kat. No 3'te yer alan sütun başlığında diğer örneklerden farklı olarak madalyonların içine kabartma olarak çapa haç işlenmiştir. Çapa haç, Hristiyanlığın en eski haç sembollerinden biri olarak bilinmektedir. Sütun başlıklarında kesik piramit formunun Erken Bizans Dönemi'nden itibaren kullanıldığı da göz önünde bulundurularak bu başlık Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebilir.

Diğer yandan kesik piramit formundaki sütun başlıklarının (Kat. No 4-5) aynı bölgede tespit edilmesi bu bölgede Bizans mimarisinin yoğun olduğuna işaret etmekte ve araştırmacıların çalışmalarında yer verilen bilgilerden yola çıkarak¹⁶⁴ bu başlık tipinin yoğun kullanıldığı Orta Bizans Dönemi'ne ait olabileceklerini düşündürmektedir.

Katalogda ele alınan kesik piramit formundaki sütun başlıklarının çaplarına bakıldığında başlıklarla aynı mevkide, Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilen sütun gövdeleri ile (Kat. No 11, 12, 14, 15, 16, 17) uyumlu olduğu görülmektedir.

Korinth Sütun Başlıkları

Katalogda 3 adet Korinth nizamında sütun başlığı vardır. Başlıkların hepsi Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilmiş olup Kat. No 6 okul bahçesinde, Kat. No 7 ve 8 köy muhtarının bahçesinde tespit edilmiştir.

Katalogda yer alan Korinth tipi başlıklar (Kat. No 6, 7); köşelerde dışa taşkın, orta ekseninde geri çekilmiş abakusa sahiptir. Abakus bölümlerinin sade işlendiği görülmektedir. Kat. No 8'deki başlığın abakus bölümü kırıktır. Kat. No 7'nin abakusu Kat. No 6'ya göre daha kalındır. Kat. No. 7'de abakus çiçeğine yer verilmiştir fakat çiçekler kırıktır. Kalathos eksenlerinin abakus bölümlerine doğru genişlediği görülmektedir.

Tespit edilen Korinth sütun başlıklarının tümü akanthus yapraklıdır. 2'si heliksli iken (Kat. No 6, 7) 1 tanesi kırık olduğu için heliks kısmı tespit edilememiştir (Kat. No 8).

Sütun başlıklarının büyük bölümü kırıktır. Bu sebeple her bir başlığın üzerindeki akanthus yaprağı sıra ve sayısı tam olarak verilememektedir. Fakat Kat. No 6'daki başlığın

¹⁶⁴ Özdin, *Kocaeli Merkezde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, Kat. No 40-43.; Arslan, *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, 39-40.

formundan yaprakların tek sıra, dört adet olduğu tahmin edilmektedir. R. Kautzsch, Kat. No 6'daki sütun başlığına benzer örnekleri “Dört Yapraklı Başlıklar” grubunda değerlendirmektedir. Yaprakların uçlarının birleşim yerlerinin baklava ve damla motiflerinden oluşması da göz önüne alındığında bu başlığı V. yüzyıla tarihlendirmek uygun olacaktır.¹⁶⁵

Her bir sütun başlığının kalathos bölümünde yer alan akantus yaprakları alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir. Yapraklar iri formlu ve derin damarlı olup uçları sivridir. Kat. No 6 ve 8'in yan yaprakları komşu yapraklarla birleşmiş iken Kat. No 7'nin görülebilen yaprakları birbirinden bağımsız şekilde işlenmiş ve kaulis yüzeyi boş bırakılmıştır. Kat. No 6'da görüldüğü kadarıyla üst bölümde birleşen yapraklar eşkenar dörtgen oluşturmuştur. Kat. No 8'de üst bölümde birleşen yapraklar beşgen şekli, alt bölümde birleşen yapraklar üçgen şekli almıştır. Kat. No. 6 ve 7'de kaulis çanak yapraklarından gelişen bitki sapları abakus köşelerinin altında heliksler oluşturmuştur. Heliksler, alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Kat. No 7 ve 8 benzer örneklerden yola çıkarak “Madalyonlu Korinth Başlıklar” grubuna dahil edilebilir. H. Tezcan, kitabında benzer sütun başlıklarını kompozit tipte başlıklar olarak değerlendirmiş ve VI.-VIII. yüzyıl arasına tarihlendirmiştir. Tezcan bu sütun başlıkları için “alt tarafı işlenmiş üst tarafı konturları çizilerek yarım bırakılmış” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.¹⁶⁶ G. Hakan da, tezinde değerlendirdiği benzer sütun başlığını Tezcan'a benzer olarak kompozit başlıklar grubunda ele almış ve IV.-VI. yüzyıl arasına tarihlendirmiştir.¹⁶⁷ Değerlendirmemizde, yeni bir öneri getiren bir çalışma olan O. Alp ve C. Uzun'un yayını esas alınmıştır. O. Alp ve C. Uzun'un Zollt'un çizimi ile beraber değerlendirdikleri Madalyonlu Korinth sütun başlığının üst bölümünün işlenmesi Kat. No 7 ile, alt bölümünün yaprak üslubu Kat. No 8 ile benzerlik göstermektedir. Başlıklar V. yüzyıla tarihlendirilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Kautzsch, *Kapitellstudien*, 239.

¹⁶⁶ Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, 318-319, Res. 439-440.

¹⁶⁷ Hakan, *Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Devri Mimari Plastikleri*, Lev. II 2.1a, Kat. No 14.

¹⁶⁸ Alp – Uzun, “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”, Çiz. 6, Foto. 3.

Kat. No 7’de diğer başlıklardan farklı olarak daha yüzeysel bir işçilik görülmektedir. Bu başlık türünün Konstantinopolis merkezli üretildiği düşünülmekte olup İstanbul ve çevresinde sıklıkla kullanılmıştır. Genellikle V. yüzyıla tarihlendirilmektedir.¹⁶⁹

Bizans döneminin Korinth başlık çeşitlemeleri veya tiplerinin “Madalyon” ve “Dört Yapraklı” türlerini örnekler nitelikte eserler tespit edilmiştir. Bu durum Sakarya’nın V. yüzyıl mimari plastiğinin, çeşitlilik arz ettiğini göstermektedir. Başkent mimarisinin etkilerini gözlemlememize olanak sağlamışlardır.

Katalogda yer alan Korinth sütun başlıklarının bulunduğu Akyazı’nın Reşadiye Mahallesi’nde, katalogda ele aldığımız birçok sütun kaidesi tespit edilmiştir. Fakat sütun başlıklarının sütunlarla bağlantı sağlanan alt bölümleri kırık olduğu için burada tespit edilen sütunlar ile uyumlu olup olmadıkları hakkında bir varsayım ileri sürülememektedir.

Yivli Çanak Sütun Başlıkları

Katalog 9 ve 10 numaralı sütun başlıkları yivli çanak başlıklar grubunda incelenmiştir. Her iki başlık da Pamukova ilçesinde tespit edilmiş olup Kat. No 9 İsabalı Mahallesi’nde, Kat. No 10 ise Paşalar Kalesi’ndedir.

Başlıklar, büyük bir bölümü kırık olsada, abakus ve çanak bölümlerinden oluşmaktadır. Kırık olduğu için abakus bölümlerinin kalınlığı ve üzerlerinde süsleme olup olmadığı tespit edilememiştir. Abakusların kare biçiminde olduğu düşünülmektedir. Başlıkların çanak kısmı yarı dairevi dolgulu yivler ile bezelidir. Yivler oyma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. İki başlığın da iki kenarında uzanan kalın bantlar yer almaktadır. Bu bantlar sütun başlıklarının çifte sütuna ait çifte sütun başlıkları olabileceklerini düşündürmektedir.

Bizans’ın Roma’dan miras aldığı ve üzerinde çok fazla değişiklikler olmaksızın kullanılan yivli çanak sütun başlıklarında, herhangi bir belirleyici bezeme ögesine yer

¹⁶⁹ Urs Peschlow, “Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (2). Antike und Byzantinische Denkmaler von der bithynischen Schwarzmeerküste”, *Istanbul Mitteilungen* 52 (2002), 477.; Kautzsch, *Kapitellstudien*, 53., Lev. 12 Fig. 167.; Peschlow, “Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (2). Antike und Byzantinische Denkmaler von der bithynischen Schwarzmeerküste”, 474-Fig.a.; Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmaler in der Provinz Bursa (Istanbul Mitteilungen Beiheft)*, Lev. 31 Fig. 4.; Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Res. 432, 440, 505.

verilmediği için benzer örneklerden¹⁷⁰ yola çıkarak genel bir tarihlendirme yapmak gerekirse IV.-VI. yüzyıl bu gruptaki sütun başlıkları için uygun olacaktır.

Sütun Gövdeleri

8 adet sütunun 1 tanesi Akyazı'nın; Boztepe Mahallesi'nde (Kat. No 11), 5 tanesi Reşadiye Mahallesi'nde (Kat. No 12-16), 2 tanesi Geyve'nin; Bağlarbaşı Mahallesi'nde (Kat. No 17) ve 1 tanesi Pamukova'nın; Cihadiye Mahallesi'nde (Kat. No 18) bulunmaktadır.

Sütunlardan Kat. No 11-16 numaralı olanlar mermer malzemeli, Kat No 17-18 numaralı olanlar kireçtaşındandır. Sütun çapları 38 cm.-27 cm. arasında değişmektedir.

Katalogda ele alınan sütunlar farklı uzunluklarda kırık parçalardan oluşmaktadır. Bu sütunlardan bir tanesi (Kat. No 17) Geyve'nin Bağlarbaşı Mahallesi'nde çeşmede devşirme olarak kullanılmıştır.

Katalogda yer alan sütunların yükseklikleri farklılık göstermektedir. Sütun yükseklikleri 31 cm-100 cm arasında değişmektedir.

Sütun gövdelerinin çaplarına bakıldığında Kat. No 12, 17 ve 18'in liturjik kuruluşlarda kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kat No 11, 13-16'nın ise bir kilisenin nef veya naos bölümünde kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu sütun gövdelerinin aynı mevkide Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilen Kesit Piramit formu ve İmpost sütun başlıklarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu da bu elemanların bir kilisede naos bölümünde nefler arasında kullanılmış olabileceğini destekler niteliktedir. Bu sütun gövdelerinin çapları çok büyük olmamakla birlikte ait oldukları yapıların da çok büyük olmayan taşra yapıları olduğu düşünülmektedir.

Katalogda bulunan sütunların 3 tanesinin (Kat. No 13, 15-16) alt bölümlerinde bilezik bulunmaktadır. 6 eserin ise (Kat. No 11-12, 14, 17-18) alt bölümleri kırık olduğu için bileziklerinin olup olmadığı tespit edilememiştir. Sütun bileziklerinin biçimlenişlerinde iki farklı şekil görülmektedir. İlk grup içerisinde yer alan bilezikler; dik profilli, yüzeyden hafif dışarı taşkındır. Bilezik bölümü genişliği 9 cm-10 cm arasında değişmektedir. İkinci grupta 1 eser bulunmaktadır. Bu sütun kaidesinin bilezik bölümü düzenlemesi; üst

¹⁷⁰ Hakan, *Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Devri Mimari Plastikleri*, Lev. II/Kat. No 3.; Onur Girgin, *Nikomedia ve Çevresinden Roma ve Bizans Dönemi Sütun Başlıkları* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), Kat. No 28, 32; Foto. 35, 39.

bölümde 6,5 cm kalınlığında dış bükey profilli ilk bileziğin hemen altında 3 cm kalınlığında dik profilli ikinci bir bilezik şeklindedir (Kat. No 16).

Sütun gövdelerinin üzerlerinde herhangi bir süsleme ögesi ya da yazıt gibi belirleyici ögeler bulunmaması bu elemanların tarihlendirilmesini de mümkün kılmamaktadır. Eserleri genel itibarıyla Bizans dönemine tarihlendirebiliriz.

Çifte Sütun Gövdesi

Katalogda çifte sütun türüne ait 1 eser bulunmaktadır (Kat. No 19). Çifte sütun, Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde köy muhtarının evinin bahçesinde tespit edilmiştir. Bu sütunun iki tarafında da aşağıdan yukarıya doğru uzanan geniş bir bant bulunmakta olup sağ ve sol bölümleri tüm gövde boyunca kırıktır. Çifte sütunun alt bölümünde bilezik görülmektedir. Dik profilli, hafif dışa taşkın bilezik 7 cm genişliğindedir. Eserin yüksekliği 50 cm'dir ve malzemesi mermerdir.

Katalogda bulunan çifte sütunu, üzerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmese de benzer örneklere kıyasla IV.-VI. yüzyıl arasına tarihlendirmek uygun olacaktır.

Sütun Kaideleri

Katalogda 10 adet sütun kaidesi ele alınmıştır. Kaidelerden 3'ü Akyazı'nın; Boztepe Mahallesi'nde (Kat. No 21-23); 5'i Reşadiye Mahallesi'nde (Kat. No 24-28), 1'i Geyve'nin; Bağlarbaşı Mahallesi'nde (Kat. No 29), 1'i de Pamukova'nın Fevziye Mahallesi'nde (Kat. No 30) tespit edilmiştir. Sütun kaidelerinin hepsi mermer malzemelidir. Üzerlerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Sütun kaideleri form bakımından incelendiğinde Y. Ötüken'in kaideler üzerine oluşturduğu tipoloji örnek alınarak bir gruplandırma yapılmıştır (Kat. No 22-23, 29-30).¹⁷¹ Bu tipolojiye göre kataloğumuzda iki ana tip ve biçimlenişindeki farklılıklara göre bir alt tip tespit edilmiştir. Attika tipindeki sütun kaideleri "A ve C" olarak adlandırılmıştır. İlk grubu oluşturan Tip A; 3 (Kat. No 21, Kat. No 22 ve Kat. No 29) örnek ile, ikinci grubu oluşturan Tip C; 1 (Kat. No 23) ve onun alt tipi olan C1; 1 (Kat. No 30) örnek ile temsil edilmektedir.

¹⁷¹ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 160-163.

Katalogda ele alınan A Tipi kaideler aşağıdan yukarıya doğru sıralandığında; plinthos, torus, spira, trokhilos ve torus bölümlerinden meydana gelmektedir. Trokhilostan sonra gelen ikinci torus ince bir yivle ikiye bölünmüştür (Kat No 21, 22, 29).

C tipi sütun kaideleri; plinthos, torus ve boyun bölümlerinden meydana gelmektedir. Dik açılı plinthos, dışbükey torus, dik, ince ve kademeli olarak daralan iki profil bulunmaktadır (Kat. No 23).

C1 tipi kaidelerde; torusun biçimlenişinde farklılık görülmektedir. Torus, plinthos yüzeyine dik açı yaptıktan sonra dışa doğru taşarak dışbükey bir kavis yapmakta, kavis de boyun bölümüne doğru daralarak birleşmektedir (Kat. No 30).

Katalogumuzda Basit Tip Kaidelerden ve Attika Tipi kaidelerinden ayrılan bir kaide grubu daha bulunmaktadır. Bu sütun kaidesi grubu; 5 (Kat. No 24-28) örnek ile temsil edilmektedir. Sütun kaideleri; kare prizma şeklinde, yüksek bir plinthos, dışbükey bir torus, dik açılı bir trokhilos ve boyun bölümlerinden meydana gelmektedir (Kat. No 24-28). Bu da sütun kaideleri üzerinde çalışan ustaların üslubu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca söz konusu kaidelerin aynı atölyeden belirli bir amaç için seri üretim şeklinde çıktığı düşünülebilir. Kat. No 24 ve Kat. No 27'nin, Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilmiş olmaları açısından ve form itibarıyla birbirinin aynısı olmaları açısından aynı yapıda kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Bu sütun kaidelerinde diğerlerine göre daha çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Kaidelerin çapları 17 cm-52 cm arasında değişmektedir. Sütun kaidelerinin çapları 20 cm-40 cm arasında yoğunlaşmaktadır. Katalogda değerlendirilen eserler arasında en küçük çap 17 cm ile Kat. No 27'ye; en büyük çap ise 52 cm ile Kat. No 29'a aittir. Kat. No 30, boyun bölümünden toprağa gömülü tespit edildiği için çapı alınamamıştır. Kaidelerin çapları mimaride kullanıldıkları yer konusunda bilgi vermektedir. Bu durumda Akyazı, Geyve ve Pamukova'da belirlenen sütun kaidelerinin kiliselerde nef ve naos bölümlerinde kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kat. No 26'nın kenarında levha oyuğu bulunmaktadır. Bu sebeple templon sütun kaidesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Kaidelerin plinthos yükseklikleri 12 cm-30 cm arasında değişmekte olup, en yüksek plinthos 30 cm (Kat. No 27); en kısa plinthos 12 cm (Kat. No 21, 28, 30)'dir. Plinthos yüksekliklerinin de 10 cm-25 cm arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Yalnız Kat. No

23'teki sütun kaidesinin plinthos bölümü kırıktır. Kaidelerden 5 tanesinin (Kat. No 24-28) plinthosu kare prizma; 4 tanesinin (Kat. No 21- 22, 29-30) plinthosu dikdörtgen prizma formundadır.

Kaidelerin üst yüzeyine, üstlerine konulan sütunlarla bağlanmasını sağlayan kurşun akıtma yuvaları ve kanalları açılmaktadır. Katalogda incelenen 10 adet sütun kaidesinin 6'sında kurşun akıtma yuvası tespit edilmiştir (Kat. No 22, 24-29). Kat. No 21, 23 ve 30'daki kaideler ters biçimde, boyun kısımları toprağa gömülü halde olduğu için üzerlerinde kurşun akıtma yuvalarının olup olmadığı bilinmemektedir. Kurşun akıtma yuvalarında daire ve kare formunun kullanıldığı, daire formunun ise daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Daire formu 6 eserde (Kat. No 22, 24, 25-28) ve kare formu 1 eserde (Kat. No. 29) görülmektedir.

Sütun kaidelerinin tespit edildiği yerler kesin bir tarihlendirme açısından bilgi vermemektedir. Bu sebeple benzer özellik gösterenlerle kıyaslanarak tarihlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Attika A tipi kaideler yapılan önceki araştırmalarda¹⁷² yoğunlukla IV. ve VI. yüzyıllar arasına tarihlendirilmişlerdir. Çalışmamızda ele alınan Attika A tipi sütun kaidelerini IV.-VI. yüzyıl arasına tarihlendirmek doğru olacaktır.

C tipi Attika sütun kaidelerine literatürde çok az yer verilmiş ve bu kaidelerin detaylı bir tanımlaması yapılmamıştır. Günümüze ulaşan Attika C Tipi sütun kaidelerinin de İstanbul'dan; Filistin'de Et Tabgha'ya, Marzememi'ye (Siracusa/Sicilya) ve Meryemlik'e ihraç edildiği bilinmektedir.¹⁷³ Tez kapsamında ele alınan C tipi kaideyi Çorum'da Boğazkale Müzesi'nde¹⁷⁴, Konya'da¹⁷⁵ bulunan örnekler eşliğinde IV.-VI. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Çifte Sütun Kaidesi

¹⁷² Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbuler Mitteilungen Beiheft)*, 152-153.; Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Res. 506.; Niewöhner, Aizanoi, *Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.*, 171.; Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 234-240.; Temple, *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 239-247.; Aşık, *Kütahya Merkez'de Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 17-20.; Yeşiltaş, *Yalvaç Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 156-158.; Işık, *Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastiği*, 50-51.

¹⁷³ Esra Keskin, "Çorum İli'nde Bulunan 5.-6. Yüzyıllara Ait Attika Tipi Sütun Kaideleri", *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan*, ed. Sema Doğan – Mine Kadiroğlu (Ankara: 2010), 233.

¹⁷⁴ Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 44-48, 240, Kat. No. 12-16.

¹⁷⁵ Temple, *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, SK. 27-30.

Katalogda ifte sütün kaidesi türüne ait 1 eser mevcuttur (Kat. No 30). Bu kaide, Geyve'nin Bağcaz Mahallesi'nde tespit edilmiştir. Sütün kaidesi mermer malzemelidir. Form olarak benzer bir örneklerle kıyaslandığında basit tip kaideler grubunda olabileceği düşünülmektedir. G. Işık, Afyonkarahisar'daki çalışmasında tespit ettiği Attika Tipi ve Basit Tip kaideleri Erken ve Orta Bizans Dönemi yani V.-XI. yüzyıl arasına tarihlendirmiştir. Kataloğumuzda yer alan ifte sütün kaidesi üzerinde de herhangi bir belirleyici öğe bulunmamaktadır. Benzer rneklerle kıyasla sütün kaidesini V.-XI. yüzyıl arasına tarihlendirebiliriz.

Mimariye Bağımlı Eserler

Katalogda; paye, levha, söve, vaftiz teknesi ve lahit gibi dini mimariye bağımlı elemanlar ve ezme teknesi, havan, vidalı pres ağırlık taşı, kırma taşı ve kuyu bileziği gibi şarap ya da üzüm işliklerinde kullanılan sivil mimariye bağımlı elemanlar olmak üzere on farklı türde mimariye bağımlı eser bulunmaktadır. Bu grupta yer alan toplam eser sayısı 34'tür. Bunun 3 tanesi paye, 1 tanesi levha, 1 tanesi söve, 2 tanesi vaftiz teknesi, 3 tanesi lahit, 3 tanesi ezme teknesi, 9 tanesi havan, 5 tanesi vidalı pres ağırlık taşı, 2 tanesi kırma taşı ve 5 tanesi kuyu bileziğidir.

Payeler

Katalogda 3 adet paye bulunmaktadır (Kat. No 31-34). Payelerden biri Akyazı Vakıf Mahallesi Mezarlığı'nda (Kat. No 31) ve diğer ikisi Geyve Kozan Mahallesi'nde (Kat. No 32-33) tespit edilmiştir. Payelerin hepsi kiretaşındandır. Kat. No 31 dikdörtgen kesitli; Kat. No 32 ve 33 kare kesitlidir.

Tespit edilen eserlerin genişlikleri 28 cm-37 cm arasında değişmektedir. Eserlerin büyük bölümü kırık olduğu için yükseklik ölçülerini tam olarak verememektedirler.

Katalogdaki payelerin üzerlerinde (Kat. No 31-33) soffit motifi bulunmaktadır. Bu motif i içe kademeli olarak yerleştirilmiş iki dikdörtgenin ortası kabartılarak yapılmıştır. Soffit motifi Erken ve Orta Bizans dönemlerinde payelerde sıklıkla kullanılan bir bezeme öğesidir.¹⁷⁶ Soffit motifi bu payelerin bir templona ait olduğunu düşündürmektedir. Bu motifin kullanıldığı örnekler genelde V.-VI. yüzyıllar olup daha çok Anadolu ve başkent

¹⁷⁶ Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmaler in der Provinz Bursa (Istanbul Mitteilungen Beiheft)*, 69, dn. 30.

çevresinde tercih edilmiştir.¹⁷⁷ Katalogda ele alınan payeler, ölçüleri ve motifleri değerlendirildiğinde ve benzer örneklerle karşılaştırıldığında V.-VI. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Paye parçalarının korkuluklara ait olduğu düşünülmektedir. Fakat Kat. No 31-33 fazlaca tahrip olduğu için yanlarında bunu kanıtlar nitelikte herhangi bir levha oluşu bulunmamaktadır. Bu payelerin orta payeler olduğunu ileri sürecektir levha olukları her iki yanda da bulunmasa da, Kat. No 32 ve 33'ün bir kenarı düz olduğu için bunların kenar payesi olduğu düşünülebilir.

Payelerin üst bölümleri de tahrip olduğu için ne tür bir templon kuruluşunda kullanılmış oldukları da belirlenememektedir.

Levha

Katalogda yer alan 1 adet levha (Kat. No 34), Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilmiştir. Mermer malzemeli levhanın üzerinde kabartma tekniği kullanılarak oluşturulan, yürek motifleri ile zenginleştirilmiş kristogram yer almaktadır. Levhanın yalnız bir köşesi mevcuttur.

Kat. No 34'te yer alan levhanın kalınlığı 7 cm olup, templon korkuluk levhası olarak liturjik bir kuruluş da kullanıldığı düşünülmektedir. Levhanın tam halinin yaklaşık 80 cm civarında olması da templonda korkuluk levhası olarak kullanılmış olabileceğini destekler niteliktedir.

Katalogumuzda yer alan levhanın üzerindeki motifin yüksek kabartma tekniği ile işlenmiş olması ve sade, uçları yürek motifi ile sonlanan kristogram figürünün işlenmesi Erken Bizans Dönemi bezeme özelliklerini yansıtmakla birlikte dini mimaride kullanılmış olduğu konusunda da kuşku bırakmamaktadır.

Söve

Katalogda fragman halinde tespit edilen 1 adet söve olduğunu düşündüğümüz eser (Kat. No 35) yer almaktadır. Mermer malzemeli söve parçası Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde tespit edilmiştir.

¹⁷⁷ Aydın, "Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi Mimari Elemanlarının/Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirmesi", 250.

Parçanın üzerinde yalnızca iki sıra dar profiller bulunmaktadır. Bu da kesin bir tarihlendirme için yeterli değildir. Fakat sövenin bulunduğu mevkii olan Akyazı'nın Reşadiye Mahallesi'nde birçok Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen mimari plastik parça tespit edilmiştir. Ayrıca Erken Hristiyanlık Dönemi'nde başkent yapılarında lento, söve, silme ve konsol öğelerinde ya haç ya da monogram öğelerinin kullanıldığı, bunun dışında parçaların sade bırakıldığı bilinmektedir.¹⁷⁸ Buradan hareketle genel bir değerlendirme ile söve parçasının Bizans Dönemi'ne ait olduğunu söyleyebiliriz.

Vaftiz Tekneleri

Katalogda, vaftiz teknesi olarak değerlendirebileceğimiz iki eser (Kat. No 36-37) bulunmaktadır. Kat. No 36 Geyve'nin Bağcaz Mahallesi'nde, Kat. No 37 Bağlarbaşı Mahallesi'nde tespit edilmiştir. Her iki eserin de malzemesi kireçtaşıdır.

Vaftiz tekneleri Bizans sanatında form itibarıyla içten ve dıştan olmak üzere farklı biçimleniş özelliklerine sahiptir. Vaftiz teknelerinde dıştan; kare, dikdörtgen, çokgen ve haç şekilleri, içten; kare, dikdörtgen, oval, yuvarlak, haç veya dört yapraklı yonca şekilleri görülmektedir. Kat. No 36 dıştan kare prizma içten yuvarlak forma sahipken Kat. No 37 dış formun içe yansıdığı dıştan ve içten kare prizma formuna sahiptir.

İki eserinde süsleme özelliklerine bakıldığında dıştan ince profille kademelenmiş oldukları ve köşelere akantus yapraklarının ve palmetlerin işlendiği görülmektedir. Kat. No 36'da ön yüze ortada bir rozet kenarlarda da helezonik kıvrımlar oluşturan dal süslemeleri işlenmiştir. Köşelerdeki palmetler ise toprağa gömülü vaziyette olduğu için fazla belirgin değildir. Kat. No 37'nin köşelerinde yer alan bezemeler fazlaca tahrip olsa da akantus yapraklarının genel formunu vermektedir. Bezemeler yüksek kabartma tekniğindedir. Form ve bezeme itibarıyla bu örnekler Akyazı, Geyve ve Pamukova ilçelerinde de örneklerine rastlanılan bomos tipli mezar stelleri, adak ve onur altılarının formuna benzemektedir. Buradan yola çıkarak bu eserlerin aslında Roma Dönemi'ne ait bir mezar steli ya da altar olduğu fakat Bizans Dönemi'nde ikinci kullanım olarak vaftiz teknesi işlevi gördüğü düşünülmektedir. Hatta Kat. No 37 özel oyma bir vaftiz teknesi olabilir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Kat. No 36'nın köşe palmetleri Roma Dönemi palmetleridir.

¹⁷⁸ Ötüken vd., "Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler", 29.

Çizim 26: Roma Dönemi Palmetine Bir Örnek

Kaynak: Saltuk, “Palmet”, 296, L. XXXVI.

Vaftiz teknelerinin içerisi toprakla dolu olduğu için su tahliyesi için oyuk ya da delikler tespit edilememiştir.

Lahit

Lahitlere ait iki kapak (Kat. No 38-39) ve bir levha (Kat. No 40) tespit edilmiştir. Lahit kapaklarından biri Geyve'nin Bağcaz Mahallesi'nde (Kat. No 38), diğeri Pamukova'nın Mekece Mahallesi'nde (Kat. No 39), lahit levhası ise Geyve'nin Bozören Mahallesi'nde (Kat. No 40) bulunmuştur. Kat. No 40'taki lahit levhası günümüzde Sakarya Müzesi'ndedir. Lahit kapaklarından biri (Kat. No 38) mermer, diğeri (Kat. No 39) kireçtaşı olup lahit levhası mermer malzemelidir.

Genel olarak lahitlerin, dikdörtgen formlu, içi oyulmuş monolit bir tekneden ve üzerinde üçgen alınlıklı ve beşik çatılı bazen de düz kapaktan oluştuğu bilinmektedir. Kataloğumuzda bulunan lahit kapağı olabileceğini düşündüğümüz eserlerden bir tanesi (Kat. No 38) ters çevrilmiş bir vaziyette tespit edildiği için ön yüzünde herhangi bir bezeme ögesine ya da bir yazıta yer verilip verilmediği bilinmemektedir. Görünen arka yüzünden anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen prizma formundaki kapak düz olup kenarlarında akroterler bulunmaktadır. Lahit kapağının resme göre sol alt köşesinde yuvarlak bir delik açılmıştır. Esere herhangi bir tarihlendirme önerisi getirmek zordur.

Lahit kapağı olduğunu düşündüğümüz ikinci eser (Kat. No 39), beşik çatılıdır. Fakat ön ve arka tarafındaki üçgen alınlıklar kırıktır. Üzerinde herhangi bir bezeme ögesine de rastlanmamıştır. Erken Bizans Dönemi'nde Ravenna ve doğu bölgelerinde lahitlerin

kırma çatılı olduğu bilinmektedir.¹⁷⁹ Buradan yola çıkarak lahit kapağını Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirmek uygun olacaktır.

H. Tezcan lahitleri; tekneli lahitler ve parçalı lahitler olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.¹⁸⁰ Kat. No 40'taki lahit levhasının tek bir levha şeklinde günümüze ulaşmasından dolayı parçalı lahitler grubunda olabileceği düşünülmektedir. Levhanın üzerinde Erken Bizans Dönemi'nin yaygın temalarından biri olan refrigerium sahnesi yer almaktadır.¹⁸¹ Kabartma ve kazıma tekniği kullanılan sahnede, aşınmalar ve deformasyonlar mevcut olsa da günümüze sağlam bir şekilde ulaşan nadir örneklerdendir. Sahnede merkezde hayat ağacını temsil eden, iki yanı kulplu, gövdesi dilimli ve ayaklı bir kantharos bulunur. Kantharosun her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş tavus kuşları işlenmiştir. Yan profilden tasvir edilmiş olan tavus kuşlarının uzun, gösterişli kuyrukları stilize edilmiş biçimde işlenmiştir. Ö. Ertuğrul'a göre bu sahneyle Hristiyanlığın sonsuza ulaşması tasvir edilmektedir.¹⁸² G. Köroğlu'na göre tavus kuşu; kutsal suyu içen yani cennet bahçesinde inananların veya ruhun ölümsüzlüğünü, soyluluk ve yeniden dirilmeyi temsil etmektedir.¹⁸³ Kantharosun üzerinde yatay kolları günümüze ulaşmayan Latin haçı yer almaktadır. Latin haçında, haç kollarından dikey olanın alt tarafı daha uzun, diğer kollar birbirine eşit uzunluktadır. Bu haç İsa'nın insanın günahlarını çekerek ödemesini veya İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında yaşadığı acıyı sembolize etmektedir.¹⁸⁴ Levhanın üst bölümünde kazıma tekniği ile oluşturulmuş tek satırlık yazıt yer almaktadır. Yazıttan, lahit sahibinin dindar bir Papaz olduğu anlaşılmaktadır. Bezemelerden de yola çıkarak lahitlerin bezeme öğelerinin önemli şahısların varlığını gösteren belirleyici etmenler olduğu görülmektedir. Levhanın ortasında bulunan kantharosun alt bölümüne açılan oyuk, eserin ikinci bir kullanımda bir çeşmede kullanıldığına ve buraya da bir kurna takıldığına işaret etmektedir. Eser 2016 yılında Sakarya Müzesine getirilmiştir. Lahit levhasının üst çerçevesinin üzerinde yer alan

¹⁷⁹ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, çev. Zühre İlkelen (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001), 151-154.

¹⁸⁰ Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, 390-395.

¹⁸¹ Refrigerium sahneleri için detaylı bilgi ve farklı örnekler için bkz. Tuğçe Karademir, *Bizans Resim Sanatında Refrigerium Sahneleri* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁸² Özkan Ertuğrul, *Bizans Sanatına Giriş* (İstanbul: Anka Yayınları-6, 1999), 27-28.

¹⁸³ Gülgün Köroğlu, "Erken Bizans Dönemi'nden Hilal Biçimli Küpeler", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan*, ed. Ceren Erel vd. (Ankara: 2011), 401.

¹⁸⁴ George Ferguson, *Sings and Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1966), 164-165.

yazıtın özelliklerine bakıldığında; “A” harfinin ortasındaki çizginin kırık, “N” harfinin ortasındaki çizginin kavisli, “Σ” harfinin “C” harfi olarak yazılması, “E” harfinin yuvarlak yazılması ve “π” harfinin kullanılmasından yola çıkarak H. Malay’dan edinilen bilgiler doğrultusunda bu özellikler Roma Dönemi yazı stiline aittir.¹⁸⁵ Fakat lahit levhası daha önce S. Şahin tarafından yayınlanmış olup Bizans Dönemi’ne tarihlendirilmiştir.¹⁸⁶ Daha sonra M. Adak tarafından çalışılmış ve V.-VI. yüzyıla yani Erken Bizans Dönemi’ne tarihlendirmiştir.¹⁸⁷ Kanımızca, üzerinde yer alan refrigerium sahnesinin Erken Bizans Dönemi’nde mozaik, fresko, el yazması gibi birçok eserde görülmesinden yola çıkarak M. Adak’ın tarihlendirmesi yani Erken Bizans Dönemi eser için daha uygundur.

Ezme Tekneleri

Tez kapsamında 3 adet ezme teknesi tespit edilmiştir. Teknelerden 1 tanesi (Kat. No 41) Akyazı’nın Dokurcun Mahallesi’nde, 1 tanesi (Kat. No 42) Pamukova’nın; İsabalı Mahallesi’nde, 1 tanesi ise (Kat. No 43) Özbek Mahallesi’ndedir.

Kat. No 41 bazalt taşından; Kat. No 42 kireçtaşından, Kat. No 43 ise mermerdendir.

Eserlerin üzerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmemiştir. Form itibariyle üç eser de dikdörtgen şeklindedir. Kat No 41’in iç bölümü diğerlerine göre daha derin, Kat. No 42’nin iç bölümü diğerlerine göre daha sığ ve Kat. No 43’ün iç tasarımı kademeli şekildedir. Kat. No 42’nin akıtma deliği görülebilmekte olup diğer eserlerin akıtma delikleri görülememektedir. Kat. No 42’deki akıtma deliklerinden ezilen üzümün suyunun biriktirme havuzuna ya da kaplarına aktığı tahmin edilmektedir.

Katalogumuzda bulunan ezme teknelerinin şarap işliklerine ait oldukları düşünülmektedir. Bu eserler, üzüm bağları bulunan bu bölge için önemli bir malzemedir.

Ezme teknelerine bir tarihleme önerisi getirmek zordur. Çünkü bölgede üzüm bağlarının varlığı Roma Dönemi mezar odalarına ait lentoların üzerine işlenen yazıtlarda belirtilmektedir.¹⁸⁸ Bu sebeple teknelerin Roma ve Bizans dönemlerinde kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir.

¹⁸⁵ Hasan Malay, *Epigrafi* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 27-33.

¹⁸⁶ Şahin, *Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II*, 2, Lev. XXX, nr. 1492a.

¹⁸⁷ Adak, “Weitere Epigraphische Denkmäler im Museum von Adapazarı”, 67-68.

¹⁸⁸ Bkz. Mustafa Adak – Hüseyin Sami Öztürk, “Eine neue ποδισμός-Inschrift aus dem Hinterland von Nikaia”, *Philia* 3 (2017), 48.

Havanlar

Tez kapsamında 9 adet havan tespit edilmiştir. Havanlardan 1 tanesi (Kat. No 44) Akyazı’da, 1 tanesi (Kat. No 45) Geyve’nin; Umurbey Mahallesi’nde, 1 tanesi (Kat. No 46) Bağcaz Mahallesi’nde, 1 tanesi (Kat. No 47) Bağlarbaşı Mahallesi’nde, 1 tanesi (Kat. No 48) Kozan Mahallesi’nde, 1 tanesi (Kat. No 49) Ortaköy Mahallesi’nde, 2 tanesi (Kat. No 50-51) Pamukova’nın; Cihadiye Mahallesi’nde, 1 tanesi Çardak Mahallesi’nde (Kat. No 52) bulunmuştur.

Kat. No 44, 46-48, 52 kireç taşından, Kat. No 45, 49-51 taş malzemeden yapılmış örneklerdir.

Katalog No 45 ve 47 kare prizma formunda, Kat. No 46, 48, 49, 51 yuvarlak formda; Kat. No 50 ve 52 dikdörtgen formda havanlar olup içleri derin ve yuvarlak biçimde oyulmuştur. Katalogda yer alan havanların hiçbirinde emzik bölümü tespit edilememiştir. Bu sebeple bu havanların “katı maddelerin ve yiyeceklerin öğütülmesi” amacıyla kullanılan havanlar olduğu düşünülmektedir. Bölgede Antik Çağ’dan beri buğday, üzüm ve zeytin hasadının yapıldığı bilindiğine göre havanların bu ürünleri öğütmek, ezip hamur haline getirilmesini sağlamak gibi amaçlarla kullanıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kat. No 50’nin düzgün işlenmiş dikdörtgen bir form göstermesinden ve üzerine açılan yuvarlak oyukun taşta göre daha küçük kalmasından dolayı bu parçanın ikinci kullanımının olduğu düşünülmektedir.

Kat. No 52’nin ise alt tarafında dıştan kademelendiği ve düzgün işlendiği görüldüğünde orijinalde Roma Dönemi’nde kullanılan bomos tipli mezar steli, adak altarı veya onur altarı olarak kullanılmış bir parça olduğu Bizans Dönemi’nde ikinci kullanımda havan işlevi gördüğü akla gelmektedir.

Katalogda yer alan havanlara in situ durumunda olmadıklarından ve üzerlerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmediğinden dolayı tarihlendirme getirilmemiştir. Fakat eserlerin Geç Roma ve Bizans dönemlerinde gerek ilk gerek ikinci kullanımlarının olduğu söylenebilir.

Vidalı Pres Ağırlık Taşları

Tez kapsamında 5 adet vidalı pres ağırlık taşı tespit edilmiştir. Taşlardan 1 tanesi Geyve'nin Bağlarbaşı Mahalle'sinde (Kat. No 53), 2 tanesi (Kat. No 54-55) Pamukova'nın; Cihadiye Mahallesi'nde, 1 tanesi (Kat. No 56) Özbek Mahallesi'nde ve 1 tanesi de (Kat. No 57) Paşalar Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Kat. No 53 taş; Kat. No 56 kireçtaşı ve Kat. No 54-55, 57 mermer malzemedir.

Katalogda ele alınan eserlerden; Kat. No 53, 54, 55, 56 ve 57 açık yuvalı ve yanlarda zıvana yuvalı tip gruplarına girmektedir.

Katalogumuzda yer verilen vidalı pres ağırlık taşları ya çevrede hali hazırda bulunan bir bloğun işlevinin değiştirilmesi ile ya da yerel bir taşın işlenmesiyle oluşturulmuştur. Antik Dönem'de kırsal kesimde atölye şeklinde oluşturulmuş ya da kayalık alanlara işlenmiş zeytinyağı ve şarap üretim yerlerinin önemli bir yeri vardır. Pres ağırlık taşlarının tespiti Sakarya'nın Geyve ve Pamukova ilçelerinde atölyelerin veya kayalık işliklerinin varlığını düşündürmektedir.

Katalogda yer alan vidalı pres ağırlık taşlarına (Kat. No 53, 54, 56) in situ durumunda olmadıklarından ve üzerlerinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmediğinden dolayı tarihlendirme getirilmemiştir. Kat. No 55'in üzerinde kademeli profiller ve Grekçe bir yazıt bulunmaktadır. Bu sebeple eserin ilk kullanımının Roma Dönemi'nde bir bomos tipli mezar steli, adak altarı veya onur altarı olduğu düşünülmektedir. Fakat ikinci kullanım olarak vidalı pres ağırlık taşı işlevinde Bizans Dönemi'nde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Kat. No 57 ise ön yüzünde Grekçe yazıt ve sol yüzünde haç işaret bulunan bir bomos tipli mezar stelidir. Taşın ikinci kullanımda vidalı pres ağırlık taşı olarak kullanıldığı görülmektedir. Üzerindeki haçtan yola çıkarak Erken Bizans Dönemi'nde yapılmış bir mezar steli olduğu sonraki dönemlerde de vidalı pres ağırlık taşı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Kırma Taşları

Tez kapsamında 3 adet kırma taşı tespit edilmiştir. Taşlardan biri (Kat. No 58) Geyve'nin Bağcaz Mahallesi'nde, ikisi (Kat. No 59) Akyazı'nın Boztepe Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Kat. No 58 taş malzemedir, Kat. No 59'da bulunan iki kırma taşı da kireç taşıdan yapılmıştır.

Kat No 58 tekerlek formunda olup ortasında merkezi mile bağlanması için açılan bir delik bulunmaktadır. Kat. No 59'da bulunan taşların üzerinde ince çizgilerle yivler oluşturulmuştur. Bu taşlar Akyazı'daki Boztepe Camii'nin avlusunda musalla taşının ayakları olarak kullanılmaktadır.

Kullanımlarına Hellenistik Dönem'den beri başlanan, yakın zamanlara kadar da kullanımı devam eden¹⁸⁹ ve az da olsa günümüzde de kullanılan kırma taşlarının in situ olarak tespit edilemediyse tarihlendirmesi çok zordur. Bu sebeple kataloğumuzda yer alan kırma taşları için herhangi bir tarihlendirme önerisi getirilememiştir.

Kuyu Bilezikleri

Tez kapsamında 5 adet kuyu bileziği tespit edilmiştir. Bileziklerden 1 tanesi (Kat. No 60) Geyve'nin Akdoğan Mahallesi'nde, 1 tanesi (Kat. No 61) Pamukova'nın; Cihadiye Mahallesi'nde, 1 tanesi (Kat. No 62) İsabalı Mahallesi'nde, 1 tanesi (Kat. No 63) Mekece Mahallesi'nde, 1 tanesi ise (Kat. No 64) Özbek Mahallesi'nde bulunmuştur. Kat. No 62 günümüzde Sakarya Müzesi'ndedir.

Kat. No 60 ve 64 kireçtaşından, Kat. No 61 bazalt taşından, Kat. No 62 mermerden ve Kat. No 63 taş malzemeden yapılmıştır.

Kat. No 60 içten ve dıştan yuvarlak formu, Kat. No 61'in günümüze ulaşan parçalarından içten ve dıştan yuvarlak formu, Kat. No 62-63 ve 64'ün dıştan dikdörtgen içten yuvarlak formu olduğu görülmektedir. Üzerlerinde herhangi bir bezeme ögesi bulunmamaktadır. Kat. No 62'deki kuyu bileziğinde su çekilen bölümde izler bulunmaktadır.

Kuyu bilezikleri her dönemde kuyu ağızlarında kullanılmış olduğundan katalogda bulunan eserler için kesin bir tarihlendirme getirmek çok zordur.

İşlevi Belirlenemeyen Eserler

Tez kapsamında 9 adet (Kat. No 65-73) eserin işlevi belirlenememiştir. Eserlerden günümüze ulaşan parçalardan yola çıkarak hangi işlevde kullanılmış oldukları aşağıda tartışılacaktır.

Kat. No 65'in üzerinde bulunduğu kenet yuvalarından dolayı bir yapı taşı olduğu düşünülmektedir. Eser Bizans döneminde kullanılmış olabilir.

¹⁸⁹ Keskin, *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*, 273.

Kat. No 66'nın kenarının ince bir silme ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Eserin işlevini belirleyebilecek herhangi bir bilgi yoktur. İnce formundan dolayı bir levhaya ait köşe parçası olabileceği tahmin edilmektedir. Bizans Dönemi'nde kullanılmış olabilir.

Kat. No 67'nin bir kısmı oval biçimdedir. Bu oval bölümün üzerinde ince bir içbükey silme yer alır. Silmenin üzerinde ise düzleştirilmemiş, kaba bırakılmış bir yüzey vardır. Eser nereye ait olabileceği hakkında bir fikir vermemektedir. Tarafımızca bu parçanın bir yapı taşı olabileceği düşünülmektedir. Bizans Dönemi'nde kullanılmış olabilir.

Kat. No 68'in dikdörtgen bir formu vardır. Üzerinde zıvana ve kenet yuvaları bulunmasından dolayı tarafımızca duvar kaplama levhası olarak kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Eser Bizans Dönemi'nde kullanılmış olabilir.

Kat No 69 işleniyorken yarım bırakılmış bir parça olabilir. Çünkü üzerinde bir yatay bir de dikey kolu gözüken Latin haçı bulunmaktadır. Bu sebeple parçanın Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir.

Kat. No 70 ve 71'in üzerinde dikdörtgen biçiminde kenet yuvaları bulunmasından dolayı bir yapı taşı oldukları düşünülmektedir. Günümüzde Paşalar Mahallesi mevkiinde merdiven basamağı olarak kullanılan taşlar için kesin bir tarih belirtmek mümkün değildir.

Kat. No 72'nin üzerindeki yazıtın bir kısmının çevirisi yapıldığında eserin bir kamu yapısına ait bir yazıt olabileceği düşünülmektedir. Kullanılan dilin Grekçe olmasından dolayı yazıtlı parçanın Bizans Dönemi'ne ait olabileceği düşünülmektedir.

Kat. No 73'ün işlevi hakkında kesin bir görüşe varılacak herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Parçanın, yapı cephesinde kullanılan bir blok taş olabileceği düşünülebilir. Aynı zamanda tabanda kullanılan bir yapı taşı olup üzerinde yer alan oyuğun da sütun için açılmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü burada yer alan oyuk gayet muntazam açılmıştır, gelişigüzel değildir. Bununla birlikte parçanın tarihlendirilmesi için kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir.

SONUÇ

Bizans Dönemi tarihi coğrafyası içinde taşra olarak kabul edilen yerleşimlerden biri olan Sakarya ilinin, Akyazı-Geyve-Pamukova ilçeleri üzerinden Bizans Dönemi mimari plastiği içerisindeki yeri araştırmamızın konusunu oluşturmuştur. Bizans döneminde başkent üslupları taşrada taklit edilmiş, böylece malzeme, üslup, motif, bezeme teknikleri ile yeni eserler meydana getirilmiştir.

Bu kapsamda Sakarya'daki Akyazı-Geyve-Pamukova ilçelerinde tespit edilen mimari plastik eserlerin işlev ve tarih sorunları çözümlenmeye çalışılmış, Sakarya ilinin Bizans sanatındaki yeri belirlenmek istenmiştir. Mimari plastik eserler; form, malzeme, bezeme, üslup bakımından benzer örneklerle karşılaştırılarak bölgesel bir üslubun varlığı araştırılmıştır. Ayrıca tespit edilen mimari plastik eserlerin türlerine göre bölgenin mimari ve ekonomik durumu hakkında sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sakarya ilinin Akyazı-Geyve-Pamukova ilçelerinde tespit edilen mimari plastik eserlerin bir bölümünün müzelerde, büyük bir bölümünün arazide dağınık halde, bir bölümünün de yapılarda devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu mimari plastik eserlerin envanteri çıkarılarak kataloğu yapılmış, eserlerin türleri, formları, bezemeleri ve malzemeleri araştırılarak benzer örneklerle kıyasla işlev ve tarih konularında öneriler getirilmiştir.

Araştırma kapsamında 15 farklı türde, toplam 73 eser incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda eserlerin IV.-XI. yüzyıl arasındaki dönemi kapsadıkları görülmektedir. Bunlar arasında IV. yüzyıl-VI. yüzyıl arasına tarihlendirilenler yoğunluktadır. Bu dönemlerin imparatorluğun en güçlü dönemleri olmasından dolayı böyle bir yoğunluğun yaşandığı düşünülmektedir. Böylelikle taşrada mimari yapılaşmalar artmıştır.

Eserlerin mahallelere göre buluntu sayılarına bakıldığında Akyazı'nın Reşadiye, Pamukova'nın Paşalar, Geyve'nin Bağcaz ve Bağlarbaşı mahallelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum da bu yerlerde Bizans dönemlerine ait yerleşimlerin varlığına işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında tespit edilen mimari işlevli eserler arasında sayısal olarak en yoğun grubu sütun kaideleri oluşturmaktadır. Bu eserlerin özellikle Akyazı ve Geyve'de

yoğunlaşması, buralarda Bizans yapılarının varlığına işaret etmektedir. Nitekim tezimizin ilk bölümünde bahsi geçen Geyve-Ortaköy ve Geyve-Kıncılar kiliseleri bu savı destekler niteliktedir. Akyazı’da ise sütun kaidelerinin yoğunluğundan dolayı Bizans Dönemi’ne ait, Geyve-Kulfalar’daki gibi küçük boyutlu bir eser bulunduğu fakat günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir. Nitekim yüzey araştırması sırasında Akyazı Reşadiye Mahallesi’nin muhtarı ile yapılan konuşmada; köyün üst bölümünde kilise kalıntılarının olduğu ve mimari plastik parçaların o kalıntılar arasından köye indirildiği belirtilmiştir. Öte yandan kayda değer sayıda sütun başlığı ve bu başlıklara uyumlu sütun gövdeleri Pamukova ve Akyazı’da bulunmaktadır. Boyut itibariyle de çok büyük olmayan bu mimari parçalardan hareketle, tıpkı Geyve’deki gibi bu ilçelerde de Bizans Dönemi taşra kiliseleri olabileceği tahmin edilmektedir.

Mimari plastik çalışmalarında hem bulunulan coğrafi bölgeye göre hem de yapı ustalarının gerçekleştirdikleri bireysel uygulamalara göre farklılıklar görülmektedir. Buna en güzel örnek de tezimizdeki İpost sütun başlıklarının çeşitliliği olarak gösterilebilir. Bu durum da Bizans Dönemi mimari plastiğinin en önemli özelliği olan birbiriyle aynı iki parçanın tespit edilmesinin zor olduğu kanısını destekler niteliktedir.

Üç ilçede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda saptanan işlik malzemeleri bölgede zeytinyağı ve şarap üretimine yönelik önemli bilgiler edinmemize olanak sağlamıştır. “Mimariye Bağımlı Eserler” başlığı altında ele alınan “Vidalı Pres Ağırlık Taşları” bu grupta sayısal yoğunluğa sahiptir. Bu durum bölgenin Bizans dönemindeki tarımsal ve ekonomik durumu hakkında bilgi vermektedir. Pres ağırlık taşlarının Antik Çağ’da hem şarap hem de zeytin yağı işliklerinde kullanıldığı bilinmektedir. Fakat Sakarya’nın iklimi zeytin üretimi için uygun olmayıp özellikle Geyve ve Pamukova’da bağcılık ön plandadır. Ayrıca yüzey araştırması sırasında zeytin kırma işlevinde kullanılan trapetumlara ve orbislere rastlanılmaması bu pres ağırlık taşlarının üzüm şırası elde etmek için kullanıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tarafımızdan tespit edilemeyen açık ya da kapalı alan işliklerinin bölgede olması muhtemeldir. Ayrıca üzüm, meyve ve şarap olarak tüketilmesinin yanı sıra bölge halkı tarafından pekmez yapımında da kullanılmıştır.

Tespit edilen ezme teknelerinin lituslardan az olması pres işlemi için ahşap ya da seramik kapların kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Ya da zaman içerisinde farklı

amaçlarla kullanılarak günümüze gelene kadar yok olmuşlardır. Bu kadar malzemenin tespiti bölgede ticari anlamda bir üretimin olduğuna işaret etmektedir.

İşlevi belirlenemeyen parçalar Akyazı ve Pamukova’da yoğunlaşmaktadır. Birçoğunun yapı taşı olarak kullanılmış eserler olabileceği göz önünde bulundurulursa buralarda mimari yapıların varlığı ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Bizans’ın elinden son çıkan topraklar başkent ve Marmara Bölgesi’nin yakın çevresi olduğu için, bu bölge yapı tiplerinin çeşitliliği açısından da çok zengindir. Ve ele geçen malzemelerin büyük bir çoğunluğu mermer malzemelidir. Bunun sebebi Sakarya’nın Marmara Adası mermer ocaklarına yakın olması ile açıklanabilir. Yerel üretim olan bu eserlerin başkent dışında da böyle kaliteli çalışmalar olması Konstantinopolis’e yakınlığın getirileri olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan eserlerde mermer kadar kireç taşı kullanımının da fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu da bize Marmara Adası dışında da bir kaynağın kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Eserler üzerinde çeşitli haç, soffit, rozet ve madalyon motiflerinin ve yazıtların yaygın olarak işlendiği görülmektedir. Mimari plastik elemanların üzerlerinde bulunan kabartma, kazıma ve oyma teknikleri kullanılarak yapılan süslemeler, yapılara plastik değer katmaktadır. Çalışmamızdaki bezemeler kabartma ve kazıma tekniğinde işlenmiştir. Kabartma tekniği daha yoğun kullanılmıştır. Bezeme üsluplarına bakıldığında genellikle Bizans Dönemi üsluplarının devam ettirildiği görülmektedir. Belirli süsleme motifleri farklı kombinasyonlar içerisinde kullanılmıştır. Ayrıca yazıtlı eserlerde kullanılan dile bakıldığında hepsinin Grekçe olduğu görülmektedir. Bu eserler VII. Yüzyıldan önceye yani Grekçe’nin resmi dil olmasından öncesine ait olsalar da sanat eserleri üzerinde yaygın kullanılan dilin Grekçe olduğu görülmektedir.

Sakarya’nın tarihi, kentin mimari topografyası ve tezimizin konusu olan mimari plastik eserlerin kronolojisi ile paralellik göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Adak, Mustafa – Öztürk, Hüseyin Sami. “Eine neue ροδισμοϋ-Inschrift aus dem Hinterland von Nikaia”. *Philia* 3 (2017), 44-48.
- Adak, Mustafa. “Weitere Epigraphische Denkmäler im Museum von Adapazarı”. *Philia* 3 (2017), 49-68.
- Aktaş, Ali. *Kültürel Renkleriyle Sakarya*. Adapazarı: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.
- Albustanlıoğlu, Tulga. *Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alp, Oğuz. “Bizans Mimari Plastiğinde Terminolojik Sorunlar”. *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*. Ed. Sacit Pekak. 25-30. Ankara: Hacettepe-Ankara Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Alp, Oğuz. *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Alp, Oğuz – Uzun, Cihangir. “Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi”. *24. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildirileri Kitabı*. Ed. Enes Kavalçalan 60-83. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Alpaslan, Sema. *Antalya'nın Demre (Kale) İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde Dini Ayinle İlgili Plastik Eserler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Alpaslan, Sema. “Demre Aziz Nikolaos Kilisesindeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri”. *ADALYA II* (1998), 235-247.
- Anonim. *Sakarya İl Yıllığı 1998*. Adapazarı: 1998.
- Arslan, Aytuğ. *Konya Çevresi Bizans Dönemi Mimari Plastiği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Aşık, Muharrem. *Kütahya Merkez'de Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aydın, Ayşe. “Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları”. *Olba III* (2000), 215-226.
- Aydinoğlu, Ümit. *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. İstanbul: Ege Yayınları, 2009.

- Aytekin, Füsün. *Bursa Arkeoloji Müzesi Bizans Dönemi Mimari ve Litürjik İşlevli Yapısal Elemanları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Balcıoğlu, Talia. *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Işık Matbaası, 1952.
- Başaran, Cevat. “Kyzikos Korinth Başlıkları”. *Türk Arkeoloji Dergisi* XXXI (1997), 1-52.
- Betsch, William Earl. *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople*. University Microfilms, 1985.
- Bouras, Lascarina. “Baptismal Font”, *ODB* 2 (1991).
- Boysal, Yusuf. “Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens”. *Anatolia* 2 (1957), 123-132.
- Çoruhlu, Tülin. “Sakarya’da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları”. *Sakarya İli Tarihi*. Ed. Mustafa Demir. 2/1111-1125. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- Doğan, Sema. “Bizans Mimarlığında Litürjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu”. *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*. Ed. Sacit Pekak. 31-41. Ankara: Hacettepe-Ankara Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Doğan, Sema. “Bizans Döneminde Pamfilya ve Likya’da Gündelik Kullanımdaki Taş Gereçler”. *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2007), 63-75.
- Epstein, A. W. “The Middle Byzantine Sanctuary Barrier: Templon or Iconostasis ?”. *Journal of The British Archaeological Association* 134 (1981), 1-28.
- Ertuğrul, Özkan. *Bizans Sanatına Giriş*. İstanbul: Anka Yayınları-6, 1999.
- Eyice, Semavi. “Türkiye’de Bizans Sanatı”. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*. 3/514-564. İstanbul: Görsel Yayıncılık, 1982.
- Feld, Otto. “Mittelbyzantinische Sarkophage”. *RömQ Schr* 65 (1970), 159- 184.
- Feld, Otto. “Bauttypus and Ausstattung der Michaels Kirche”. *Istanbul Mitteilungen* 27/28 (İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1977/78), 117-125.
- Ferguson, George. *Sings and Symbols in Christian Art*. New York: Oxford University Press, 1966.
- Foss, Clive. “Byzantine Malagina and Lower Sangarius”. *Anatolian Studies* 40 (1990), 161-183.
- Girgin, Onur. *Nikomedia ve Çevresinden Roma ve Bizans Dönemi Sütun Başlıkları*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

- Güzel, Eylem. *Side Müzesi'nde Bulunan Korinth Başlıkları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Hakan, Günay. *Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Devri Mimari Plastikleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Işık, Görkem. *Afyonkarahisar Bizans Dönemi Mimari Plastiği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İdil, Vedat. "Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları". *Anatolia* 20 (1984), 1-49.
- Karademir, Tuğçe. *Bizans Resim Sanatında Refrigerium Sahneleri*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karakaya, Nilay. "Erdemli'de Ekmek ve Şarap". *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ II* (2008), 33-52.
- Kautzsch, Rudolf. *Kapitellstudien Beitrage zu einer Geschichte des Spatantiken Kapitells im osten vom vierten bis ins siebente jahrhundert*. Berlin: Walter de Gruyter CO., 1936.
- Keçiş, Murat. "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina". 2. *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 3-5 Nisan 2015. Ed. Haluk Selvi vd. 73-82. Kocaeli: 2016.
- Keskin, Esra. *Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Keskin, Esra. "Çorum İli'nde Bulunan 5.-6. Yüzyıllara Ait Attika Tipi Sütun Kaideleri". *Bizans ve Çevre Kùltürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan*. (ed.) Sema Doğan – Mine Kadiroğlu. 228-234. Ankara: 2010.
- King, Dorothy. "Pergamene Palm Capitals and other Foliate Fancies". *Quaderni Ticinesi Numismatica e Antichita Classiche* 26 (1997), 205-225.
- Kleinbauer, Eugene vd. *Ayasofya*. Çev. Handan Cingi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- Koch, Guntram. *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. Çev. Zühre İlkelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.
- Koch, Guntram. *Erken Hristiyan Sanatı*. Çev. Ayşe Aydın. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Konukçu, Enver. "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası". *Sakarya İli Tarihi*. Ed. Mehmet Alpargu vd. 1/33-47. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

- Köroğlu, Gülgün. “Erken Bizans Dönemi’nden Hilal Biçimli Kúpeler”. *Anadolu Kúltürlerinde Süreklilik ve Değişim Dr. A. Mine Kadiroğlu’na Armağan*. Ed. Ceren Erel vd. 399-407. (Ankara: 2011).
- Kramer, Joachim. “Attische Säulenbasendes 5 und 6. Jahrhunderts n. Chr. Und ihre Rohform”. *Banner Jahrbücher* (70), 271-278.
- Krautheimer, Richard. *Early Christian and Byzantine Architecture*. Baltimore: Pelican Press, 1965.
- Malay, Hasan. *Epigrafi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları, 1987.
- Niewöhner, Philipp. *Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungs-und Steinmetzwesen vom späteren 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.* Wiesbaden: Reicert Verlag, 2007.
- Orlandos, Anastasios. *Hexylosgetos Palaiochristianike Basilike II*. Athens: 1954.
- Ortaç, Meral. “Bolu Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan İlçeleri Antikçağ Tarım Teknolojisi: Pres Ağırlık Taşları (Lituslar)”. *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı*, ed. Gökem Kökdemir 407-432. Ankara: Bilgin Kúltür Sanat Yayıncılık, 2013.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 1995.
- Ouspensky, Leonide. “The Problem of the Iconostasis”. *St. Vladimir’s Seminar Quarterly*. VIII/186-218. 1964.
- Ötüken, Yıldız. *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (Istanbul Mitteilungen Beiheft)*. Verlag Wasmuth&Zohlen, 1996.
- Ötüken, Yıldız vd. “Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler”. *Kalanlar: 12.-13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans*. Ed. Ayla Ödekan. 29-31. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Yayınları, 2007.
- Özdin, Yasemin. *Kocaeli Merkezde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Parman, Ebru. *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları, 2002.
- Peschlow, Urs. “Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (2). Antike und Byzantinische Denkmäler von der bithynischen Schwarzmeerküste”. *Istanbul Mitteilungen* 52 (2002), 429-522.
- Peschlow, Urs. “Dividing Interior Space in Early Byzantine Churches: The Barriers between the Nave and Aisles”. *Thresholds of the Sacred*. Ed. S. H. J. Gerstel. 52-71. Washington D. C., 2006.

- Pralong, Annie. “Material Archéologique Errant”. *La Bithynie au Moyen Age*. Ed. B. Geyer-J. Lefort. 225-286. Paris: Realites Byzantines, 2003.
- Ramsay, William Mitchell. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Saltuk, Secda. *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 3. Basım, 1997.
- Sezgin, Tunç. *Hierapolis Roma Dönemi Mimari Bezemeler*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Smith, Roland. “Aphrodisias 2018”. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ed. Adil Özme 4/45-68. Diyarbakır: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Söğüt, Bilal – Taşkiran, Murat. “Stratonikeia'dan Augustus Dönemi Mısır Etkili Korinth Başlıkları”. *Olba* 22 (2014), 177-212.
- Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Ed. İdil Önemli. İstanbul: Remzi Kitabevi, 13. Basım, 2014.
- Strube, Christine. *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia. Umbildung und Auflösung Antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells*. München: Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, 1984.
- Sümer, Selinda. *İstanbul Ortodoks Ermeni Kiliselerinde Vaftiz Mekanları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şahin, Sencer. *Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II*, 2. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1982.
- Şahin, Sencer. “Kabia Am Sangarios Eine Inschrift Aus Geyve”. *Epigraphica Anatolica* 1 (1983), 55-56.
- Şahin, Sencer. “Malagina/Melagina am Sangarios”. *Epigraphica Anatolica* 7 (1986), 153-166.
- Şahin, Sencer. *Katalog Der Antikiten Inschriften Des Muse Von Iznik II*, 3. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1987.
- Şahin, Sencer. “Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri”. *Eskiçağ Yazıları* 4. Çev. Eda Akyürek Şahin. 1-30. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013.
- Temple, Çiğdem. “Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma”. *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (Mimari ve Mimari Süsleme)*. Ed. Sacit Pekak. 239-251. Ankara: Hacettepe-Ankara Üniversitesi Yayınları, 2001.

- Temple, Çiğdem. *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Tepebaş, Ulus. *Silifke Müzesi'nden Taş Plastik Eserler*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. Çev. Ali Suat. 1. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- Tezcan, Hülya. *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1989.
- Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Vitruvius. *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Çev. Suna Güven. Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 2005.
- Wesenberg, Burkhardt. *Kapitelle und Basen: Beobachtungen zur Entstehung der griechischen Säulenformen*. Düsseldorf: Rheinland-Verlag, 1971.
- Whitby, Michael. "İnstinia Bridge over the Sangarius and The Date of Prokopius de Aedificis", *Journal of Hellenic Studies* (1985), 129-148.
- Yazıcı, Mürşit. "Harmantepe Kalesi". *Irmak Kültür-Sanat Dergisi* 18 (Haziran 2002), 20.
- Yazıcı, Mürşit. "Paşalar Kalesi", *Irmak Kültür-Sanat Dergisi* 19-20 (Temmuz-Ağustos 2002), 33.
- Yerasimos, Stefanos. *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*. Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Yeşiltaş, Tülay. *Yalvaç Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yıldırım, Fahri. *Sakarya İli'ndeki Bizans Kaleleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Yıldırım, Fahri. *Sakarya Kaleleri*. Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004.
- Zollt, Thomas. *Kapitellplastik vom 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr.* Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH, 1994.

İnternet Kaynakları

<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/trapezoid> E.T. 15/02/2023

<https://www.geyve.com/> E.T. 16/10/2022

<https://tr.wikipedia.org/> E.T. 01/10/2022

EK

Ek 1: Sözlük

Abakus: Sütun başlığının üst bölümündeki geniş levha. Dor ve iyon başlıklarında genellikle alt kesimi silmeli kare biçiminde olup korint ve kompozit başlıklarda köşeleri pahlı ve kenarları içbükeydir. (Sözen – Tanyeli, 2014, 13.)

Ambon: Kilisede İncil okumak için kullanılan birkaç basamakla yükseltilmiş özel kürsü. (Sözen – Tanyeli, 2014, 24.)

Heliks: Korinth başlığın abakusunu destekleyerek taşıyan, bir saptan çıkan zıt yönlere dönerek yastık gibi destek yapan, sarmal şeklindeki eleman. (Saltuk, 1997, 74.)

Kalathos: Korint ve kompozit düzendeki sütun başlıklarının yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bölümü. (Sözen – Tanyeli, 2014, 154.)

Kaulis Çanağı: Kalathosun üzerinde yer alan akantus yaprak bezemelerinin altındaki yüzey. Bu yüzey bazen bezemeli bazen de boş bırakılır. (Temple, 2001, 246.)

Monolit: Büyük boyutlu yekpare taştan ince ya da kaba yontulmuş, bağımsız olarak ayakta duran kitle. (Sözen – Tanyeli, 2014, 214.)

Pilastr: Dikdörtgen planlı ve bir yanından duvara bitişik taşıyıcı sütun. Pilastr zamanla taşıyıcı olmaktan uzaklaşarak bir süsleme ögesi haline gelmiştir. (Saltuk, 1997, 142.)

Plinthos: Sütun kaidesinin alt bölümünü oluşturan stylobat üzerine oturan kare ve dikdörtgen formda taş blok. (Keskin, 2010, 335.)

Solea: Erken Hristiyan ve Bizans kiliselerinde bemaı ambona bağlayan zeminden yükseltilmiş yol. (Sözen – Tanyeli, 2014, 279.)

Torus: Sütun kaidesi üzerinde yer alan dışbükey silme. (Keskin, 2010, 335.)

Trapezoid: Yamuk. (<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/trapezoid>)

Trokhilos: Sütun kaidesi üzerinde bulunan içbükey silmeye verilen ad.

Ek 2: Tablolar

Tablo 1: Mimari İşlevli Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı

MİMARİ İŞLEVİLİ ESERLER (30)								
	AKYAZI		PAMUKOVA				GEYVE	
	Reşadiye Mah.	Boztepe Mah.	Paşalar Mah.	İsabalı Mah.	Cihadiye Mah.	Fevziye Mah.	Bağlarbaşı Mah.	Bağcaz Mah.
Sütun Başlığı (10)	7	-	2	1	-	-	-	-
Sütun Gövdesi (8)	5	1	-	-	1	-	1	-
Çifte Sütun Gövdesi (1)	1	-	-	-	-	-	-	-
Sütun Kaidesi (10)	5	3	-	-	-	1	1	-
Çifte Sütun Kaidesi (1)	-	-	-	-	-	-	-	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2: Mimariye Bağımlı Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı

AKYAZI					PAMUKOVA					
Merkez	Reşadiye Mah.	Dokurcun Mah.	Vakıf Mah.	Boztepe Mah.	Mekece Mah.	Paşalar Mah.	İsabalı Mah.	Özbek Mah.	Cihadiye Mah.	Çardak Mah.
-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-		-	1	-	-	-	-	-
-	-	-		-	-	-	-	-	-	-
-	-	1		-	-	-	1	1	-	-
1	-	-		-	-	-	-	-	2	1
-	-	-		-	-	1	-	1	2	-
-	-	-		1	-	-	-	-	-	-
-	-	-		-	1	-	1	1	1	-

MİMARİYE BAĞIMLI ESERLER (34)								
GEYVE								
	Bağcaz Mah.	Bozören Mah.	Akdoğan Mah.	Kozan Mah.	Umurbey Mah.	Ortaköy Mah.	Bağlarbaşı Mah.	
Paye (3)	-	-	-	2	-	-	-	
Levha (1)	-	-	-	-	-	-	-	
Söve (1)	-	-	-	-	-	-	-	
Vaftiz Tek. (2)	1	-	-	-	-	-	1	
Lahit Kapağı (2)	1	-	-	-	-	-	-	
Lahit Lev. (1)	-	1	-	-	-	-	-	
Ezme Tek. (3)	-	-	-	-	-	-	-	
Havan (9)	1	-	-	1	1	1	1	
Vidalı Pres Ağ. T. (5)	-	-	-	-	-	-	1	
Kırma Taşı (2)	1	-	-	-	-	-	-	
Kuyu Bil. (5)	-	-	1	-	-	-	-	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3: İşlevi Belirlenemeyen Eserlerin İlçe ve Mahallelere Göre Dağılımı

İŞLEVİ BELİRLENEMEYEN ESERLER (9)						
	GEYVE	AKYAZI		PAMUKOVA		
	Kozan Mah.	Boztepe Mah.	İsabalı Mah.	Hayrettin Mah.	Paşalar Mah.	İsabalı Mah.
İşlevi Belirlenemeyen Eserler	1	1	1	1	2	1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Sena Nur AKBAŞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Sanat Tarihi
Makale ve Bildiriler	
1. Çoruhlu, Tülin – Akkaş, Sena Nur. “Sakarya İli Sapanca İlçesi Osmanlı Dönemi Kemer Mezarlığı ve Mezar Taşları”. 3-4. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu (Prof. Dr. Halit ÇAL Armağanı). ed. Celil Arslan. 31-126. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022.	